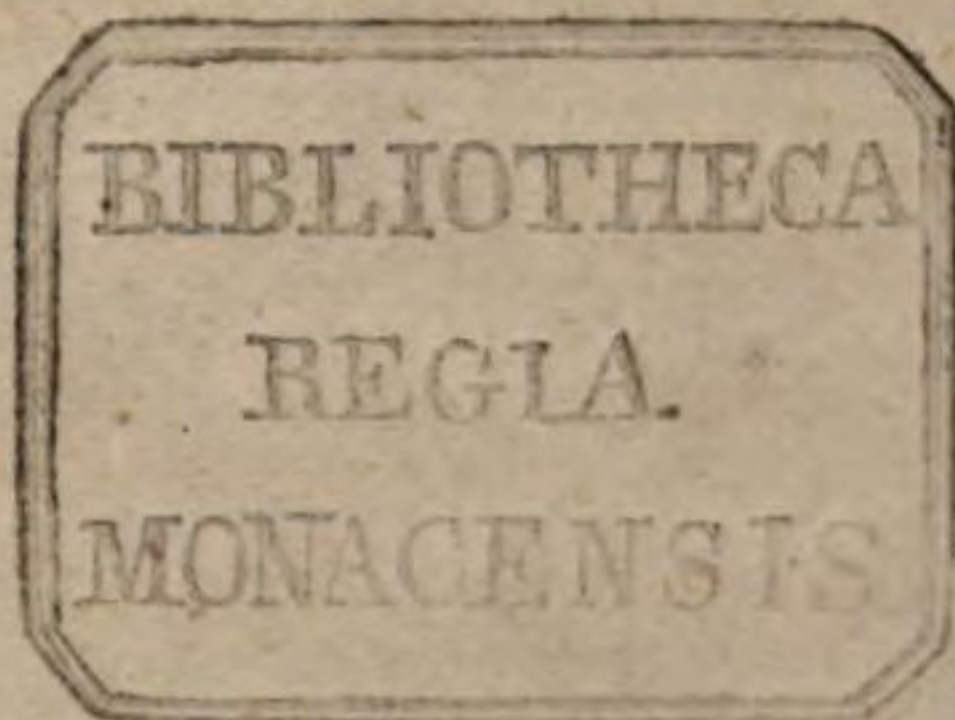

Jud.

63/6

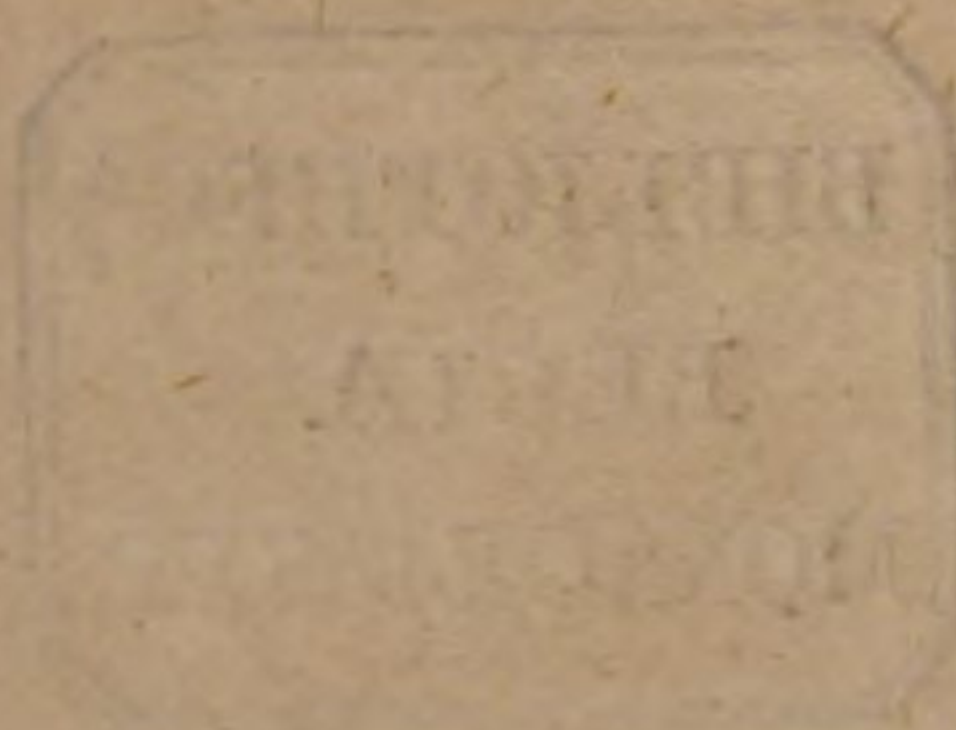
Jud. 63 (6)

I

celle

Druck von Hornegg's Buchdruckerei
Nr. 45 Hauptstraße

Berlin,
Druck von Kornegg's Buchdruckerei,
Gr. Frankfurterstraße 74.

וּאֶתָּא מֵיָא וְכָבֶה לְנוֹרָא, דְּשִׁרָה לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה
 לְכַלְבָּא, דְּנִשְׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאֶכֶל לְגִדְיָא, דְּזִבְן אָבָא
 בְּתֵרֵי זִוְי, חַד גִּדְיָא חַד גִּדְיָא, חַד גִּדְיָא חַד גִּדְיָא:
 וּאֶתָּא תוֹרָא, וְשִׁתָּא לְמֵיָא, דְּכָבֶה לְנוֹרָא, דְּשִׁרָה
 לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנִשְׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאֶכֶל
 לְגִדְיָא, דְּזִבְן אָבָא בְּתֵרֵי זִוְי, חַד גִּדְיָא חַד גִּדְיָא:
 וּאֶתָּא הַשּׁוּחַט, וְשִׁחַט לְתוֹרָא, דְּשִׁתָּא לְמֵיָא,
 דְּכָבֶה לְנוֹרָא, דְּשִׁרָה לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא,
 דְּנִשְׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאֶכֶל לְגִדְיָא, דְּזִבְן אָבָא בְּתֵרֵי
 זִוְי, חַד גִּדְיָא חַד גִּדְיָא:

וּאֶתָּא מִלְּאךְ הַמּוֹת, וְשִׁחַט לְשׁוּחַט, דְּשִׁחַט לְתוֹרָא
 דְּשִׁתָּא לְמֵיָא, דְּכָבֶה לְנוֹרָא, דְּשִׁרָה לְחוּטְרָא,
 דְּהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנִשְׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאֶכֶל לְגִדְיָא,
 דְּזִבְן אָבָא בְּתֵרֵי זִוְי, חַד גִּדְיָא חַד גִּדְיָא:
 וּאֶתָּא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, וְשִׁחַט לְמִלְּאךְ הַמּוֹת,
 דְּשִׁחַט לְשׁוּחַט, דְּשִׁחַט לְתוֹרָא, דְּשִׁתָּא לְמֵיָא,
 דְּכָבֶה לְנוֹרָא, דְּשִׁרָה לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא,
 דְּנִשְׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאֶכֶל לְגִדְיָא, דְּזִבְן אָבָא בְּתֵרֵי
 זִוְי, חַד גִּדְיָא חַד גִּדְיָא:

תם ונשלם ההגדה

ומנהג יפה לומר מחר כל חלק השירות, שיר חשירים אשר לשלמה.

שַׁבָּתָא, שְׁשָׁה סְדְרֵי מַשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֲמִשִּׁי תוֹרָה,
 אַרְבַּע אֲמָהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לְחוֹת הַבְּרִית,
 אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שִׁבְשָׁמִים וּבְאֶרֶץ:
 שְׁלֹשָׁה עָשָׂר מִי יוֹדֵעַ? שְׁלֹשָׁה עָשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ,
 שְׁלֹשָׁה עָשָׂר מֵדִיא, שְׁנַיִם עָשָׂר שְׁבִטִיא, אֶחָד
 עָשָׂר כּוֹכְבִיא, עֶשְׂרֵה דְבָרִיא, רִתְשָׁעָה יְרֵחִי לִידָה,
 שְׁמוֹנָה יָמֵי מִילָה, שִׁבְעָה יָמֵי שְׁבָתָא, שְׁשָׁה
 סְדְרֵי מַשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֲמִשִּׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אֲמָהוֹת,
 שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לְחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
 שִׁבְשָׁמִים וּבְאֶרֶץ:

חַד גְּדִיא חַד גְּדִיא דְּזִבְן אָבָא בְּתָרֵי זוּזִי, חַד
 גְּדִיא חַד גְּדִיא • מִזְלָה דְּחִסְדָּא, מִזְלָה דְּמִיכָא, מִזְלָה
 וְאַתָּא שׁוּנְרָא, וְאַכַּל לְגְּדִיא, דְּזִבְן אָבָא בְּתָרֵי
 זוּזִי, חַד גְּדִיא חַד גְּדִיא:
 וְאַתָּא כַּלְבָּא וְנֶשֶׁךְ לְשׁוּנְרָא, דְּאַכַּל לְגְּדִיא,
 דְּזִבְן אָבָא בְּתָרֵי זוּזִי, חַד גְּדִיא חַד גְּדִיא:
 וְאַתָּא חוּטְרָא, וְהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנֶשֶׁךְ לְשׁוּנְרָא,
 דְּאַכַּל לְגְּדִיא, דְּזִבְן אָבָא בְּתָרֵי זוּזִי, חַד גְּדִיא חַד
 גְּדִיא:

וְאַתָּה נוֹרָא וְשִׁרְךָ לְחוּטְרָא, דְּהִכָּה לְכַלְבָּא, דְּנֶשֶׁךְ
 לְשׁוּנְרָא, דְּאַכַּל לְגְּדִיא דְּזִבְן אָבָא בְּתָרֵי זוּזִי, חַד
 גְּדִיא חַד גְּדִיא:

חֲמִשָּׁה חֲמִשִּׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אֲמָהוּרָה, שְׁרָשָׁה
אֲבוּרָה, שְׁנֵי לְחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
שֶׁבַשְׁמַיִם וּבָאָרֶץ:
הַשָּׁעָה מִי יוֹדֵעַ? הַשָּׁעָה אֲנִי יוֹדֵעַ, הַשָּׁעָה יִרְחִי
לַיְדָה, שְׁמוֹנָה יָמִי מִלָּה, שִׁבְעָה יָמִי שַׁבָּתָא, שְׁשָׁה
סְדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֲמִשִּׁי תוֹרָה, אַרְבַּע
אֲמָהוּרָה, שְׁלֹשָׁה אֲבוּרָה, שְׁנֵי לְחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד
אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַשְׁמַיִם וּבָאָרֶץ:
עֲשֶׂרָה מִי יוֹדֵעַ? עֲשֶׂרָה אֲנִי יוֹדֵעַ, עֲשֶׂרָה דְּבָרִיא,
תַּשָּׁעָה יִרְחִי לַיְדָה, שְׁמוֹנָה יָמִי מִלָּה, שִׁבְעָה יָמִי
שַׁבָּתָא, שְׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֲמִשִּׁי תוֹרָה,
אַרְבַּע אֲמָהוּרָה, שְׁלֹשָׁה אֲבוּרָה, שְׁנֵי לְחוֹת הַבְּרִית,
אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַשְׁמַיִם וּבָאָרֶץ:
אֶחָד עָשָׂר מִי יוֹדֵעַ? אֶחָד עָשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ, אֶחָד
עָשָׂר כּוֹכְבֵיָא, עֲשֶׂרָה דְּבָרִיא, תַּשָּׁעָה יִרְחִי לַיְדָה,
שְׁמוֹנָה יָמִי מִלָּה, שִׁבְעָה יָמִי שַׁבָּתָא, שְׁשָׁה סְדְרֵי
מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֲמִשִּׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אֲמָהוּרָה,
שְׁלֹשָׁה אֲבוּרָה, שְׁנֵי לְחוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
שֶׁבַשְׁמַיִם וּבָאָרֶץ:
שְׁנַיִם עָשָׂר מִי יוֹדֵעַ? שְׁנַיִם עָשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ, שְׁנַיִם
עָשָׂר שְׁבַטֵיָא, אֶחָד עָשָׂר כּוֹכְבֵיָא, עֲשָׂרָה דְּבָרִיא,
תַּשָּׁעָה יִרְחִי לַיְדָה, שְׁמוֹנָה יָמִי מִלָּה, שִׁבְעָה יָמִי

אֶחָד מִי יוֹדֵעַ? אֶחָד אֲנִי יוֹדֵעַ, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
שְׁבַע שָׁמַיִם וּבְאָרֶץ: חֲמִשָּׁה חֲזוֹת וְשֵׁשׁ חֲזוֹת
שְׁנַיִם מִי יוֹדֵעַ? שְׁנַיִם אֲנִי יוֹדֵעַ, שְׁנֵי לַחֲזוֹת הַבְּרִית,
אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַע שָׁמַיִם וּבְאָרֶץ: שְׁנֵי חֲזוֹת
שְׁלֹשָׁה מִי יוֹדֵעַ? שְׁלֹשָׁה אֲנִי יוֹדֵעַ, שְׁלֹשָׁה אֲבוֹת,
שְׁנֵי לַחֲזוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַע שָׁמַיִם וּבְאָרֶץ
אַרְבַּע מִי יוֹדֵעַ? אַרְבַּע אֲנִי יוֹדֵעַ, אַרְבַּע אֲמָחוֹת,
שְׁלֹשָׁה אֲבוֹת, שְׁנֵי לַחֲזוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
שְׁבַע שָׁמַיִם וּבְאָרֶץ: שְׁנֵי חֲזוֹת וְשֵׁשׁ חֲזוֹת
חֲמִשָּׁה מִי יוֹדֵעַ? חֲמִשָּׁה אֲנִי יוֹדֵעַ, חֲמִשָּׁה
חֲמָשִׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אֲמָחוֹת, שְׁלֹשָׁה אֲבוֹת,
שְׁנֵי לַחֲזוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַע שָׁמַיִם וּבְאָרֶץ
שֵׁשֶׁה מִי יוֹדֵעַ? שֵׁשֶׁה אֲנִי יוֹדֵעַ, שֵׁשֶׁה סְדְרֵי
מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֲמָשִׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אֲמָחוֹת,
שְׁלֹשָׁה אֲבוֹת, שְׁנֵי לַחֲזוֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
שְׁבַע שָׁמַיִם וּבְאָרֶץ: שְׁנֵי חֲזוֹת וְשֵׁשׁ חֲזוֹת
שִׁבְעָה מִי יוֹדֵעַ? שִׁבְעָה אֲנִי יוֹדֵעַ, שִׁבְעָה יָמֵי
שַׁבָּתָא, שֵׁשֶׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה, חֲמִשָּׁה חֲמָשִׁי תוֹרָה,
אַרְבַּע אֲמָחוֹת, שְׁלֹשָׁה אֲבוֹת, שְׁנֵי לַחֲזוֹת
הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַע שָׁמַיִם וּבְאָרֶץ: שְׁנֵי חֲזוֹת
שְׁמוֹנָה מִי יוֹדֵעַ? שְׁמוֹנָה אֲנִי יוֹדֵעַ, שְׁמוֹנָה יָמֵי
מִילָה, שִׁבְעָה יָמֵי שַׁבָּתָא, שֵׁשֶׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה,

ביתך בקרוב. פחור הוא. יבנה ביתו בקרוב. במהרה.
 במהרה. בימינו בקרוב. אל בנה. אל בנה. בנה
 ביתך בקרוב: גדול הוא. גדול הוא. יבנה ביתו
 בקרוב. במהרה. במהרה. בימינו בקרוב. אל
 בנה. אל בנה. בנה ביתך בקרוב: הדור הוא.
 נתיק הוא. זכאי הוא. חסיד הוא. יבנה ביתו
 בקרוב. במהרה. במהרה. בימינו בקרוב. אל
 בנה. אל בנה. בנה ביתך בקרוב: שדור הוא.
 יחיד הוא. כביר הוא. למוד הוא. מלך הוא. נאור
 הוא. סגב הוא. עוזו הוא. פודה הוא. צדיק
 הוא. יבנה ביתו בקרוב. במהרה. במהרה. בימינו
 בקרוב. אל בנה. אל בנה. בנה ביתך בקרוב: קדוש
 הוא. רחום הוא. שרי הוא. תקיף הוא. יבנה
 ביתו בקרוב. במהרה. במהרה. בימינו בקרוב. אל
 בנה. אל בנה. בנה ביתך בקרוב:

כלילה השנית מתחילין ספירת העומר.
 ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם אשר קדשנו
 במצותיו וצונו על ספירת העומר: אש יין
 היום יום אחד לעומר:

יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהינו שיתבנה
 בית המקדש במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרֵי הַגֶּפֶן :

וְשׁוֹתֵין בְּהַסְכֵּת שְׂמַחַל וְאַחֲכַי מִזְרָכִין בְּרַכָּה אַחֲרוֹנָה .
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, עַל הַגֶּפֶן וְעַל
 פְּרֵי הַגֶּפֶן וְעַל תְּנוּבַת הַשָּׂדֶה וְעַל אֶרֶץ הַמִּדְבָּר
 טוֹבָה וְרַחֲבָה שְׂרָצִית וְהִנְחָלָתָ לְאַבְתִּינוּ לֶאֱכֹל
 מִפְּרִיָהּ וּלְשַׁבֹּעַ מִטוֹבָהּ, רַחֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל
 עַמּוֹךְ, וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירָךְ, וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ,
 וְעַל מִזְבִּיחֲךָ, וְעַל הַיְכָלְךָ, וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ
 בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ, וְהַעֲלֵנוּ לְרֵתוֹכָהּ, וְשִׂמְחָנוּ בָּהּ,
 וְנֹאכַל מִפְּרִיָהּ, וְנִשְׁבַּע מִטוֹבָהּ, וְנִבְרַכְךָ עָלֶיָּהּ
 בְּקֹדֶשׁ וּבְטָהֳרָה וּרְצָה וְהַחֲלִיצֵנוּ בַּיּוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה,
 וְשִׂמְחָנוּ בַּיּוֹם חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה, כִּי אַתָּה יְיָ טוֹב
 וּמְטִיב לְכֹל, וְנוֹדֶה לָּךְ עַל הָאֶרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן,
 בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ עַל הָאֶרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן :

נִרְצָה כִּי כִבֵּר רְצָה הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיךָ .
 חֲסֵל סְדוּר פֶּסַח כְּהִלְכָתוֹ . כָּכֹל מִשְׁפָּטוֹ וְחֻקָּתוֹ :
 כְּאִשֶּׁר זָכִינוּ לְסִדֵּר אוֹתוֹ . כֵּן נִזְכֶּה לַעֲשׂוֹתוֹ :
 וְשׁוֹכֵן מְעוֹנָה . קוֹמֵם קָהָל מִי מָנָה :
 קָרֵב נַחַל נְטִיעֵי כֶּנֶה . פְּדוּיִם לְצִיּוֹן בְּרָנָה :

אַחֵר גִּמַּר הַסֵּדֶר נוֹהֲגִים בְּכִי אֲשַׁכֵּנוּ לִזְמַר עוֹד פִּיּוּטִים הֵאלֵה .
 אֲדִיר הוּא, יִבְנֶה בֵּירוֹנוֹ בְּקִרְוֹב, בְּמַהֲרָה,
 בְּמַהֲרָה, בְּיָמֵינוּ בְּקִרְוֹב, אֵל בָּנָה אֵל בָּנָה, בָּנָה

וְלֹא, לָךְ כִּי לָךְ, לָךְ אַף לָךְ, לָךְ יִי הַמַּמְלָכָה. כִּי
לוֹ נָאָה, כִּי לֹא יָאָה:

זָכַרְתִּי בְּמַלּוּכָה, חֶסֶד בְּהַלְכָה, שְׂפָסְפִי יֹאמְרוּ לוֹ,
לָךְ וְלָךְ, לָךְ כִּי לָךְ, לָךְ אַף לָךְ, לָךְ יִי הַמַּמְלָכָה.
כִּי לוֹ נָאָה, כִּי לוֹ יָאָה:

יָחִיד בְּמַלּוּכָה, כְּבִיר בְּהַלְכָה, לְמוֹדִי יֹאמְרוּ לוֹ,
לָךְ וְלָךְ, לָךְ כִּי לָךְ, לָךְ אַף לָךְ, לָךְ יִי הַמַּמְלָכָה. כִּי
לוֹ נָאָה, כִּי לוֹ יָאָה:

מְרוֹם בְּמַלּוּכָה, נוֹרָא בְּהַלְכָה, סְבִיבִי יֹאמְרוּ
לוֹ, לָךְ וְלָךְ, לָךְ כִּי לָךְ, לָךְ אַף לָךְ, לָךְ יִי הַמַּמְלָכָה.
כִּי לוֹ נָאָה, כִּי לוֹ יָאָה:

עֲנִי בְּמַלּוּכָה, פּוֹדָה בְּהַלְכָה, צְדִיקִי יֹאמְרוּ לוֹ,
לָךְ וְלָךְ, לָךְ כִּי לָךְ, לָךְ אַף לָךְ, לָךְ יִי הַמַּמְלָכָה.
כִּי לוֹ נָאָה, כִּי לוֹ יָאָה:

קְדוֹשׁ בְּמַלּוּכָה, רַחוּם בְּהַלְכָה, שְׁנֵאֲנִי יֹאמְרוּ לוֹ.
לָךְ וְלָךְ, לָךְ כִּי לָךְ, לָךְ אַף לָךְ, לָךְ יִי הַמַּמְלָכָה.
כִּי לוֹ נָאָה, כִּי לוֹ יָאָה:

תְּקִיף בְּמַלּוּכָה, רַחוּם בְּהַלְכָה, תְּמִימִי יֹאמְרוּ
לוֹ, לָךְ וְלָךְ, לָךְ כִּי לָךְ, לָךְ אַף לָךְ, לָךְ יִי הַמַּמְלָכָה.
כִּי לוֹ נָאָה, כִּי לוֹ יָאָה:

לְשָׁנָה תִּבְאֶה בִּירוּשָׁלַיִם:

zu beobachtenden Nacht des Pessach. Allmächtiger! Doch überschrittest Du Deinen Erstgeborenen, bezeichnet mit dem Blute des Pessach. Daß der Verderber nicht eingehen durfte in meine Thür am Pessach.

So spricht: Es ist ein Opfer des Pessach.

מסנרת Die festverschlossene Stadt wurde übergeben an Pessach. Midian wurde zerstört durch einen Gerstenfuchsen kleinen Maßes, gleich dem Gerstenopfer am Pessach. Die Fürsten aus Pul und Rud verbrannten in der Zeit als das Opfer duftete an Pessach.

So spricht: Es ist ein Opfer des Pessach.

ליו Ihr König verweilte einen Tag zu Mos bis die Zeit herankam des Festes Pessach. Unsichtbare Hand schrieb den Untergang Zuls hin an Pessach. Der weissagende Prophet sah längst vorher das schreckliche Ende dieses Gastmahls am Pessach.

So spricht: Es ist ein Opfer des Pessach.

לחך Hadassa versammelte ein bedrängtes Volk zu einem dreitägigen Fasten am Pessach. Du zerschmettertest das Haupt eines bösen Feindes am hohen Galgen an Pessach. Schnell auch bringst Du jene zwei Verwünschungen der Uzis am Pessach. O daß Deine Macht sich stärke, Deine Macht sich erhaben zeige, als in der Nacht da von Dir eingesetzt wurde das Fest Pessach.

So spricht: Es ist ein Opfer des Pessach.

כביר על בן בכור פסחת בדם פסח:

לבלתי תת משחית לבא בפתיחי בפסח:

ואמרתם זבח פסח:

מסגרת סגרה בעתותי פסח:

נשמדה מדין בצליל שעורי עמר פסח:

שרפו משמני פול ולוד ביקר יקוד פסח:

ואמרתם זבח פסח:

עוד רזים בנוב לעמוד עד געה עונת פסח:

פס יד כתבה לקעקע צול בפסח:

צפה הצפית ערוך השלחו בפסח:

ואמרתם זבח פסח:

קהל כנסה הדסה לשלש צום בפסח:

ראש מבית רשע מחצת בעץ חמשים בפסח:

שתי אלה רגע תביא לעוצית בפסח:

תעוז ידך תרום ימינה כליל התקדש חג פסח:

ואמרתם זבח פסח:

כי לו נאה כי לו יאה:

אדיר במלוכה, בחור כהלכה, גדודיו יאמרו

לו, לך ולך, לך כי לך, לך אף לך, לך יי הממלכה:

כי לו נאה, כי לו יאה:

דגול במלוכה, הדור כהלכה, ותיקיו יאמרו לו, לך

Trete die Kelter für den Harrenden; ach, wann endet die so lange Nacht. Laß Wächter Israels Deine Stimme rufen: Es kömmt einst Morgen nach dieser Nacht.

Es war in der Mitte der Nacht.

כך O bringe bald den Tag herbei, der weder Tag ist noch Nacht. Zeige, Erhabener! vor alle Augen, daß Dein sei der Tag wie die Nacht. Setze Wächter Deiner Stadt, während des Tages, während der Nacht. Erhelle wie Tageslicht die Finsterniß der Nacht.

Es war in der Mitte der Nacht.

(Am zweiten Abend.)

So spricht: Es ist ein Opfer des Pessach.

וְהָיָה Die Allgewalt Deiner Macht hast Du wunderbar bewiesen an Pessach. Darum erhobst Du auch zu aller Festtage ersten, das Fest des Pessach. Du entdecktest sie dem Morgenländer, die Wunderthat der Mitternacht am Pessach.

So spricht: Es ist ein Opfer des Pessach.

וְהָיָה Du erschienst ihm als der Tag sehr heiß war am Pessach. Er bewirthete Engel mit ungesäuerten Kuchen am Pessach. Lief zum Rindvieh, gleichsam ein Vorbild des Opferthiers am Pessach.

So spricht: Es ist ein Opfer des Pessach.

וְהָיָה Die Sodomiten erzürnten Gott, da gingen sie in Flammen auf am Pessach. Nur Loth wurde gerettet, der den Engeln ungesäuerte Kuchen backte am Pessach. Du reinigtest die Länder Mos und Noa, als Du umherfuhrst in der Nacht am Pessach.

So spricht: Es ist ein Opfer des Pessach.

וְהָיָה Ewiger! Du zerschmettertest jeden Erstling in jener

צֶרַח בְּשִׁמְרֹה וְשָׁח אֶת־אֵת בִּקְרֹנָם לַיְלָה:

וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה:

קָרַב יוֹם אֲשֶׁר הוּא לֹא יוֹם וְלֹא

רֵם הוֹדַע כִּי לֵאֲרֵץ הַיּוֹם אֶף לָהּ:

שׁוֹמְרִים הַבִּקְרֹה לְעִירָה כָּל הַיּוֹם וְכָל

תֹּאִיר כְּאוֹר יוֹם חֲשֵׁכֶת

וַיְהִי בַּחֲצִי הַלַּיְלָה:

בַּלֵּילָה הַשְּׁבִיעִית אֲמָרִים זֶה:

וּבִכְן וַאֲמָרְתֶּם זִבְחַ פֶּסַח:

אֲמָרְתֶּם גְּבוּרֹתֶיךָ הַפְּלֹאֶת

בְּרֹאשׁ כָּל מוֹעֲדוֹת נְשֵׂאת

גְּלִית לְאֹרְחֵי חַצוֹת לַיִל

וַאֲמָרְתֶּם זִבְחַ פֶּסַח:

דִּלְתִּי דִּפְקַת כְּחוֹם הַיּוֹם

הַסַּעִיד נוֹצְצִים עֲגוֹת מַצּוֹת

וְאֵל הַבִּקְרֹה רָץ זָכַר לְשׁוֹר עֶרְךָ

וַאֲמָרְתֶּם זִבְחַ פֶּסַח:

זַעֲמוּ סְדוּמִים וְלֹהֲטוּ בָּאֵשׁ

הִלְצוּ לוֹט מֵהֶם וּמַצּוֹת אֶפְדָּה בִּקְצֵן

טֹאטֹאת אֲדָמֹת מוֹף וְנוֹף בְּעֶבְרָה

וַאֲמָרְתֶּם זִבְחַ פֶּסַח:

יְהִי רֹאשׁ כָּל אוֹן מַחֲצֵת בַּלֵּיל שְׁמוֹר

פֶּסַח:

יח Schon oft thatest Du Wunderthaten des Nachts.
Mit Anbeginn der ersten Wache dieser Nacht. Den wahren
Gottesbekenner liebest Du siegen! Ihn, der sein Heer in
Haufen theilte in der Nacht.

Es war in der Mitte der Nacht.

יט Du drohdest dem Könige zu Gerar mit Tode im
Traume bei Nacht. Schrecktest den Aramiten ab in der vor
der Einholung eingefallenen Nacht. Israel kämpfte mit gött-
lichen Wesen und kam ihm bei des Nachts.

Es war in der Mitte der Nacht.

כ Die Erstgeburt der Pasrosim zerschmettertest Du um
Mitternacht, daß sie ihre Kräfte nicht fanden als sie aufstanden
des Nachts. Du tratest den kühnen Muth des Fürsten zu
Charoscheß nieder, mit den Sternen der Nacht.

Es war in der Mitte der Nacht.

כא Gottlose Hand hob der Lasterer in seinem Sinn
schon auf; Du vereiteltest seinen Wunsch, stärktest ihn seine
Mannschaft in einer Nacht. Der Göze Bel stürzte nieder
mit seinem Fußgestelle bei finsterner Nacht. Dem holden Manne
wurde offenbart das geheime Traumgesicht der Nacht.

Es war in der Mitte der Nacht.

כב Der aus heiligen Gefäßen sich bezechte, wurde
erschlagen dieselbe Nacht. Aus Löwengruft wurde gerettet, der
die Gesichter deutete, die Schrecknisse der Nacht. Der Agogische
trug Haß im Herzen und schrieb Befehle des Todes bei Nacht.

Es war in der Mitte der Nacht.

כג Ewiger! Du erwecktest Strafgerichte über ihn,
als Du von seinem König verscheuchtest den Schlaf einer Nacht.

אִז רֹב נִסִּים הִפְלֹאת בְּלִילָה:

בְּרֹאשׁ אֲשֶׁמֹרֶת זֶה הִלִּילָה:

גַּר צֶדֶק נִצַּחַתוּ כִּנְחָלָק לוֹ לִילָה:

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלִּילָה:

דִּנְתָּ מֶלֶךְ גָּר בַּחֲלוֹם הִלִּילָה:

הַפְּחַדְתָּ אֲרָמִי בְּאֶמֶשׁ לִילָה:

וַיִּשְׂרָאֵל יִשְׂרָאֵל לֹאֵל וַיִּכַּל לוֹ לִילָה:

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלִּילָה:

זָרַע בְּכוֹרֵי פִתְרוֹם מִחֲצַת בַּחֲצֵי הִלִּילָה:

חִילָם לֹא מָצְאוּ בְּקוֹמָם בְּלִילָה:

טַסַּת נָגִיד חֲרוּשֶׁת סְלִית בְּכוֹכְבֵי לִילָה:

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלִּילָה:

יַעֲזֹן מִחֲרָף לְנוֹפֶף אוֹוֵי הוֹבֶשֶׁת פְּגָרֵיו בְּלִילָה:

כָּרַע בַּל וּמָצְבוֹ בְּאִישׁוֹן לִילָה:

לְאִישׁ חֲמוּדוֹת נִגְלָה רֹז חֲזוֹת לִילָה:

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלִּילָה:

מִשְׁתַּכַּר בְּכָלִי קֹדֶשׁ נִהְרַג בּוֹ בְּלִילָה:

נוֹשַׁע מִבּוֹר אֲרִיּוֹת פּוֹתֵר בַּעֲתוֹתֵי לִילָה:

שִׁנְאָה נָטַר אֲגִי וְכָתַב סְפָרִים בְּלִילָה:

וַיְהִי בַחֲצֵי הַלִּילָה:

עוֹרֶדֶת נִצַּחַת עָלָיו בְּגֵד שֵׁנָת לִילָה:

פּוֹרָה תִּדְרוֹךְ לְשֹׁמֵר מָה מְלִילָה:

Macht; groß durch die Herrlichkeit Deines Namens; allgewaltig durch ewigen Sieg und ehrfurchtbar durch Deine furchtbare Thaten.

יְיָ Er thront in Ewigkeit, Erhabenster und Heiligster ist Sein Name; wie die Schrift sagt: frohlocket ihr Gerechten! in Gott; nur Redlichen geziemet das Lobpreisen. Darum soll auch der Redlichen Mund Dich preisen; der Gerechten Worte Dich benedeien; der Frommen Zunge Dich erheben, und der Heiligen Chor Dich huldigen.

וּבְמִקְהֵלֹת Und in den Versammlungen der Tausende Deines Volkes Israel wird Dein Name, unser König, durch Gesang verherrlicht. Denn dieses ist aller Geschöpfe Pflicht, Dir, Ewiger, unser und unserer Väter Gott, zu danken, Dich zu loben, zu rühmen, zu preisen, zu erhöhen, zu huldigen, zu verehren, zu benedeien und zu singen in erhabenen Liedern und Lobgesängen, mit denen, welche David, Sohn Jischais, Dein Knecht und Gesalbter, Dir angestimmt hat.

יְיָ Dein Name, unser König, soll gepriesen werden immerdar; allmächtiger, größer und heiliger Beherrscher! im Himmel und auf Erden. Denn Dir allein, Ewiger, unser und unserer Väter Gott! gebühret Lied und Lob, Preis und Gesang, Macht und Herrschaft, Sieg, Größe und Allmacht, Ruhm und Verherrlichung, Heiligkeit und Majestät, Benedeiung und Dank von nun an und in Ewigkeit. Gelobt seist Du, Ewiger, mächtiger König! Erhabener über allem Lobe! Würdigster der Danklieder! Herr aller Wunderthaten! der Du Wohlgefallen hast an Lobgesängen, Allmächtiger! Welterhalter!

Es war in der Mitte der Nacht.

עֵינֶיךָ הַגָּדוֹל בְּכִבוֹד שְׁמֶךָ הַגָּבוֹר לְנֹצֵחַ וְהַנּוֹרָא
בְּנוֹרְאוֹתֶיךָ • הַמֶּלֶךְ הַיּוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא דָם וְנִשְׂא:
שׁוֹכֵן עַד מָרוֹם וְקָדוֹשׁ שְׁמוֹ וְכָתוּב רַגְנוּ צַדִּיקִים
בְּיַי לְיִשְׂרָאֵל נִאֲוָה תִּהְלֶה • בְּפִי יִשְׂרָאֵל תִּתְהַלָּל
וּבִדְבָרֵי צַדִּיקִים תִּתְבָּרֵךְ וּבִלְשׁוֹן חֲסִידִים תִּתְרוֹמֵם
וּבִקְרֹב קְדוֹשִׁים תִּתְקַדָּשׁ:

וּבִמְקַהֲלוֹת רַבְבוֹת עִמָּךְ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּרִנָּה
יִתְפָּאֵר שְׁמֶךָ מַלְכֵנוּ בְּכָל־דּוֹר וְדוֹר שֶׁכֵּן חֹבֶת כָּל־
הַיְצוּרִים לְפָנֶיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְהוֹדוֹת
לְהַלָּל לְשַׁבַּח לְפָאֵר לְרוֹמֵם לְהַדָּר לְבָרֵךְ לְעֲלֹה
וּלְקַלֵּם עַל כָּל־דְּבָרֵי שִׁירוֹת וְתַשְׁבְּחוֹת הַיּוֹד בְּקִישׁוֹ
עֲבָדֶךָ מְשִׁיחֶךָ:
יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מַלְכֵנוּ הָאֵל הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל
וְהַקָּדוֹשׁ בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ כִּי לָךְ נִאֲוָה יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי
אֲבוֹתֵינוּ שִׁיר וְשַׁבְּחָה הַלָּל וְזִמְרָה עֹז וּמִמְשָׁלָה
נֹצֵחַ גִּדְּלָה וְגִבּוֹרָה תִּהְלֶה וְתִפְאֶרֶת קִדְּשָׁה וּמַלְכוּת
בָּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת מִעֲתָה וְעַד עַלְמִים: בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ
אֵל מֶלֶךְ גָּדוֹל בְּתַשְׁבְּחוֹת אֵל הַהוֹדָאוֹת אֲדוֹן
הַנִּפְקָאוֹת הַבּוֹחַר בְּשִׁירֵי זִמְרָה מֶלֶךְ אֵל חַי
הַעוֹלָמִים:

בְּלִילֵי רַחֲשׁוֹת אֲמָרִים זֶה:
וּבְכֵן וִיְהִי בִּחְצֵי הַלֵּילָה:

und unsere Füße behende wie flüchtige Rehe, so wären wir doch nicht fähig, Dir, Ewiger, unser und unserer Väter Gott, zu danken und Deinen Namen zu preisen, für eine von den tausenden und myriaden Wohlthaten, die Du unseren Vätern und uns erwiesen. Aus Aegypten hast Du, Ewiger, unser Gott, uns erlöst, aus dem Sklavenhause uns befreit. In Hungersnoth hast Du uns gespeiset; in Zeiten des Ueberflusses uns gedeihlich versorgt; vom Kriege hast Du uns befreit, vor Pest uns bewahrt, und vor bösen und schweren Krankheiten uns beschützt. Bis auf diese Stunde hat uns Deine Allbarmherzigkeit beigestanden, Deine Liebe uns nicht verlassen. Du wirst uns, Ewiger, unser Gott, niemals verlassen. Darum sollen alle Glieder, die Du uns zugetheilt; Geist und Seele, die Du uns eingehaucht, die Zunge, die Du unserem Munde verliehen: diese alle sollen Dich loben, benedeien, preisen, rühmen, erhöhen, verherrlichen, heiligen und huldigen Deinem Namen, unser König! Jeder Mund soll Dir danken, jede Zunge Dir schwören, jedes Knie vor Dir sich beugen, jedes aufrechtstehende Wesen hingestreckt Dich anbeten, jedes Herz soll Dich verehren und jedes Innere und jede Niere Deinem Namen lobsingen; so wie geschrieben steht: Alle meine Glieder sprechen: Ewiger, wer ist wie Du? Du errettest den Bedrängten vor dem Uebermüthigen, und den Dürftigen und Armen vor seinem Räuber. Wer ist Dir ähnlich? Wer Dir gleich? Wer kann mit Dir sich messen? Allmächtiger! Großer, Allgewaltiger und Ehrfurchtbarer! allerhöchstes Wesen! Eigner des Himmels und der Erde. Dich wollen wir loben, preisen, rühmen und benedeien Deinen heiligen Namen. So auch hat David gesungen: Meine Seele benedeie den Herrn, all mein Inneres Seinen heiligen Namen. Du bist allmächtig durch Deine unendliche

וַיְדִינוּ פְּרוּשׁוֹת בְּנֵשְׁרֵי שָׁמַיִם, וְרַגְלָנוּ קָלוֹת כְּאַיָּלוֹת.
אֵין אֲנַחְנוּ מִסְפִּיקִים לְהוֹדוֹת לָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי
אֲבוֹתֵינוּ, וּלְבָרֶךְ אֶת שְׁמִיךָ, עַל־אֶחָת מֵאַלְפֵי אֲלָפֵי
אַלְפֵי אֲלָפִים וְרַבִּי רַבְּבַת פְּעָמִים הַטּוֹבָת שְׁעֵשִׂית
עִם־אֲבוֹתֵינוּ וְעִמָּנוּ. מִמְּצָרִים גָּאֲלָתָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ
וּמִבֵּית עֲבָדִים פִּדְיָתָנוּ, בִּרְעֵב וְנֶחֱזֵנוּ, וּבִשְׁבַע
כָּל־כִּלְתָנוּ, מִחֶרֶב הִצַּלְתָנוּ, וּמִדְּבַר מַלְטָתָנוּ וּמִחֲלָיִם
רָעִים וְנֶאֱמָנִים דִּלִּיתָנוּ. עַד־הִנֵּה עֲזָרוֹנוּ רַחֲמֶיךָ
וְלֹא־עֲזָבוֹנוּ חֲסָדֶיךָ, וְאֶל־תִּשְׁשֵׁנוּ יְיָ אֱלֹהֵנוּ לְנֶצַח.
עַל־כֵּן אֲבָרִים שְׁפִלְגָת בָּנוּ, וְרוּחַ וְנִשְׁמָה שְׁנִפְחָת
בְּאַפֵּינוּ וּלְשׁוֹן אֲשֶׁר שִׁמָּת בְּפִינוּ. הֵזֶן הֵם יוֹדוּ
וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפְאֲרוּ וַיְרוּמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ
וַיִּמְלִיכוּ אֶת־שִׁמְךָ מִלְכָּנוּ. כִּי כָל־פֶּה לָךְ יוֹדֶה
וְכָל־לָשׁוֹן לָךְ תִּשְׁבַּע, וְכָל־בֶּרֶךְ לָךְ תִּכְרַע, וְכָל־
קוֹמָה לְפָנֶיךָ תִּשְׁתַּחֲוֶה, וְכָל־לְבָבוֹת יִירָאוּךָ, וְכָל־
קָרֵב וְכָל־לֵוִית יֹאמְרוּ לְשִׁמְךָ. כִּדְבַר שְׁכָרְתָּנוּ כָּל־
עַצְמוֹתַי רַחֵם וְנִשְׁמָתִי מִי כְמוֹךָ, מִצִּיר עֲנִי מִחֲזֹק
מִמֶּנּוּ וְעֲנִי וְאַבְיוֹן מִגִּזְלוֹ. מִי יִדְמָה לָךְ וּמִי יִשׁוּה־
לָךְ וּמִי יַעֲרֶךְ־לָךְ, הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֵל
עֲלִיוֹן קִנָּה שָׁמַיִם וָאָרֶץ. נִהַלְלָךְ וְנִשְׁבַּחְךָ וְנִפְאֲרְךָ
וְנִבְרַךְ אֶת־שֵׁם קִדְשְׁךָ, כְּאֲמֹר קָדוֹד פָּרְכִי נִפְשֵׁי
אֶת־יְיָ וְכָל־קָרְבִי אֶת־שֵׁם קִדְשֵׁךָ. הָאֵל בֵּת־עֲצוֹמוֹת

Erwürgte mächtige Beherrscher; ewig währet Seine Güte.
 Sichon, den Amariter König; ewig 2c.
 Og, den König zu Basan; ewig 2c.
 Und gab ihr Land zum Besiz; ewig 2c.
 Besiz für Israel, ewig 2c.
 Der in unserem Drucke an uns dachte; ewig 2c.
 Und uns erlöste vom Feinde, ewig 2c.
 Der Speise giebt allem Fleische! ewig 2c.
 Danket dem Gotte des Himmels! denn ewig währet Seine
 Güte.

נ ש מ ת

Die Seele aller lebenden Wesen benedeie Deinen Namen,
 Ewiger, unser Gott! der Hauch alles Fleisches verherrliche
 und erhebe Dein Andenken immerdar. Unser König! von
 Ewigkeit bis in Ewigkeit bist Du der Allmächtige, und außer
 Dir haben wir keinen König, Erlöser und Beistand. Du
 befreiest, errettest und ernährst uns, und erbarmst Dich unser
 zu allen Zeiten des Trübsals und der Noth; wir haben keinen
 Herrn außer Dir. Gott der Vorwelt und der Nachwelt!
 Herr aller Wesen, Urheber alles Erschaffenen, Preis aller
 Loblieder! Du regierst die Welt mit Liebe und die Geschöpfe
 mit Barmherzigkeit: Er ist Gott, der nie schlummert und
 schläft; Er erweckt die Schlafenden, ermuntert die Schlum-
 mernden, macht Sprachlose reden, entfesselt die Gebundenen,
 stüzet die Fallenden und richtet auf die Gebeugten. Dir
 allein nur danken wir. Wäre unser Mund voll Danklieder,
 unerschöpflich wie das Meer; übertönte unser Gesang das
 Brausen der Meereswogen; verbreiteten unsere Lippen Dei-
 nen Ruhm, so weit des Himmels Räume sich erstrecken;
 wären unsere Augen Strahlen werfend wie Sonne und
 Mond, unsere Hände flugfertig wie die Adler des Himmels,

וַיַּהֲרֹג מַלְכִּים אֲדִירִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי כִי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 וּלְעֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 וְנָתַן אֶרֶצָם לְנַחֲלָה כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עֲבָדוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 שֶׁבַשְׁכָּלָנוּ זְכוֹר־לָנוּ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 וַיַּפְרְקֵנוּ מִצָּרֵינוּ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 נָתַן לָחֶם לְכָל־בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 הוֹדוּ לֵאלֹהֵי הַשָּׁמַיִם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 נִשְׁמַת כָּל־חַי תִּבְרַךְ אֶת־שִׁמְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ, וְרוּחַ
 כָּל־בָּשָׂר תִּפְאֹר וּתְרוֹמַם זְכוֹרֶךָ מִלְּכָנוּ תָמִיד, מִן־
 הָעוֹלָם וְעַד־הָעוֹלָם אַתָּה אֵל, וּמִבְלָעֲדֶיךָ אֵין לָנוּ
 מֶלֶךְ גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ פּוֹדֶה וּמַצִּיל וּמַפְדֵּם וּמַרְחֵם
 בְּכָל־עֵת צָרָה וְצוּקָה אֵין לָנוּ מֶלֶךְ אֵלָּא אַתָּה.
 אֱלֹהֵי הָרְאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים, אֱלֹהֵי כָל־בְּרִיּוֹת
 אֲדוֹן כָּל־תּוֹלְדוֹת הַמִּהְלָל בְּרַב הַתְּשַׁבְּחוֹת הַמִּנְהַג
 עוֹלָמוֹ בְּחֶסֶד וּבְרִיּוֹתָיו בְּרַחֲמִים, וַיֵּי לֹא־יָנוּם וְלֹא־
 יִישָׁן, הַמַּעֲוֹרֵר יְשָׁנִים וְהַמַּקִּיץ נֹרְדָּמִים, וְהַמּוֹשִׁיעַ
 אֱלָמִים, וְהַמַּתִּיר אֲסוּרִים וְהַסּוֹמֵךְ נוֹפְלִים וְהַזּוֹקֵק
 בְּמוֹפִיּוֹת, לֵךְ לְבָדֶךָ אֲנַחְנוּ מוֹדִים, אֱלֹהֵינוּ מָלֵא
 שִׁירָה בָּיִם וּלְשׁוֹנָנוּ רִנָּה בְּהַמּוֹן גָּלְיוֹ וּשְׁפָתוֹתֵינוּ
 שִׁבַּח כְּמִרְחַב־רִקִּיעַ, וְעֵינֵינוּ מְאִירוֹת כְּשֶׁמֶשׁ וּכְיָרֵחַ,

יהללוך Es preisen Dich, Ewiger, unser Gott! Deine
Geschöpfe alle, Deine Frommen, Gerechten, Geschöpfe Deines
Wohlwollens, und Dein ganzes Volk, das Haus Israel,
danken, benedeien, rühmen, preisen, erheben, ehrfürchten,
heiligen und huldigen Deinem Namen, o König! Denn lieblich
ist's Dir zu danken; nur Deinem Namen gebühret Lobgesang,
der Du von Ewigkeit zu Ewigkeit allmächtig bist. Gebenedeiet
seiest Du, Ewiger, König! Preiswürdigster der Danklieder.

יהוה אחד

Danket dem Herrn, denn Er ist freundlich, ewig währet
Seine Güte.

Danket dem Gotte aller Götterwesen! e. w. S. G.

Danket dem Herrn aller Herren! e. w. S. G.

Der große Wunder thut allein! ewig 2c.

Der die Himmel geschaffen mit Vernunft! ewig 2c.

Der die Erde ausgebreitet auf's Wasser! ewig 2c.

Der die großen Lichter hat geschaffen, ewig 2c.

Die Sonne vorzustehn dem Tage, ewig 2c.

Mond und Sterne vorzustehn der Nacht! ewig 2c.

Der Aegypten schlug an ihrer Erstgeburt; ewig 2c.

Der Israel aus ihrer Mitte führte; ewig 2c.

Mit starker Hand und ausgestrecktem Arme; ewig 2c.

Der das Schilfmeer abgetheilt; ewig 2c.

Und Israel hindurchgeführt; ewig 2c.

Er stürzte Pharao mit seinem Heere hinein; ewig 2c.

Der Sein Volk führte durch die Wüste; ewig 2c.

Erlegte große Könige; ewig 2c.

יִהְיֶה לָלוֹךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ (על) כָּל מַעֲשֵׂיָהּ, וַחֲסִידָהּ צַדִּיקִים
 עוֹשֵׂי רְצוֹנָהּ, וְכָל עַמָּהּ בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּרָנָה יוֹדוּ
 וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׂבְּחוּ וַיִּפְאֲרוּ וַיְרוֹמְמוּ וַיַּעֲרִיצוּ וַיִּקְדִּישׁוּ
 וַיִּמְלִיכוּ אֶת שִׁמְךָ מַלְכֵנוּ, כִּי לָךְ טוֹב לְהוֹדֹת
 וּלְשִׁמְךָ נָאֵה לֵאמֹר כִּי מֵעַלְמָם וְעַד עַלְמָם אַתָּה אֵל:
 הוֹדוּ לַיהוָה כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 הוֹדוּ לַאלֹהֵי הָאֱלֹהִים כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 הוֹדוּ לְאֲדֹנֵי הָאֲדָנִים כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 לַעֲשֵׂה נִפְלְאוֹת גְּדִלוֹת לְבָדוֹ כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 לַעֲשֵׂה הַשָּׁמַיִם בְּתַבּוּנָה כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 לְרוֹקַע הָאָרֶץ עַל־הַמַּיִם כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 לַעֲשֵׂה אוֹרִים גְּדִלִים כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 אֶת־הַשֶּׁמֶשׁ לְמַמְשֶׁלֶת בַּיּוֹם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:
 אֶת־הַיָּרֵחַ וְכּוֹכָבִים לְמַמְשֶׁלֶת בַּלַּיְלָה כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 לְמַכָּה מִצְרַיִם בְּבִכּוּרֵיהֶם כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 וַיּוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 בֶּן־חֻזָּקָה וּבִזְרוּעַ נְטוּיָה כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 לְגִזּוֹר יַם־סוּף לְגִזְרֵים כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 וְהַעֲבִיר יִשְׂרָאֵל בְּתוֹכוֹ כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 וַנַּעַר פָּרְעֹה וְהִילוּ בַּיַּם־סוּף כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 לְמוֹלִיךְ עַמּוֹ בַּמִּדְבָּר כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:
 לְמַכָּה מַלְכִים גְּדִלִים כִּי לְעַלְמָם חֲסִדוֹ:

In Angst rief ich die Gottheit an; der Gottheit
 Antwort schuf mir Raum. Der Herr ist mein, ich fürchte
 nichts. Was kann der Mensch mir thun? der Herr ist mein
 und steht mir bei; ich werde Lust an Feinden sehen. Besser
 ist's dem Herrn vertrauen, als auf Menschen sich verlassen;
 besser ist's dem Herrn vertrauen, als auf Fürsten sich verlassen.
 Laßt alle Heiden mich umgeben, beim Ewigen, ich zerhaue sie!
 Hier umgeben, dort umgeben, beim Ewigen, ich zerhaue sie!
 Wie Bienen umschwärmen, wie Flammen Dornen umlodern,
 beim Ewigen, ich zerhaue sie! Wenn alles zustürmt mich zu
 stürzen, der Herr steht mir bei. Er ist mein Sieg, mein
 Saitenspiel, Er ward mir zum Triumph! Freudenruf, Sie-
 geslied schallt in den Hütten der Tugend-Verehrer. „Die
 Rechte des Herrn erkämpfet den Sieg! Die Rechte des Herrn
 erhaben, die Rechte des Herrn erkämpfet den Sieg!“ Nein!
 noch sterbe ich nicht; ich lebe, erzähle die Thaten der Gottheit.
 Züchtigen will mich nur die Gottheit; überläßt mich nicht
 dem Tode. Thut mir auf der Tugend Pforten, ich gehe
 hinein und danke dem Herrn. „Hier ist zum Ewigen die
 Pforte; Rechtschaffene gehen da hinein.“ Ich danke, daß
 Du mich gezüchtigt, und wieder Hilfe mir erzeigst. Der Stein,
 den Bauende verworfen, er ist zum Eckstein worden. Das
 ist vom Herrn geschehen, wunderbar in unseren Augen!
 Diesen Tag gab uns der Herr, laßt uns ihn feiern mit
 Wonnegefang.

Ewiger! o stehe uns bei! Ewiger! o stehe uns bei!

O Ewiger! laß wohlgelingen! O Ewiger! laß wohlgelingen!

7172 „Willkommen im Namen des Herrn! wir aus des
 Herrn Tempel grüßen: Willkommen! Gott, der Ewige läßt
 sein Antlig leuchten; führt her das Opfer mit Myrthen ge-
 bunden hierher, bis an die Hörner des Altars.“ Mein Gott
 bist Du, Dir will ich danken! mein Gott! Dich will ich er-
 heben. Danket dem Herrn, denn Er ist freundlich; ewig
 währet Seine Güte!

מִן־הַמִּצַּר קָרָאתִי יְיָ, עֲנֵנִי בַּמִּרְחֶבֶת. יְיָ לִי לֹא
אִירָא, מִה־יַּעֲשֶׂה לִּי אֱדָם. יְיָ לִי בַּעֲזָרִי, וְאֲנִי
אֶרְאֶה בְּשִׁנְאֵי. טוֹב לַחֲסוֹת בְּיְיָ, מִבִּטָּח בְּאֱדָם טוֹב
לַחֲסוֹת בְּיְיָ מִבִּטָּח בַּנְּדִיבִים: כָּל־גּוֹיִם סִבְבוּנִי בְּשֵׁם
יְיָ כִּי אֱמִלֵּם. סִבּוּנִי גַם סִבְבוּנִי בְּשֵׁם יְיָ כִּי
אֱמִלֵּם: סִבּוּנִי כְּדַבְּרוֹת דַּעְכוּ כְּאֵשׁ קוֹצִים,
בְּשֵׁם יְיָ כִּי אֱמִלֵּם. דַּחַח דַּחִיתָנִי לִנְפֹל, וַיִּי עֲזָרָנִי:
עֲזִי וְזִמְרַת יְיָ, וַיְהִי־לִי לִישׁוּעָה: קוֹל רָנָה וִישׁוּעָה
בְּאֶהְלִי צַדִּיקִים, יִמִּין יְיָ עָשָׂה חֵיל: יִמִּין יְיָ רֹמְמָה,
יִמִּין יְיָ עָשָׂה חֵיל. לֹא־אֲמֹת כִּי־אֲחִירָה, וְאֶסְפֹּר
מֵעֲשֶׂה־יְיָ. יִסֹּר יִסְרֵנִי יְיָ, וְלִמּוֹת לֹא נִתְּנִי. פִּתְחוּ
לִי שַׁעַר־צֶדֶק, אָבֹא בָם אֹדֶה יְיָ. זֶה־הַשַּׁעַר לִי
צַדִּיקִים יְבֹאוּ בוֹ. אֹדֶה כִּי־עֲנִיתָנִי, וַתְּהִי־לִי לִישׁוּעָה.
אֹדֶךְ אֲבֵן מַאֲסוֹ הַבּוֹנִים, הִיתָה לְרֹאשׁ פִּנָּה: אֲבֵן
מַאֲת יְיָ הִיתָה זֹאת, הִיא נִפְלְאָת בְּעֵינֵינוּ: מַאֲת
זֶה הַיּוֹם עָשָׂה יְיָ, נִגְלָה וְנִשְׁמַחַר בּוֹ: זֶה
אֲנִי יְיָ הוֹשִׁיעָה נָא: אֲנִי יְיָ הוֹשִׁיעָה נָא:
אֲנִי יְיָ הַצְלִיחָה נָא: אֲנִי יְיָ הַצְלִיחָה נָא:
בָּרוּךְ הָבֹא בְּשֵׁם יְיָ, בִּרְכֻנוֹכֶם מִבֵּית יְיָ: בָּרוּךְ
אֱלֹהֵי וַיָּאֵר לָנוּ אֶסְרוּ־חַג בַּעֲבָתִים, עַד קִרְנוֹת
הַמִּזְבֵּחַ. אֵל אֱלֹהֵי אֲתָה וְאֹדֶךְ, אֱלֹהֵי אֲרוֹמְמֶךָ: אֱלֹהֵי
הַדּוֹד לִי כִי־טוֹב, כִּי לַעֲוָלִים חֲסֵדוֹ: הַדּוֹד

יְהוָה Lieb ist's mir, daß der Ewige meine Klagen erhört, mein Flehen. Er hat Sein Ohr mir zugeneigt, nun rufe ich an, so lange ich lebe. Umfängen mich Todesstricke, ergreift mich die Angst der Hölle, drückt mich Jammer und Noth, so rufe ich an des Ewigen Namen: Ach Herr! errette meine Seele! Barmherzig ist der Herr und allgerecht, voll Mitleides unser Gott. Einfaltselige beschützt der Herr; elend war ich, doch Er half mir aus. Seele! kehre nun in deine Ruhe ein, der Ewige will wohl dir thun. Du befreiest vom Tode meine Seele, mein Auge von Thränen, meinen Fuß vom Gleiten. So wandele ich vor dem Ewigen noch im Lande der Lebendigen. Ich glaube — darum rede ich; laut ruft mein Mund es aus. Ich sprach in meinem Zagen: Vergänglich Wesen ist der Mensch.

וְהַלְלוּ Wie soll ich nun dem Herrn erwidern alle Wohlthat, die Er mir erzeigt? den Kelch des Heils will ich ergreifen, verkünden laut den Namen des Herrn. Meine Gelübde bezahle ich dem Herrn — wie gern! vor allem Seinem Volke. Vor dem Ewigen werth gehalten ist Seiner Frommen Tod. Ach Herr! ich Dein Knecht, Sohn Deiner Magd, dem Du die Fessel lösetest, Dankopfer bringe ich Dir, verkünde laut den Namen des Herrn. Meine Gelübde bezahle ich dem Herrn, — wie gern vor allem Seinem Volke; in den Höfen, im Tempel des Herrn, in deiner Mitte, mein Jerusalem! Hallelujah!

וְהַלְלוּ Lobet den Herrn, ihr Völker alle! rühmet Ihn alle Nationen! Seine Güte waltet über uns, Seine Treue in Ewigkeit, Hallelujah!

Danket dem Herrn, denn Er ist freundlich, ewig währet Seine Güte.

So singe Israel: ewig währet Seine Güte.

So singe Aarons Haus: ewig währet Seine Güte.

So singen, die den Herrn verehren: ewig währet Seine Güte.

אֶהְבֵּתִי בִי־שֹׁמֵעַ יְיָ אֶת־קוֹלִי תְחַנּוּנִי בִי־הִטָּה
 אֲזַנּוֹ לִי וּבִימֵי אֶקְרָא אֶפְפוּנִי חֶבְלֵי־מוֹת וּמִצָּרֵי
 שָׂאוֹל מִצְאוּנִי צָרָה וַיְגוֹן אֶמָּצָא וּבִשְׁם־יְיָ אֶקְרָא
 אָנָּה יְיָ מִלִּטָּה נִפְשִׁי חֲנוּן יְיָ וְצַדִּיק וְאֱלֹהֵינוּ מֵרַחֵם
 שֹׁמֵר כְּתָאִים יְיָ דַּלְתִּי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ שׁוּבִי נִפְשִׁי
 לְמִנוּחַיִכִּי כִּי יְיָ גָמַל עָלַיִכִּי כִּי חֲלַצְתָּ נִפְשִׁי מִמָּוֶת
 אֶת עֵינֵי מִן־דְּמָעָה אֶת רַגְלִי מִדָּחִי אֶתְהַלֵּךְ לִפְנֵי
 יְיָ בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים הָאֵמֶנֶתִי כִּי אֲדַבֵּר אֲנִי עָנִיתִי
 מְאֹד אֲנִי אִמְרֹתִי בַחֲפוּזִי כָּל־הָאָדָם כֹּזֵב
 מִה־אָשִׁיב לִי כָּל־תְּגִמּוּלָהִי עָלַי כּוֹס־יִשׁוּעוֹת
 אִשָּׁא וּבִשְׁם־יְיָ אֶקְרָא נִדְרֵי לִי אֲשַׁלֵּם נִגְדָה־נָּא
 לְכָל־עַמּוֹ יִקָּר בְּעֵינֵי יְיָ הַמּוֹתָה לַחֲסִידָיו אָנָּה יְיָ
 כִּי־אֲנִי עֲבָדְךָ אֲנִי עֲבָדְךָ בְּנִי־אִמְרֹתְךָ כִּתְּחַת
 קְמוּסָרִי לָךְ אֲזַבֵּחַ זֶבַח תּוֹדָה וּבִשְׁם־יְיָ אֶקְרָא
 נִדְרֵי לִי אֲשַׁלֵּם נִגְדָה־נָּא לְכָל־עַמּוֹ בַּחֲצֵרוֹתַי
 בֵּית יְיָ בְּתוֹכְכִי וְרוּשָׁלַיִם הִלְלוּהָ
 קִי הִלְלוּ אֶת־יְיָ כָּל גּוֹיִם שִׁבְחוּהוּ כָּל־הָאֲמִים כִּי
 גָבַר עָלֵינוּ חֶסֶדּוֹ וְאַמֶּת־יְיָ לְעוֹלָם הִלְלוּהָ
 קִי הוֹדוּ לִי כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדּוֹ עוֹנִים הוֹדוּ
 יֹאמְרוּ־נָא יִשְׂרָאֵל כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדּוֹ הוֹדוּ
 יֹאמְרוּ־נָא בֵּית אֱהֱרֹן כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדּוֹ הוֹדוּ
 יֹאמְרוּ־נָא יִרְאֵי יְיָ כִּי לְעוֹלָם חֶסֶדּוֹ הוֹדוּ

W Schütte Deinen Grimm über die Völker aus, die Dich nicht kennen, über die Reiche, die Deinen Namen nicht anrufen; sie haben Jakob verdorben und seine Wohnungen vernichtet.

Schütte Deinen Zorn über sie aus, Dein brennender Grimm treffe sie! Verfolge sie mit Wuth und vertilge sie, daß sie unter Gottes Himmel nicht zu finden seien.

N Nicht uns, o Herr! nicht uns! Deinem Namen selbst gieb Ehre, um Deiner Güte und Wahrheit willen. Was sollen Heiden sprechen: Wo ist denn nur ihr Gott? Ist doch unser Gott im Himmel und schaffet, was Er will. Jene Götzen, golden, silbern, sind der Menschenhände Arbeit; haben Mäuler, reden nicht; haben Augen, sehen nicht; haben Ohren, hören nicht; riechen nicht mit ihrer Nase; ihre Hände greifen nicht; ihre Füße gehen nicht; sie reden nicht durch ihre Kehle. Die solche machen, sind wie sie; die auf sie hoffen, alle so. Vertraue dem Ewigen, Israel! Er ist Helfer und Schild! Vertraue dem Ewigen, Aaron's Haus! Er ist ihr Helfer und Schild! Vertrauet dem Ewigen, Gottesverehrer! Er ist ihr Helfer und Schild!

Der Ewige denkt unser! Segnet Israels Haus, segnet Aaron's Haus, segnet Gottesverehrer, Beides klein und groß. Der Ewige mehre euch, euch und eure Kinder. Ihr seid Gesegnete des Herrn, der Himmel schuf und Erde. Der Himmel ist des Ewigen Himmel, die Erde gab Er den Menschenkindern. Todte preisen nicht den Herrn, noch die so hinab zur Hölle fahren; wir aber preisen Ihn, den Herrn, von nun an und in Ewigkeit, Hallelujah!

קודם שאומרים שפוך כיהנים לפחות הדלת להודיע ולזכור כי ליל שמוהים הוא.
 שפך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך, ועל
 ממלכות אשר בשמך לא קראו. כי אכל את
 יעקב ואת נדהו והשמו. שפך עליהם ועמך
 וחרון אפך ישיגם. תרדף באף ותשמידם מתחת
 שמי יי: מוזנין כוס רביעי וגומרין ההלל.

לא לנו, יי לא לנו, כי לשמך הן כבוד, על
 חסדך, על-אמתך. למה יאמרו הגוים איה-נא
 אלהיהם? ואלהינו בשמים, כל אשר-חפץ עשה.
 עצביהם כסף וזהב, מעשה ידי אדם. פה להם
 ולא ידברו, עינים להם ולא יראו, אזנים להם
 ולא ישמעו, אף-להם ולא יריחון, ידיהם ולא
 ימישון, רגליהם ולא יהלכו, לא יתנו בגרונם.
 כמוהם יהיו עשיהם, כל אשר-בטח בהם. ישראל
 בטח ביי, עזרם ומגנם הוא, בית אחרון בטחו ביי,
 עזרם ומגנם הוא, יראי יי בטחו ביי, עזרם
 ומגנם הוא:

יי זכרנו יברך יברך את-בית ישראל, יברך את-
 בית אהרן, יברך יראי יי, הקטנים עם-הגדלים:
 יסף יי עליכם, עליכם ועל בניכם: ברוכים אתם
 ליי, עשה שמים וארץ. השמים שמים ליי והארץ
 נתן לבני-אדם: לא המתים יהללויה, ולא פלג-ידי
 דומה. ואנחנו נברך יה מעתה ועד-עולם הללויה:

so möge Er auch uns allesammt segnen mit einem vollkommenen Segen; hierauf sprecht: Amen!

במרום Mögen sie und wir im Himmel zu Gunsten beurtheilt werden, und möge dieses Urtheil glücklich ausfallen, daß wir Segen von Gott und gerechten Lohn vom Herrn unseres Heils empfangen und wir Gunst finden und Ansehen in Gottes und der Menschen Augen.

הרחמן (Am Sabbath.) Der Allbarmherzige möge uns zu Theil werden lassen seinen vollkommenen Sabbath und Ruhetag im ewigen Leben.

הרחמן Der Allbarmherzige wolle uns zu Theil werden lassen jenen Tag der ganz Glückseligkeit ist.

הרחמן Der Allbarmherzige wolle uns schenken die Tage des gesalbten Erlösers und das ewige Leben in der zukünftigen Welt. Zur Zeit wird Er erheben das Heil Seines Königs und Gnade erzeigen Seinem Gesalbten David und seinen Nachkommen ewiglich. Der in den Himmels Höhen den Frieden erhält, Er erhalte auch uns und ganz Israel in Frieden; hierauf sprecht; Amen!

נר' Ehrfürchtet Gott, ihr Seine Heiligen, denn Seine Verehrer erleiden keinen Mangel. Junge Löwen darben, hungern; den Gottesverehrern aber fehlt kein Gut. Danket dem Ewigen, denn Er ist allgütig, ewig währet Seine Liebe. Du öffnest mildiglich Deine Hand, und sättigst was da lebt mit Wohlgefallen. Heil dem Manne, der Gott vertraut, und dessen Vertrauter der Ewige geworden. Ich war ein Jüngling, ward ein Greis, und sah noch nie den Frommen verlassen, und seine Nachkommen gehen nach Brod. Der Ewige giebt Seinem Volke Sieg, der Ewige segnet Sein Volk mit Frieden.

ברוך Gelobt seist Du Ewiger, unser Gott, Herr der Welt! der Du die Frucht des Weinstockes erschaffen hast.

מכל כל, כן יברך אותנו כלנו יחד בברכה שלמה,
ונאמר אמן:

במרום ילמדו עליהם ועלינו זכות שתהי
למשמרת שלום, ונשא ברכה מאת יי וצדקה
מאלהי ישענו, ונמצא חן ועיכל טוב בעיני אלהים
ואדם: ^{לשבת} הרחמן, הוא ינהילנו יום שכלו שבת
ומנוחה לחיי העלמים:

הרחמן, הוא ינהילנו יום שכלו טוב,

(וי"מ) יום שכלו ארוך, יום שצדיקים יושבים ועטרותיהם
בראשיהם ונגנים מזיו השכינה ויהיה חלקנו עמהם:

הרחמן, הוא יזכנו לימות המשיח ולחיי העולם

הבא, מגדל ישועות מלכו ועשה חסד למשיחו

לדוד ולזרעו עד עולם, עשה שלום במרומי הוא

יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

יראו את יי קדושי, כי אין מחסור ליראיו:

בפירים רשו ורעבו ודורשי יי לא יחסרו כל-טוב.

חזרו ליי כי-טוב כי לעולם חסדו, פותח את-

ידיה ומשביע לכל-חי רצון, ברוך הוגבר אשר

יבטח ביי והיה יי מבטחו:

נער הויתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק צעוב וזרעו מבקש לחם וכו'

יי עז לעמו יתן, יי יברך את עמו בשלום:

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן:

ושותין רוב הכוס בהסבה.

unseren Tagen. Gebenedeiet seist Du Ewiger! durch Deine Barmherzigkeit erbaust Du einst Jerusalem wieder, Amen!

גִּבְרִיָּהּ Gebenedeiet seist Du, Ewiger unser Gott, König der Welt! Allmächtiger, unser Vater und König, unser Fürst, unser Schöpfer und Erlöser, unser Bildner und Heiliger, auch Jakobs Heiliger, unser Hirt, auch Israels Hirt! allgütiger der Allen Gutes erzeigt! Der uns tagtäglich Gutes gethan, noch erzeigt und erzeigen wird! Der uns Wohlthaten erwiesen, und noch erweist, Er wird uns auch erweisen in Ewigkeit Gunst, Liebe und Barmherzigkeit, Frohsinn, Freiheit und Glück, Segen, Heil und Trost; auch an Speise und Nahrung, an Gesundheit und Wohlfsein, an allem Guten und an allen Gütern wird Er es uns nie ermangeln lassen.

מְהֵרָה Der Allbarmherzige wird über uns regieren ewiglich; gepriesen sei der Allbarmherzige im Himmel und auf Erden! Der Allbarmherzige ernähre uns auf eine ehrenvolle Weise. Der Allbarmherzige zerbreche das Joch, das drückend auf unserm Nacken liegt und führe uns aufrecht nach unserm Lande. Der Allbarmherzige schenke seinen vollen Segen diesem Hause und dieser Tafel von welcher wir gespeist haben. Der Allbarmherzige sende uns den Propheten Elias, ruhmvollen Andenkens, daß er uns verkünde, frohe, heilvolle und trostreiche Botschaft. Der Allbarmherzige segne (ein Kind am Tisch der Eltern sagt:) meinen Vater, den Herrn dieses Hauses und meine Mutter die Frau dieses Hauses, sie und ihre Familie, ihre Nachkommen und alles was ihnen angehört. (Jeder andere sagt statt dessen:) den Hausherrn, ihn, seine Frau, seine Kinder und seine ganze Familie und was ihm angehört, sowie uns und was uns angehört, mit dem Segen, mit welchem Er unsere Voreltern Abraham, Isaak und Jakob so vollkommen gesegnet, eben

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הָאֵל אֲבִינוּ
 מִלְכֵנו, אֱדִירֵנו, בּוֹרְאֵנו, גֹּאֲלֵנו, יּוֹצְרֵנו, קְדוֹשֵׁנו,
 קְדוֹשׁ יַעֲקֹב הוֹעֵנּוּ, רוּעֵה יִשְׂרָאֵל הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב
 וְהַמְּטִיב לְכָל, שֶׁבְּכָל יוֹם וַיּוֹם הוּא הַמְּטִיב הוּא
 מְטִיב הוּא יְטִיב לָנוּ. הוּא גִמְלָנוּ הוּא גּוֹמְלָנוּ,
 הוּא יְגַמְלָנוּ לְעַד לְחֵן לְחֶסֶד וּלְרַחֲמִים וּלְרוּחַ הַצֶּלֶה
 וְהַצֶּלָּה, בְּרָכָה וַיְשׁוּעָה נְחֻמָּה, פְּרִנְסָה וְכִלְכִּלָּה,
 וְרַחֲמִים וְחַיִּים וְשָׁלוֹם וְכָל-טוֹב וּמְכָל-טוֹב אֱלֹהֵינוּ:
 הֲרַחֲמֵן, הוּא יִמְלֹךְ עָלֵינוּ לְעוֹלָם וָעַד:
 הֲרַחֲמֵן, הוּא יִתְבָּרֵךְ בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ:
 הֲרַחֲמֵן, הוּא יִשְׁתַּבַּח לְדוֹר דּוֹרִים, וַיִּתְפָּאֶר בְּנוֹ
 לְנֶצַח נְצָחִים וַיִּתְהַדָּר בְּנוֹ לְעַד וּלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים.
 הֲרַחֲמֵן, הוּא יִפְרִינֵסנוּ בְּכָבוֹד, הֲרַחֲמֵן, הוּא יִשְׁבּוֹר
 עָלֵנוּ מֵעַל צוּאֵרֵנוּ, וְהוּא יוֹלִיכֵנוּ קוֹמָמִיּוֹת לְאַרְצֵנוּ:
 הֲרַחֲמֵן, הוּא יִשְׁלַח בְּרָכָה מְרִבָּה בְּבֵית הַזֶּה וְעַל
 שְׂלֵחָן זֶה שְׂאֵב לָנוּ עָלֵינוּ. הֲרַחֲמֵן, הוּא יִשְׁלַח לָנוּ
 אֶת אֱלֹהֵי הַנְּבִיא זְכוֹר לְטוֹב, וַיְבַשֵּׁר לָנוּ בְּשׁוֹרוֹת
 טוֹבוֹת, וַיְשׁוּעוֹת וְנִחְמוֹת. הֲרַחֲמֵן, הוּא יְבָרֵךְ אֶת
 (אָבִי) מוֹדֵי בַּעַל הַבַּיִת הַזֶּה, וְאֶת (אִמִּי) מוֹדֵרֵי
 בַּעֲלַת הַבַּיִת הַזֶּה, אוֹתָם וְאֶת בֵּיתָם וְאֶת זֶרְעָם
 וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם, אוֹתָנוּ וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָנוּ,
 כְּמוֹ שֶׁנִּתְבָּרְכוּ אֲבוֹתֵינוּ אֲבִרָהֶם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב בְּכָל

auch baldige Freiheit, Ewiger unser Gott von allen unseren Trübsalen. O Ewiger unser Gott! laß uns nie bedürftig sein der Gaben der Menschen, noch ihres Darlehns! nur von Deiner vollen stets offenen, heiligen und milden Hand wollen wir abhängen, damit wir nie beschämt zu Schanden werden in Ewigkeit.

178 Möge es Dir gefallen, Ewiger unser Gott! uns zu
beseligen durch deine Gebote und durch das Gebot des siebenten
Tages, dieses großen und heiligen Sabbath's. Denn dieser Tag
ist groß und heilig vor Dir, daß Er mit Feierlichkeit und Ruhe
begangen werde und mit Liebe, wie Dein Wille es befohlen.
So möge es auch Dein Wille sein, Ewiger unser Gott, daß
keine Noth, keine Trauer, und kein Seufzen uns am Tage
unserer Ruhe treffe; mögen wir auch sehen das getröstete
Zion, Deine Stadt und den erneuerten Aufbau Jerusalems,
Deiner heiligen Stadt; denn Du allein bist Herr des Heils,
und Herr des Trostes!

אלהינו Unser und unserer Väter Gott! Laß zur geneigten und wohlgefälligen Aufnahme gelangen, unser Andenken, das Angedenken unserer Urahnen, das Andenken des Gesalbten, des Sohnes Deines Knechtes David, das Andenken Jerusalems, Deiner heiligen Stadt, und das Andenken Deines ganzen Volkes Israel zur Befreiung, zum Wohle, zur Gewogenheit zur Gnade und Barmherzigkeit, zum Leben und zum Frieden, an diesem Feste der ungesäuerten Kuchen. Gedenke unser, Ewiger, unser Gott an demselben zum Wohle, erinnere Dich unser an demselben zum Segen, und hilf uns zur Glückseligkeit. Um Deiner heil- und erbarmungsvollen Verheißung willen, schone uns und begnadige uns, erbarme Dich unser und stehe uns bei; nur auf Dich sind unsere Augen gerichtet, denn Du bist ein gnädiger, erbarmungsvoller König.

וְבִנְיָה Erbaue Jerusalem, Deine heilige Stadt, bald in

וְדָם וּלֹא לִידֵי הַלֹּאֲתָם כִּי אִם לִידֵי הַמֶּלֶאכֶה הַפְּתוּחָה
הַקְּדוּשָׁה וְהַרְחֲבָהּ, שְׁלֹא גִבּוּשׁ וְלֹא נִכְלָם לְעוֹלָם
וָעֶד: כֹּכֶת מוֹסִיפִין רָצָה.

רָצָה וְהִחְלִיצֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וּבְמִצְוֹת

יוֹם הַשְּׁבִיעִי וְהַשְּׁבֶת הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ הַזֶּה, כִּי יוֹם

זֶה גָּדוֹל וְקְדוֹשׁ הוּא לְפָנֶיךָ, לְשֶׁבֶת-בּוֹ וּלְנוּחַ בּוֹ

בְּאַהֲבָה כְּמִצְוֹת רָצוֹנָךְ, בְּרָצוֹנָךְ הָיִיתָ לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

שְׁלֹא תִהְיֶה צָרָה וְיָגוֹן וְאַנְחָה בְּיוֹם מְנוּחָתָנוּ, וְהִרְאֵנוּ

יְיָ אֱלֹהֵינוּ בְּנִחְמָת צִיּוֹן עִירָךְ וּבְבִנְיִן יְרוּשָׁלַיִם עִיר

קְדֻשָּׁךְ, כִּי אַתָּה הוּא בֹעֵל הַיְשׁוּעוֹת וּבֹעֵל הַנִּחְמוֹת:

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, יַעֲלֶה וְיָבֹא, וְיַגִּיעַ וְיִרְאֶה,

וְיִרְצֶה וְיִשְׁמַע, וְיִפְקֹד וְיִזְכֹּר, וְזָכְרוּנוּ, וּפְקֹדוּנוּ,

וְזָכְרוֹן אֲבוֹתֵינוּ, וְזָכְרוֹן מְשִׁיחַ בֶּן דָּוִד עֲבִדְךָ, וְזָכְרוֹן

יְרוּשָׁלַיִם עִיר קְדֻשָּׁךְ, וְזָכְרוֹן כָּל-עַמָּךְ בֵּית יִשְׂרָאֵל

לְפָנֶיךָ, לְפִלְטָה לְטוֹבָה, לְחַן וּלְחֶסֶד, וּלְרַחֲמִים

לְחַיִּים וּלְשָׁלוֹם, בְּיוֹם חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה, וְזָכְרוּנוּ יְיָ

אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְטוֹבָה, וּפְקֹדֵינוּ בּוֹ לְבִרְכָּה, וְהוֹשִׁיעֵנוּ

בּוֹ לְחַיִּים. וּבְדַבַּר יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים חוּס וְחַנּוּנוּ,

וְרַחֲמֵינוּ עָלֵינוּ וְהוֹשִׁיעֵנוּ כִּי אֵלֶיךָ עֵינֵינוּ, כִּי אֵל

חַנּוּן וְרַחוּם אַתָּה:

וּבְנֵה יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקְּדוֹשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ, בְּרוּךְ

אַתָּה יְיָ, בֹנֵה בְּרַחֲמָיו יְרוּשָׁלַיִם, אָמֵן:

und so wird es uns auch nie an Nahrung fehlen in Ewigkeit. Seines großen Ruhmes willen, speist und nähret Er Alles, ist Er gütig gegen Alles und bereitet Nahrung für alle erschaffene Wesen. Gelobt seist Du Ewiger! Der Du Alles ernährest!

יְיָ Wir danken Dir Ewiger, unser Gott! daß Du unseren Voreltern ein anmuthiges, gutes und weit ausgedehntes Land zum Besiz gegeben; daß Du, Ewiger, unser Gott! uns aus Aegypten geführt und erlöst hast aus dem Sklavenhause; daß Du Deinen Bund an unserem Fleische bezeichnet, daß Du uns Deine Lehre gelehrt, und Deine Gesetze kund gethan; auch für das Leben, die Anmuth und Liebe, mit der Du uns begnadigt hast; und auch für die Nahrung, womit Du uns beständig speisest und erhältst, an jedem Tage, zu jeder Zeit und Stunde.

יְיָ Für alles dieses danken wir Dir, Ewiger unser Gott und benedeien Dich. Dein Name sei gepriesen durch den Mund jedes lebendigen Wesens von nun an bis in Ewigkeit, wie es in der Schrift heißt: Wenn Du gegessen und dich gesättigt haben wirst, so sollst Du dem Ewigen deinem Gotte danken für das vortreffliche Land, das Er dir gegeben. Gelobt seist Du, Ewiger! für das Land und für die Speise.

יְיָ Erbarme Dich Ewiger unser Gott! über Dein Volk Israel, über Jerusalem, Deine Stadt, über Zion, die Residenz Deiner Herrlichkeit, über das Reich des Hauses David Deines Gesalbten, und über den großen und heiligen Tempel der Deinen Namen geführt hat. Unser Gott und Vater! weide Du uns, speise, ernähre und erhalte uns, schaffe uns Raum!

לֹא־חֶסֶד קָלְנוּ. וְאֵל יַחֲסֹד־קָלְנוּ מִזֶּזֶן לְעוֹלָם וָעֶד.
בְּעֹבֹר שְׁמוֹ הַגָּדוֹל כִּי הוּא זֶן, וּמִפְּרָגִם לְכָל וּמִטִּיב
לְכָל וּמִכֵּין מִזֶּזֶן לְכָל־בְּרִיּוֹתָיו אֲשֶׁר בָּרָא, בָּרוּךְ אַתָּה
יְיָ, הַזֶּן אֶת־הַכֹּל:

נִוְדָה לָךְ יְיָ אֱלֹהֵינוּ, עַל שְׁחִנְחַלְתָּ לְאַבוֹתֵינוּ
אֶרֶץ חֲמֹדָה טוֹבָה וְרַחֲבָה, וְעַל שֶׁהוֹצַאתָנוּ יְיָ
אֱלֹהֵינוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית עֲבָדִים,
וְעַל בְּרִיתְךָ שְׁחַתְמַת בְּבִשְׁרָנוּ, וְעַל הַתּוֹרָתְךָ
שֶׁלְמַדְתָּנוּ, וְעַל חֻקְךָ שֶׁהוֹדַעְתָּנוּ, וְעַל חַיִּים חֵן
וְחֶסֶד שֶׁחֻנְנָתָנוּ, וְעַל אֲכִילַת מִזֶּזֶן שְׁאֵתָה זֶן,
וּמִפְּרָגִם אוֹתָנוּ תָּמִיד בְּכָל־יּוֹם וּבְכָל־עֵת וּבְכָל־שָׁעָה:
וְעַל חֹבֶל יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ, וּמִבְּרָכִים
אוֹתְךָ יִתְבָּרֵךְ שְׁמֶךָ בְּפִי כָל־יְחִי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד.
בְּכַתּוּב, וְאֵכֹלֶת וּשְׂבַעְתִּי וּבֵרַכְתִּי אֶת־יְיָ אֱלֹהֵיךָ
עַל־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ, בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ,
עַל־הָאָרֶץ וְאֶל־הַמִּזֶּזֶן:
רַחֵם יְיָ אֱלֹהֵינוּ עַל יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ וְעַל יְרוּשָׁלַיִם
עִירְךָ וְעַל צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד
מְשִׁיחֲךָ, וְעַל־הַבֵּית הַגָּדוֹל וְהַקָּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שְׁמֶךָ
עָלָיו. אֱלֹהֵינוּ אֲבִינוּ, רַעְנוּ, זִוְנֵנוּ, פְּרַגְסֵנוּ, וְכִלְכַּלְנוּ
וְהַרְוִיחֵנוּ וְהַחֲוֶה לָנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִהֲרָה מִכָּל־צָרוֹתֵינוּ
וְנֹא אֶל־תִּצְרִיכֵנוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ לֹא לִידֵי מַתָּנֶת בְּשֶׁר

ברוך Gelobt seist Du Ewiger, unser Gott, Herr der Welt! Der Du uns durch Deine Gebote geheiligt und uns befohlen hast bittere Kräuter zu essen.

וְכֵן Also that Hillel zur Zeit als der Tempel des Heilighums noch stand. Er umwickelte ungesäuerte Kuchen mit bitteren Kräutern und aß beides zusammen, um zu erfüllen, was geschrieben steht: Mit ungesäuerten Kuchen und bitteren Kräutern soll man es essen.

שיר המעלות

(Psalm 126) wird nach eigener Melodie vor dem Segen in hebräischer Sprache gesungen.

Stufengesang. Wenn uns aus dem Elend Gott nach Zion führet, so sind wir wie aus dem Traume erwacht. Voll des Lachens ist dann unser Mund, frohlockenvoll die Zunge. Und alle Heiden sprechen: für sie hat Wunder Gott gethan! ja Wunder thut der Herr für uns, des sind wir herzensfroh. Ach! führe uns aus dem Elend, Herr! wie Wasserströme in dürres Land. Die mit Thränen säen, sammeln ein mit Freuden. Er geht hin und weint der Säemann mit seiner Pflast; jauchzend kommt er zurück, trägt seine Garben ein.

Tisch-Gebet.

Gebenedeiect sei Er! Gebenedeiect sein Name!

ברוך Gelobt seist Du, Ewiger unser Gott, König der Welt! der da speiset die ganze Welt mit seinem Gute; mit Milde, Liebe und Barmherzigkeit giebt Er Unterhalt jeglichem Wesen, denn ewig währet Seine Güte. Durch Seine unendliche Allgüte hat es uns noch nie an Speise gemangelt

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מָרוֹר:

בִּירוּךְ יקח כוית מן המצה השלישית התחתונה וכוית חורת (מעעררעטטיג)
וכורכו עם המצה ויחכלס בהסכה ויאמר בלא טבול ובלא ברכה
זָכַר לְמִקְדָּשׁ בְּהִלָּל:

בֶּן עֶשְׂרֵה הִלָּל בְּזִמְנֵי שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ קַיִם, הָיָה כִּירוּךְ
(פֶּסַח) מִצָּה וּמָרוֹר וְאוֹכֵל בִּיחָד, לְקַיִם מִה
שֶׁנֶּאֱמַר, עַל מִצּוֹת וּמָרוֹרִים יֹאכְלֻהוּ:

שֶׁלֶחַן עֹרֵךְ לךָ אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך
צָפוֹן לאחר גמר כל הסעודה יקח בעל הבית פרוסת המצה הנפונה
לאפיקומן ויאכל ממנה כוית, ויתן גם לכל בני ביתו.

בִּירוּךְ אחר אכילת אפיקומן מווגין כוס שלישי ומברכין עליו בה"מ כמשפטו.

מנהג יפה לומר קודם ברכת המזון שיר המעלות תהלים קכ"ו.
שלושה שאכלו כאחת חייבים בזמון. וכיצד מזמנים? המזמין אומר הב לן ונברך,
או כל ארבותי וויר וואללען בענטשען! והם עונים יהי שם יי מְבָרַךְ מִעַתָּה

וְעַד עוֹלָם: והמזמין אומר ברשות בִּירוּךְ (בעשרה מוסף אֱלֹהֵינוּ)
שְׁאֵבֵלְנוּ מִשְׁלוֹ: והמסובין עונים בִּירוּךְ (בעשרה מוסף יי אֱלֹהֵינוּ)
שְׁאֵבֵלְנוּ מִשְׁלוֹ וּבִטּוּבוֹ הֵיינּוּ: (וכל העומדים שם אף שאינם מן

המסובין גם הם יענו ויאמרו ברוך ומבורך שמו תמיד לעולם ועד:)
וחזור המזמין ואומר בִּירוּךְ שְׁאֵבֵלְנוּ מִשְׁלוֹ וּבִטּוּבוֹ הֵיינּוּ:

בִּירוּךְ הוּא וּבִירוּךְ שְׁמוֹ:

בְּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הָיָה אֶת־הָעוֹלָם
כֻּלּוֹ בִטּוּבוֹ, בָּחַן, בַּחֲסֵד וּבְרַחֲמִים, הוֹאֵנֹתָ לָהֶם
לֶכֶל־בָּשָׂר, כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ. וּבִטּוּבוֹ הַגָּדוֹל תָּמִיד

erlöset und uns diese Nacht hast erreichen lassen, an derselben ungesäuerte Kuchen und bittere Kräuter zu essen. So laß uns Ewiger, unser und unserer Vorfahren Gott! auch andere Fest- und Feiertage, denen wir entgegen sehen, in Frieden erreichen; freudenvoll über die Auferbauung deiner Stadt und vergnügt über Deinen Dienst; auf daß wir daselbst von den Dank- und Ueberschreitungsopfern essen, deren Blut die Seiten Deines Altars zum wohlgefälligen Andenken berührt hat. Alsdann danken wir Dir mit einem neuen Liede für unsere Erlösung und Befreiung. Gelobt seist Du, Ewiger! der Israel erlöset.

גִּלְגָּל Gelobt seist Du Ewiger, unser Gott, Herr der Welt! Der Du die Frucht des Weinstocks schufst.

גִּלְגָּל Gelobt seist Du Ewiger, unser Gott, Herr der Welt! Der Du uns durch Deine Gebote geheiligt und uns befohlen hast die Hände zu waschen.

גִּלְגָּל Gelobt seist Du Ewiger, unser Gott, Herr der Welt! Der Du aus der Erde Speise hervorbringst.

גִּלְגָּל Gelobt seist Du Ewiger, unser Gott, Herr der Welt! Der Du uns durch Deine Gebote geheiligt und uns befohlen hast, ungesäuerte Kuchen zu essen.

לֹאכַל בּוֹ מִצָּה וּמָהוּר • בֶּן יִי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
 יִגִּיעֵנוּ לְמוֹעֲדִים וְלִדְגָלִים אַחֲרִים חֲבָאִים לְקִרְאָתָנוּ
 לְשָׁלוֹם שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירָךְ וְשָׁשִׁים בְּעִבּוּדֶךָ
 וְנֶאכַר שֵׁם מֶן הַזִּבְחִים וּמִן הַפְסָחִים אֲשֶׁר יִגִּיעַ
 דָּמָם עַל קִיר מִזְבִּיחֶךָ לְרִצּוֹן וְנוֹדָה לָךְ שִׁיר חֲדָשׁ
 עַל גְּאֻלָּתֵנוּ וְעַל פְּדוּת נַפְשֵׁינוּ • בָּרוּךְ אַתָּה יי
 גֹּאֲלֵי יִשְׂרָאֵל :

בָּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הַגֶּפֶן :

ושותין בהסבה שמאל .

רחץ כוטלין ידיהן ומברכין :

בָּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
 בְּמִצּוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדַיִם :

מוֹצִיא מִצָּה יִיחַ הַמַּצּוֹת כְּסֹדֶר שֶׁהַיָּחִס הַפְּרוּסָה בֵּין שְׁתֵּי הַשְּׁלִימוֹת
 וְיִחְוֶם שְׁלֹשָׁם בִּידוֹ וַיִּבְרַךְ הַמוֹצֵא בְכוּוּנָתוֹ עַל הָעֲלִינָה
 וַיִּבְרַךְ עַל אֲכִילַת מִצָּה בְכוּוּנָתוֹ עַל הַפְּרוּסָה וְאִח"כ יִבְלַע כּוֹזֵית מִן הָעֲלִינָה
 הַשְּׁלִימָה וְכוֹזֵית שְׁנֵי מִן הַפְּרוּסָה וַיִּטְבֹּל בַּמַּלַּח וַיִּאֲכַל בְּהִסָּבָה שְׁנֵי הַזִּיתִים מִחוּסְקוֹן
 בֵּת אֶחָד וְאִם אֵי אֶפְסָר לוֹ לֶאֱכֹל ב' זִיתִים בִּיחָד יִאֲכַל תַּחֲלָה שֶׁל הַמוֹצֵא
 וְאִח"כ שֶׁל אֲכִילַת מִצָּה .

בָּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם
 הַמוֹצֵא לֶחֶם מִן הָאָרֶץ :

בָּרוּךְ אַתָּה יי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
 בְּמִצּוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מִצָּה :

מְרֹר כוטל כִּזִּית מְרֹר וּמִטְבֵּלוֹ בְּחֶרֶסֶת וְחֹזֶר וּמִנְפֵן הַחֶרֶסֶת מֵעֲלָיו
 וַיִּבְרַךְ עַל אֲכִילַת מְרֹר וַיִּאֲכַלְנוּ כֻּלָּם הַסִּימָן .

von düsterer Finsterniß zu hellem Lichte und von Sklaverei zur Errettung herausgeführt hat; laßt uns ein neues Lied Ihm singen, Hallelujah!

הללויה Hallelujah! Lobet, ihr Diener des Herrn, lobet den Namen des Herrn! Gepriesen sei der Name des Herrn von nun an bis in Ewigkeit! Von Sonnenaufgang bis zum Niedergang gelobt der Name des Herrn! Der Herr ist über alle Völker erhaben, über die Himmel Sein Ruhm erhaben. Wer ist wie unser Gott, der Herr? Thronet so hoch, schauet so tief? Im Himmel! auf Erden! Richtet den Geringen auf vom Staube; erhöhet den Armen vom Roth. Neben Fürsten ihn zu setzen, neben Fürsten Seines Volkes. Belebt das Haus der Kinderlosen, läßt sie frohe Mütter werden. Hallelujah!

כצא Als Israel aus Aegypten zog, Jakobs Haus vom Barbaren-Volke, da ward Sein Heiligthum die Tochter Jehudas, die Tochter Israels Sein Reich. Das Weltmeer sah's und floh, der Jordan wich zurück. Berge hüpfen wie Widder, Hügel wie Lämmer. Was ist dir Weltmeer! daß du fliehst? Jordan! daß du weichst? Berge! daß ihr hüpfet wie Widder? Hügel! wie Lämmer? Vor dem Herrn erbebe Erde! vor dem Gotte Jakobs! Der Fels in Wasser wandelt, Rieselstein in Quellen.

הללויה Gelobt seist Du, Ewiger unser Gott, Herr der Welt! Der Du uns mit unseren Vorfahren aus Aegypten

לְיוֹם שׁוּב, וּמֵאִפְלָה לְאוֹר גָּדוֹל, וּמִשְׁעָבוֹד לְגִאֲלָה
וְנֹאמַר לְפָנָיו (שִׁירָה חֲדָשָׁה) הַלְלוּיָהּ:

הַלְלוּיָהּ. הַגְּלוּ עַבְדֵי יְיָ, הַגְּלוּ אֶת שֵׁם יְיָ: יְהוֹי

שֵׁם יְיָ מְבָרָךְ, מִעֲרָתָה וְעַד-עֲלָם: מִמִּזְרַח-שֶׁמֶשׁ

עַד-מְבֹאוֹ, מִהַלֵּל שֵׁם יְיָ: רֶם עַל-כָּל גּוֹיִם, יְיָ עַל-

הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ: מִי כִּי אֱלֹהֵינוּ, הַמְּגִבִּיהוּ לְשַׁבָּת.

הַמְּשַׁפְּלִי לְרֹאוֹת, בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ. מְקִימֵי מַעֲפָה

דָּל, מֵאֲשַׁפֵּת יָרִים אֲבִיוֹן. לְהוֹשִׁיבֵי עַם-נְדִיבִים, עַם

נְדִיבֵי עַמּוֹ. מוֹשִׁיבֵי עֶקְרֵת הַבָּיִת אִם הַבָּנִים שִׁמְחָה

הַלְלוּיָהּ:

בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם, בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לֵעָז:

חֵיתָה יִחְוָדָה לְקָדְשׁוֹ, יִשְׂרָאֵל מִמְּשֻׁלוֹתָיו. חַיִּים

רָאָה וַיֵּנֶם, הַיִּרְדֵּן יֹסֵב לְאַחֹר. הַהָרִים רִקְדּוּ

כְּאִילִים, גְּבֻעוֹת כְּבְּנֵי-צֹאן. מַה-לָּה הָיִם, כִּי תָנוּס?

הַיִּרְדֵּן תִּסָּב לְאַחֹר? הַהָרִים, תִּרְקְדּוּ כְּאִילִים?

גְּבֻעוֹת, כְּבְּנֵי-צֹאן? מִלִּפְנֵי אֲדוֹן חוֹלֵי אֶרֶץ, מִלִּפְנֵי

אֱלֹהֵי יַעֲקֹב. הַרְפֹּכֵי הַצּוֹר אֲגַם-מַיִם, חֲלָמִישׁ

לְמַעֲיְנוֹ-מַיִם:

מִכֶּסֶד הַמָּוֶת וּנְיֹט לֵין הַכּוֹס בִּידָם וְאוֹמְרִין:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, אֲשֶׁר גָּאֲלָנוּ

וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם, וְהַנִּיעָנוּ לְלִילָה הַזֶּה

der König aller Könige, der Heilige, gelobt sei Er! erschien und sie erlösete; wie geschrieben ist: Von dem Teige den sie aus Aegypten mitgenommen, backten sie ungesäuerte Kuchen, denn er war nicht gesäuert, denn sie wurden aus Aegypten herausgetrieben und konnten sich nicht aufhalten, so daß sie sich auch keine Zehrung zubereiteten.

וְהָיָה Die bitteren Kräuter, die wir essen, was bedeuten sie? Sie bedeuten, daß die Aegypter unseren Vorfahren in Aegypten das Leben bitter gemacht haben, wie geschrieben ist: Sie machten ihnen das Leben bitter durch harte Arbeit, in Lehm, in Ziegeln und in allerlei Arbeit auf dem Felde, nebst anderen Hausarbeiten, wozu sie dieselben mit Härte antrieben.

וְכָל Jeder Israelit in jeder Geschlechtsfolge und zu jedem Zeitalter, hat sich dafür anzusehen, als wäre er selbst aus Aegypten frei ausgegangen, denn so steht geschrieben Zu deinem Sohne sollst du alsdann sagen: Dies geschieht wegen dessen, was der Ewige mir gethan, als ich aus Aegypten ging. Nicht etwa unsere Vorfahren allein, sondern mit ihnen hat der Heilige, gelobt sei Er! auch uns erlöset, wie geschrieben ist: Und uns hat Er von da hinweggeführt, um uns hierher zu bringen und uns das Land zu geben, das Er unseren Eltern zugeschworen hat.

וְהָיָה Daher ist auch unsere Pflicht zu danken, zu rühmen, zu preisen, zu erheben, zu verehren und zu beneiden, den, der für unsere Vorfahren und für uns alle diese Wunder gethan, der uns von Knechtschaft zur Freiheit, von Kummerniß zur Freude, von Traurigkeit zu festlicher Feier,

הוא וגאלם, שנאמר, ויאפו אלהי־הבצק אשר
הוציאו ממצרים ענת מצור כי לא חמץ כי־גרשו
ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם־צידה לא־עשו
להם:

מחלה המרה לחמסותו ולומר: מה? על שום
מרור זה שאנו אוכלים על שום מה? על שום
שמדרו המצריים את חיי אבותינו במצרים,
שנאמר, וימרו את־הייהם בעבדה קשה בהמר
ובלבנים ובכל עבדה בשדה את כד־עבדתם
אשר עבדו בהם בפרך:

בכל דור ודור חיב אדם לראות את עצמו כאלו
הוא יצא ממצרים, שנאמר, והגדת לבנך ביום
הזה לאמר, בעבור זה עשה יי לי בצאתי
ממצרים: לא את אבותינו בלבד גאל הקדוש
ברוך הוא, אלא את אבותנו גאל עמם, שנאמר,
ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו
את־הארץ אשר נשבע לאבותינו:

מכסין המלות ומנביחין הכוס ולומרין בקול רם:
לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח
לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלם, למי
שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלה,
הוציאנו מעבדות לחרוה, מיגון לשמחה, מאבל

Hy Um wieviel unendliche Male mehr sind wir also dem Ewigen verschuldet, für alle die mannigfaltigen Wohlthaten, die Er uns erzeigt; da Er uns aus Aegypten geführt, an dessen Bewohner wie an ihren Göttern Strafgerichte geübt, ihre Erstgeborenen erschlagen, ihr Geld uns gegeben, das Meer unsertwegen getrennt und uns trocknen Fußes durchgeführt, uns ganze vierzig Jahre hindurch unseren hinlänglichen Unterhalt in der Wüste gereicht, den Man zur Speise uns gegeben, die Sabbathtage zur Ruhe uns verliehen, vor den Berg Sinai uns geführt, daselbst uns die Thora gegeben, in das Land Israels uns hineingeführt und uns daselbst den erwählten Tempel der Heiligkeit erbaut hat, auf daß alle unsere Sünden versöhnt werden.

רַבֵּן גַּמְלִיאל Rabbi Gamliel sagte: Jeder Israelit, der nicht folgende drei Dinge an פסח sagt, der hat seiner Pflicht nicht Genüge geleistet, nämlich:

פסח, מצה und מרור.

פסח Das Ueberschreitungsopfer, so unsere Vorfahren gegessen, zur Zeit als noch der Tempel des Heiligthums stand, was bedeutete das? Es bedeutete, daß der Heilige, gelobt sei Er! in Aegypten über die Häuser unserer Vorfahren hinweggeschritten, wie geschrieben ist: So spricht, es ist ein Ueberschreitungsopfer dem Ewigen zu Ehren, weil Er in Aegypten über die Häuser der Kinder Israels hinweggeschritten, da Er Aegypten geschlagen und unsere Häuser errettet hat; das Volk machte eine tiefe Verbeugung und bückte sich.

מצה Diese ungesäuerten Kuchen, die wir essen, was bedeuten sie? Sie bedeuten, daß der Teig unserer Vorfahren noch nicht genug Zeit zum Säuern gehabt, als ihnen schon

עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה טוֹבָה כְּפוּלָה וּמִכְפֻּלָּה
לְמָקוֹם עָלֵינוּ, שֶׁהוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם, וַעֲשֵׂה בָהֶם
שְׁפָטִים, וַעֲשֵׂה בָאֱלֹהֵיהֶם, וְהָרַג בְּכוֹרֵיהֶם, וְנָתַן
לָנוּ אֶת מְמוֹנָם, וְקָרַע לָנוּ אֶת הַיָּם, וְהַעֲבִירָנוּ
בְּתוֹכוֹ בְּחָרָבָה, וְשָׁקַע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ, וְסָפַק צָרֵכֵנוּ
בְּמִדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה, וְהֵאֱכִילָנוּ אֶת הַמָּן, וְנָתַן לָנוּ
אֶת הַשִּׁבְת, וְקָרַבְנוּ לְפָנֵי הָרַם סִינִי, וְנָתַן לָנוּ אֶת
הַתּוֹרָה, וְהַכְנִיסָנוּ לָאָרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּבָנָה לָנוּ אֶת בֵּית
הַבְּחִירָה לְכַפֵּר עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ:

רָבֵן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר, כָּל שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֵשָׁה
דְּבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסַח לֹא יֵצֵא יְדֵי חוּבָתוֹ, וְאֵלּוּ הֵן:
פֶּסַח מִצָּה וּמָרוֹר:

פֶּסַח שֶׁהָיוּ אֲבוֹהֵינוּ אוֹכְלִים בְּזִמָּן שְׁבִיית
הַמִּקְדָּשׁ קָיָם, עַל שׁוֹם מָה, עַל שׁוֹם שֶׁפֶּסַח
הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עָלֵינוּ בְּהִי אֲבוֹהֵינוּ בְּמִצְרַיִם,
שֶׁנֶּאֱמַר, וְאָמַרְתֶּם זֶה פֶּסַח הוּא לִי אֲשֶׁר פֶּסַח
עַל־בְּתֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת־מִצְרַיִם וְאֶת
בְּתֵינוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲווּ:

מֵרָאָה הַמָּזָה לַחֲסוּכִין וְאוֹמֵר:
מִצָּה זוֹ שֶׁאֵנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוֹם מָה? עַל שׁוֹם
שֶׁלֹּא הִסְפִּיק בְּצֻקָם שֶׁל אֲבוֹהֵינוּ לְהִתְחַמֵּץ עַד
שֶׁנִּגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמַּלְכִּים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ

Wenn Er uns bloß aus Aegypten herausgeführt, an ihren Bewohnern aber keine Strafgerichte geübt hätte, schon dieses wäre genug gewesen.

Wenn Er an den Bewohnern wohl, nicht aber auch an ihren Göttern Strafgerichte geübt hätte, sch. d. w. g. g.

Wenn Er nur an ihren Göttern Strafgerichte geübt, nicht aber ihre Erstgeborenen erschlagen hätte, sch. d. w. g. g.

Wenn Er nur ihre Erstgeborenen erschlagen und uns nicht ihr Geld gegeben hätte, sch. d. w. g. g.

Wenn Er uns nur ihr Geld gegeben, das Meer aber unsertwegen nicht getrennt hätte, sch. d. w. g. g.

Wenn Er nur das Meer für uns getrennt, und uns auch nicht trockenen Fußes hindurchgeführt hätte, sch. d. w. g. g.

Wenn Er uns trockenen Fußes durchgeführt, nicht aber auch unsere Feinde darin versenkt hätte, sch. d. w. g. g.

Wenn Er nur unsere Feinde darin versenkt und uns nicht ganze vierzig Jahr hindurch hinlänglichen Unterhalt in der Wüste gereicht hätte, sch. d. w. g. g.

Wenn Er uns nur unseren Unterhalt ganze vierzig Jahre hindurch in der Wüste gereicht, ohne uns hierzu den Manna zur Speise zu geben, sch. d. w. g. g.

Wenn Er uns nur den Manna zur Speise gegeben und uns nicht die Sabbathtage zur Ruhe verliehen, sch. d. w. g. g.

Wenn Er uns nur die Sabbathtage zur Ruhe verliehen und uns nicht vor den Berg Sinai geführt hätte, sch. d. w. g. g.

Wenn Er uns auch nur vor den Berg Sinai geführt hätte, ohne uns daselbst die Thora zu geben, sch. d. w. g. g.

Wenn Er uns nur die Thora gegeben und uns nicht in das gelobte Land gebracht hätte, sch. d. w. g. g.

Wenn Er uns nur in das gelobte Land gebracht hätte, ohne uns daselbst den erwählten Tempel der Heiligkeit zu erbauen, sch. d. w. g. g.

אלו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דינו:
 אלו עשה בהם שפטים, ולא עשה באלהיהם דינו:
 אלו עשה באלהיהם, ולא הרג בכוריהם דינו:
 אלו הרג בכוריהם, ולא נתן לנו את ממונם דינו:
 אלו נתן לנו את ממונם, ולא קרע לנו את הים דינו:
 אלו קרע לנו את הים, ולא העבירנו בתוכו

בחרבה

דינו:

אלו העבירנו בתוכו בחרבה,
 ולא שקע צרינו בתוכו דינו:

אלו שקע צרינו בתוכו,

ולא ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה דינו:

אלו ספק צרכנו במדבר ארבעים שנה,

ולא האכילנו את המן דינו:

אלו האכילנו את המן, ולא נתן לנו את השבת דינו:

אלו נתן לנו את השבת,

ולא קרבתנו לפני ה' דינו:

אלו קרבתנו לפני ה' סיני,

ולא נתן לנו את התורה דינו:

אלו נתן לנו את התורה,

ולא הכניסנו לארץ ישראל דינו:

אלו הכניסנו לארץ ישראל,

ולא בנה לנו את הבחירה דינו:

Gottes. Von dem Meere aber wird gesagt: Als nun Israel die große Hand sah, die der Ewige an Aegypten gelegt, da fürchtete das Volk den Ewigen, glaubte auch an den Ewigen und an seinen Diener Moses. Sind sie nun durch den Finger mit zehn Plagen gestraft worden, so sind sie auch in Aegypten mit zehn Strafen, auf dem Meere aber mit funfzig Strafen heimgesucht worden.

רבי אליעזר Rabbi Elieser sagte, woher wäre wohl abzunehmen, daß jede Strafe, die der Heilige, gelobt sei Er! über Aegypten ergehen ließ, aus vier verschiedenen Plagen bestand? Daher daß geschrieben ist: Er ließ Seinen brennenden Grimm über sie aus, in Zorn, Wuth, Angst und Schaaren böser Engel. Zorn also ist eins; Wuth, zwei; Angst, drei und Schaaren böser Engel, vier. Sind sie nun dergestalt in Aegypten mit vierzig Plagen bestraft worden, so sind sie auf dem Meere mit zweihundert Plagen heimgesucht worden.

רבי עקיבא Rabbi Akiba sagte, woher wäre wohl abzunehmen, daß jede Strafe, die der Heilige, gelobt sei Er! über Aegypten ergehen ließ, aus fünf verschiedenen Plagen bestand? Daher daß geschrieben ist: Er ließ über sie aus Seinen brennenden Grimm, Zorn, Wuth, Angst und Schaaren böser Engel. Brennender Grimm also ist eins, Zorn, zwei; Wuth, drei; Angst, vier und Schaaren böser Engel fünf. Sind sie nun dergestalt in Aegypten mit funfzig Plagen bestraft worden, so sind sie auf dem Meere mit zweihundert und funfzig Plagen heimgesucht worden.

המכ Für welch eine Menge Wohlthaten sind wir nicht dem Ewigen verschuldet.

וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פִּדְעָה, אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הוּא,
וְעַל הַיָּם מֶה הוּא אוֹמֵר, וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד
הַגְּדֹלָה, אֲשֶׁר עָשָׂה יי וַיֹּאמִינוּ בַּיּי וּבַמֶּשֶׁה עֲבָדוֹ:
בְּמָה לָקוּ בְּאֲצַבֵּעַ, עֲשֵׂר מִכֹּוֹת, אֲמֹר מַעֲתָה
בְּמִצְרַיִם לָקוּ עֲשֵׂר מִכֹּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים
מִכֹּוֹת:

רַבִּי אֱלֵעָזַר אוֹמֵר, מִנֵּין שְׁכַל מִכָּה וּמִכָּה שֶׁהֵבִיא
הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם הִיתָה שֶׁל
אַרְבַּע מִכֹּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר, יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ עֲבָרָה
וְזַעַם וְצָרָה מִשְׁלַחַת מִלֵּאכֵי רָעִים, עֲבָרָה אַחַת,
וְזַעַם שְׁתֵּים, וְצָרָה שְׁלֹשׁ, מִשְׁלַחַת מִלֵּאכֵי רָעִים
אַרְבַּע, אֲמֹר מַעֲתָה בְּמִצְרַיִם לָקוּ אַרְבָּעִים מִכֹּוֹת,
וְעַל הַיָּם לָקוּ מֵאַתֵּיב מִכֹּוֹת:

רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר, מִנֵּין שְׁכַל מִכָּה וּמִכָּה
שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם,
הִיתָה שֶׁל חֲמִשׁ מִכֹּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר, יִשְׁלַח בָּם חֲרוֹן
אִפּוֹ, עֲבָרָה וְזַעַם, וְצָרָה, מִשְׁלַחַת מִלֵּאכֵי רָעִים,
חֲרוֹן אִפּוֹ אַחַת, עֲבָרָה שְׁתֵּים, וְזַעַם שְׁלֹשׁ, וְצָרָה
אַרְבַּע, מִשְׁלַחַת מִלֵּאכֵי רָעִים חֲמִשׁ, אֲמֹר מַעֲתָה
בְּמִצְרַיִם לָקוּ חֲמִשִּׁים מִכֹּוֹת, וְעַל הַיָּם לָקוּ חֲמִשִּׁים
וּמֵאַתֵּיב מִכֹּוֹת:

בְּמָה מַעֲלוֹת טוֹבוֹת לְמָקוֹם עָלִינוּ:

ausgestreckt über Jerusalem mit großer und furchtbarer That; nämlich, die erscheinende Gottheit, wie geschrieben ist: Hat es eine Gottheit wohl je unternommen, sich mitten aus einem anderen Volke ein Volk herauszunehmen durch Versuchungen, Zeichen, Wunder, Krieg mit starker Hand und ausgestreckte Arme und durch allerlei furchtbare Thaten, wie diejenigen, welche der Ewige dein Gott an Aegypten vor deinen Augen ausgeübt hat. Durch Zeichen, nämlich den Stab, wie geschrieben ist: Diesen Stab aber sollst du in die Hand nehmen, mit welchem du Wunderzeichen thun sollst. Durch Wunder nämlich durch das Blut, wie geschrieben ist: Ich werde Wunderzeichen am Himmel und auf der Erde machen: Blut, Feuer und Nebeldampf.

אֶת־כַּף אֶת־כַּף Eine andere Erklärung heißt: Mit starker Hand, bedeutet zwei Strafen; mit ausgestrecktem Arme, gleichfalls zwei; so auch mit furchtbarer That, zwei; durch Zeichen, zwei und durch Wunder auch zwei, zusammen also zehn Strafen, welche nämlich der Ewige über Aegypten ergehen lassen. Diese zehn Strafen sind: Blut, Frösche, Ungeziefer, Gewild, Viehseuche, Eiterbeulen, Hagelschlag, Heuschrecken, Finsterniß, das Sterben der Erstgeborenen.

Rabbi Jehuda belegte sie mit Zeichen: אֶת־כַּף אֶת־כַּף Rabbi Jose, der Galliläer sagte, woher es wohl abzunehmen wäre, daß die Aegypter in Aegypten mit zehn Plagen, auf dem Meere aber mit funfzig Plagen heimgesucht worden. Daher, daß von Aegypten gesagt wird: Die Bilderschriftkundigen sagten zu Pharao, es ist ein Finger

בִּידוֹ נְטוּיָה עַל־יְרוּשָׁלַם : וּבַמָּרָא גָדֹל, זֶה גִּלּוֹי
 שְׂכִינָה, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר, אוֹ הַנֶּסֶח אֱלֹהִים לָבוֹא
 לְקַחַת לוֹ גּוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי, בְּמִסֵּת, בְּאֶתֶת וּבְמוֹפְתִים,
 וּבְמִלְחָמָה, וּבִיד חֲזָקָה, וּבְזֹרֹעַ נְטוּיָה, וּבְמוֹרָאִים
 גְּדֹלִים, כִּכְלֹ אֲשֶׁר־עָשָׂה לָכֶם יְיָ אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם
 לְעֵינֶיךָ : וּבְאֵתוֹת זֶה הַמַּטָּה, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר,
 וְאֵת הַמַּטָּה הַזֶּה תִּקַּח בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־בוֹ
 אֶת הָאֵתֹת, וּבְמִפְתִּים, זֶה הַדָּם, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר,
 וְנִתַּתִּי מוֹפְתִים בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ, דָּם וָאֵשׁ,
 וְתִמְרוֹת עֶשֶׂן : דָּבָר אַחֵר, בִּיד חֲזָקָה שְׁתֵּים,
 וּבְזֹרֹעַ נְטוּיָה שְׁתֵּים, וּבַמָּרָא גָדֹל שְׁתֵּים, וּבְאֵתוֹת
 שְׁתֵּים, וּבְמִפְתִּים שְׁתֵּים : אֵלּוֹ עֲשֶׂר מַכּוֹת שֶׁהָבִיא
 הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִיִּים בְּמִצְרַיִם, וְאֵלּוֹ הֵן

בכל אחת מעשר המכות, מטיף בחלבעו טפה מן הכוס וזוהקה לחוץ,
 וכן נסמן דל"ך, עד"ט, בחת"כ.

דָם, צַפְרָדַע, כְּנִים, עָרֹב, דָּבָר, שַׁחִין, בָּרָד,
 אַרְבֶּה, חֲשֵׁךְ, מַכַּת בְּכוֹרוֹת :

רַבִּי יְהוּדָה הָיָה נוֹתֵן בָּהֶם סְמָנִים •
 דָּבָר עַד"ש בְּאֵה"ב :

רַבִּי יוֹסִי הַגִּלְיָלִי אוֹמֵר מִנִּין אֶתְּרָה אוֹמֵר
 שֶׁלְקוֹ הַמִּצְרִיִּים בְּמִצְרַיִם, עֲשֶׂר מַכּוֹת, וְעַל הָיִם
 לָקוּ חַמְשִׁים מַכּוֹת, בְּמִצְרַיִם מָה הוּא אוֹמֵר •

Elend, nämlich die nothgedrungene Enthaltung der Fortpflanzung, wie geschrieben ist: Gott sah die Kinder Israels und hatte es wahrgenommen. Unsere Mühseligkeit mit den Kindern, wie geschrieben ist: Jeden neugeborenen Sohn sollt ihr in den Fluß werfen, jede Tochter aber leben lassen. Unser Drangsal, nämlich den Druck unter welchem wir lebten, wie geschrieben ist: Ich habe auch die Drangsale ersehen, welche die Aegypter ihnen anthun.

וַיֹּצִיֵנוּ Der Ewige führte uns aus Aegypten heraus, durch keinen Eng'l, durch keinen Seraph, durch keinen Boten, sondern der Heilige, gelobt sei Er! selbst, in Seiner eigenen Herrlichkeit, wie geschrieben ist: Ich werde diese Nacht in dem Lande Aegypten umherfahren, und alles Erstgeborene in dem Lande schlagen, vom Menschen bis zum Vieh, und an allen Göttern Aegyptens will ich Strafgericht üben, Ich der Ewige. Ich werde umherfahren, Ich selbst, kein Engel. Ich werde schlagen, Ich selbst, kein Seraph. Ich will Strafgerichte üben, Ich selbst kein Bote. Ich der Ewige, Ich bin es, kein Anderer.

וְיָ Mit starker Hand, nämlich die Pest, wie geschrieben ist: Die Hand des Ewigen wird sein an deinem Vieh, welches auf dem Felde ist, an Pferden, an Eseln, Kameelen, an Rindvieh und an kleinem Vieh eine sehr schwere Pest. Mit ausgestrecktem Arme, nämlich das Schwert, wie geschrieben ist: Und sein gezücktes Schwert in der Hand,

אֶת־יִצְחָק וְאֶת־יַעֲקֹב׃ וַיֵּרָא אֶת עֲנִיָּנוּ וְזוֹ פְּרִישׁוֹת
 דֶּרֶךְ אֶרֶץ כְּמֹה שֶׁנֶּאֱמַר וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת־בְּנֵי
 יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים׃ וְאֶת עַמָּלָנוּ אֱלֹהֵי הַבָּנִים
 כְּמֹה שֶׁנֶּאֱמַר כָּל־הֶבֶן הֵילֹוד הַיָּאֲרָה רַתְּשִׁיכְהוּ
 וְכָל־הַבֵּת תַּחֲיוֹן׃ וְאֶת לַחֲצָנוּ וְזֶה הַדָּחֵק כְּמֹה
 שֶׁנֶּאֱמַר וְגַם־דְּאִירֵי אֶרֶץ־הַלְחָץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם
 לַחֲצִים אֹתָם׃

וַיּוֹצִיאֵנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֹרַע נְטוּיָה
 וּבִמְרָא גָדֹל וּבִאֲרָזוֹת וּבִמִּפְתִּים׃

וַיּוֹצִיאֵנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם לֹא עַל יְדֵי מַלְאָךְ וְלֹא
 עַל יְדֵי שָׂרָף וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ אֱלֹהֵי הַקָּדוֹשׁ
 בָּרוּךְ הוּא בְּכַבּוּדוֹ וּבַעֲצָמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר וַעֲבַרְתִּי בָּאֶרֶץ
 מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה וְהִכַּתִּי כָּל־בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
 מֵאָדָם וְעַד־בְּהֵמָה וּבְכָל־אֶרֶץ־הִי מִצְרַיִם אֲעַשֶׂה
 שְׁפָטִים אֲנִי יְיָ׃

וַעֲבַרְתִּי בָּאֶרֶץ מִצְרַיִם אֲנִי וְלֹא מַלְאָךְ וְזֶה־כִּיתִי
 כָּל־בְּכוֹר אֲנִי וְלֹא שָׂרָף וּבְכָל־אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעַשֶׂה
 שְׁפָטִים אֲנִי וְלֹא שְׁלִיחַ אֲנִי יְיָ אֲנִי הוּא וְלֹא אַחֵר׃
 בְּיַד חֲזָקָה זֶה הַדָּבָר כְּמֹה שֶׁנֶּאֱמַר הִנֵּה יְדֵי־יְיָ
 הוֹיָה בְּמִקְנֶךָ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בַּסּוּסִים בַּהֲמוֹתִים
 בַּגְּמִלִּים בַּבָּקָר וּבַצֹּאן דָּבָר כְּבֹד מְאֹד׃ וּבְזֹרַע
 נְטוּיָה זֶה הַחֲרֵב כְּמֹה שֶׁנֶּאֱמַר וַחֲרָבוֹ שְׁלוּפָה

mehrten sich und wurden sehr stark, so daß das Land von ihnen voll war. Und zahlreich, wie geschrieben steht: Zahlreich wie die die Gewächse des Feldes machte ich dich; du wurdest ansehnlich und groß, geschmückt mit mannigfaltiger Schönheit, die Brust gewölbt, das Haar herunterwallend, doch warst du nackt und bloß.

ויגזלו Die Aegypter aber behandelten uns übel, unterdrückten uns und legten uns schwere Arbeit auf. Die Aegypter behandelten uns übel, wie geschrieben ist: Wohlan! Wir wollen ihm durch List beikommen, es möchte sich vermehren; wenn Krieg werden sollte, so könnte dieses Volk zu unseren Feinden übergehen und mit uns streiten, oder aus dem Lande ziehen. Unterdrückten uns, wie geschrieben ist: Man setze über dasselbe Beamte der Frohndienste, um es durch ihre schwere Arbeiten zu unterdrücken, es mußte dem Pharao Vorrathsstädte bauen, nämlich Pithom und Raamses. Legten uns schwere Arbeit auf, wie geschrieben ist: Darauf trieben die Aegypter die Kinder Israels zur Arbeit an, mit Strenge.

ויראו Wir schrieen zu dem Ewigen, dem Gotte unserer Vorfahren, der Ewige erhörte unsere Stimme, Er sah unsere Noth, unsere Mühseligkeit und unser Drangsal. Wir schrieen zu dem Ewigen, wie geschrieben ist: Lange Zeit nachher war es, als der König von Aegypten starb, die Kinder Israels seufzten noch immer unter der Arbeit, sie schrieen und ihr Wehklagen stieg zu Gott hinauf von der Arbeit. Er erhörte unsere Stimme, wie geschrieben ist: Gott erhörte ihr Jammern, gedachte auch an seinen Bund mit Abraham, Isaak und Jakob. Hatte ein Einsehen in unser

בְּמֵאדָּ מְאֹד, וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ אֹתָם: וְרַב, כְּמֹה
 שְׁנֵאמַר, רַבְּרָה כְּצֹמַח הַשָּׂדֶה נִרְתִּיק וְהַתְּרִבִּי
 וַתִּגְדְּלִי וַתִּבְוֹאֵי בְּעַדֵּי עַדִּיִּים, שָׂדִים נִכְנוּ, וַשְּׁעָרָךְ
 צִמָּה וְאֶת עָרֶם וְעָרֶיהָ: וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים, וַיַּעֲנוּנוּ, וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ
 עֲבֹדָה קָשָׁה:

וַיִּרְעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים, כְּמֹה שְׁנֵאמַר, הִבָּה
 נִתְחַכְמָה לוֹ, כִּן־יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה,
 וְנוֹסֶף גַּם־הוּא עַל שְׁוֹנֵאֵינוּ, וְנִלְחַם־בָּנוּ, וְעָלָה מִן
 הָאָרֶץ: וַיַּעֲנוּנוּ, כְּמֹה שְׁנֵאמַר, וַיִּשִּׁימוּ עָלֵינוּ
 שְׂרֵי מִסִּים, לְמַעַן עֲנֹתוּ בְּסִבְלָתָם, וַיִּבֶן עָרֵי מִסְכְּנוֹת
 לְפָרְעָה, אֶת פִּיתָם וְאֶת רַעַמְסֶס: וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ
 עֲבֹדָה קָשָׁה, כְּמֹה שְׁנֵאמַר, וַיַּעֲבִידוּ מִצְרַיִם אֶת־
 בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָךְ:

וַנִּצְעַק אֵל יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, וַיִּשְׁמַע יְיָ אֶת קוֹלָנוּ
 וַיִּרְא אֶת עַנְיָנוּ וְאֶת עֲמָלָנוּ וְאֶת לַחֲצָנוּ:
 וַנִּצְעַק אֵל יְיָ אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, כְּמֹה שְׁנֵאמַר
 וַיְהִי בִּימֵי הָרַבִּים הָהֵם, וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם,
 וַיֹּאמְרוּ בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מִן־הָעֲבֹדָה, וַיִּזְעְקוּ, וַתַּעַל
 שׁוֹעַתָם אֶל־הָאֱלֹהִים מִן־הָעֲבֹדָה: וַיִּשְׁמַע יְיָ
 אֶת קוֹלָנוּ, כְּמֹה שְׁנֵאמַר, וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת־
 נַאֲקָתָם, וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־בְּרִיתוֹ, אֶת אַבְרָהָם,

Allein auch das Volk, welchem sie dienen werden, will ich richten und sodann sollen sie ausziehen mit großem Gute.

N¹⁷⁷ Die tröstliche Versicherung ist es, die unseren Vorfahren und uns noch immer beigestanden, denn nicht etwa Einer nur hat sich aufgemacht uns auszurotten, sondern in jedem Geschlechte und zu jeder Zeit stehen böse Menschen auf, die uns auszurotten gedenken; nur der Heilige, gelobt sei Er! befreiet uns von ihrer Gewalt.

N^Y Geh und lerne aus der Geschichte, wie schon Laban der Aramite unsern Vater Jakob behandeln wollte. Verurtheilte doch Pharaon nur die männlichen zum Tode, Laban hingegen, wollte Alles vom Grunde aus verderben, denn so steht geschrieben: Der Aramite machte meinen Vater unglücklich, da zog er nach Aegypten und lebte daselbst als Fremdling mit einer kleinen Familie, ward aber da zu einer großen, mächtigen und zahlreichen Nation.

777 Er zog nach Aegypten, gezwungen durch den Befehl des Ewigen, lebte daselbst als Fremdling, das zeigt, daß seine Absicht nicht war, sich auf immer da niederzulassen, sondern nur als Fremder einige Zeit sich aufzuhalten; so steht auch geschrieben: Die Brüder Josephs sagten zu Pharaon, wir sind gekommen uns hier zu Lande aufzuhalten, denn im Lande Kanaan, wo die Hungersnoth so groß ist, hat das Vieh deiner Diener keine Weide mehr, so laß nun deine Diener im Lande Goshen wohnen. Mit weniger Familie wie geschrieben steht: Mit siebenzig Personen sind deine Vorfahren nach Aegypten gekommen und jetzt hat der Ewige dein Gott, dich so viel sein lassen, als Sterne am Himmel sind. Ward da zu einer Nation, das zeigt, daß Israel sich auch in Aegypten immer als eine besondere Nation ausgezeichnet. Groß und mächtig, wie geschrieben steht, die Kinder Israels waren fruchtbar, hatten viele Kinder, ver-

שָׁנָה, וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּךָ אֲנֹכִי וְאַחֲרַי כֵּן
יֵצְאוּ בִּרְכַּשׁ גָּדוֹל:

מִכֶּסֶן אֵת הַמַּלְאָכִים וּמִנְצִיָּהֵן אֵת הַכּוֹס וְאוֹמְרִים בְּקוֹל:
וְהָיָא שְׁעֵמֶדָה לְאַבוֹתֵינוּ וְקָנוּ, שְׁלָא אַחָד בְּלָבָד
עָמַד עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, אֲלָא שְׁבַכְל־דְּדוֹר וְדוֹר עוֹמְדִים
עָלֵינוּ לְכַלּוֹתֵנוּ, וְהַקְדּוּשׁ בָּרוּךְ הוּא מַצִּילֵנוּ מִיָּדָם:

יָבִיחַ הַכּוֹס מִידוֹ וַיַּחְזוֹר וַיִּגְלֶה הַמַּלְאָכִים
צֵא וּלְמַד, מַה בִּקֵּשׁ לָבֶן הָאֶרְמִי לַעֲשׂוֹת לִיעֲקֹב
אָבִינוּ, שְׁפָרְעָה לֹא גִיד אֲלָא עַל הַזְּכָרִים, וְלָבֶן בִּקֵּשׁ
לַעֲקוֹר אֶת־הַכֹּל, שֶׁנֶּאֱמַר, אֶרְמִי אֲבִי וַיֵּרֶד
מִצְרִימָה וַיִּגֹּר שָׁם בְּמַתִּי מָעֵט וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל
עָצוֹם וָרֹב:

וַיֵּרֶד מִצְרִימָה, אָנוֹס עַל פִּי הַדְּבוּר, וַיִּגֹּר
שָׁם, מִלְּמַד שְׁלָא יֵרֶד יַעֲקֹב אָבִינוּ לְהַשְׁתַּקֵּעַ
בְּמִצְרַיִם אֲלָא לְגוֹר שָׁם, שֶׁנֶּאֱמַר, וַיֹּאמְרוּ אֵל פַּרְעֹה
לְגוֹר בְּאֶרֶץ בְּאֵנוּ. כִּי אֵין מִרְעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ
כִּי כִבֵּד הָרָעַב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן, וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא עֲבָדֶיךָ
בְּאֶרֶץ גִּשְׁן: בְּמַתִּי מָעֵט, כְּמָה שֶׁנֶּאֱמַר, בְּשִׁבְעִים
נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרִימָה, וְעַתָּה שָׂמָךְ יְיָ אֱלֹהֶיךָ
בְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב: וַיְהִי שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל,
מִלְּמַד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְצֻנְיִים שָׁם: עָצוֹם, כְּמָה
שֶׁנֶּאֱמַר, וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ וַיִּשְׂרָצוּ, וַיִּרְבּוּ, וַיַּעֲצֻמוּ

וְנִשְׂאָה Das nicht zu fragen versteht, mit dem eröffne du das Gespräch, denn es steht geschrieben, du sollst zu deinem Sohne an diesem Tage sagen: Dies geschieht wegen dessen, was der Ewige mir gethan, als ich aus Aegypten ging.

וְכִי Damit aber nicht etwa Jemand glaube, daß dem Vater dieser Unterricht schon von dem ersten Tage des Monats Nisan obliege, darum wurde gesagt, an diesem Tage. Wenn an diesem Tage, könnte noch Jemand etwa glauben, also doch den ganzen Tag, darum wurde gesagt: Wegen dessen, d. h. nur zu der Zeit, wenn ungesäuerte Kuchen und bittere Kräuter vor dir liegen.

וְהָיָה Im Anfange dienten unsere Vorfahren fremden Göttern, jetzt aber hat uns der Ewige zu Seinem Dienste nahe gebracht, denn es steht geschrieben: Josua sagte zu allem Volke, so spricht der Ewige der Gott Israels: Jenseit des Flusses wohnten eure Vorfahren von je her, jener Terach, der Vater Abrahams und Nachors und dienten fremden Göttern. Da nahm ich euren Vater den Abraham, führte ihn durch's ganze Land Kenaan und vermehrte seinen Saamen, indem ich ihm den Isaak gab; diesem Isaak gab ich den Jakob und Esau, Esau räumte ich das Gebirg Seir ein, zum eigenthümlichen Besiz; Jakob aber reisete mit seinen Kindern nach Aegypten hinab.

וְהָיָה Gelobt sei Er, der Sein Versprechen Seinem Volke Israel hält, Hochgelobt! daß Er das Ende der Gefangenschaft brachte, um das zu vollbringen, was Er unserm Vater Abraham bei dem Bunde zwischen den Stücken verheißen, wie geschrieben steht: da sprach Er, Abram, Du sollst wissen, daß dein Saamen ein Fremdling sein wird, in einem Lande, das ihm nicht gehört; man wird sie dienstbar machen und sie drücken vierhundert Jahre.

וּשְׂאִינוּ יוֹדַע לְשֹׂאֵל אֶתָּה פֶּתַח לֹו שְׁנֵאמָר
וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעָבוֹר זֶה עָשָׂה
יְיָ לִי בִצְאתִי מִמִּצְרַיִם:

יָכוֹל מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ תִּלְמֹוד לֹמַר בַּיּוֹם הַהוּא
אִי בַיּוֹם הַהוּא יָכוֹל מִבְּעוֹר יוֹם תִּלְמֹוד לֹמַר
בְּעָבוֹר זֶה בְּעָבוֹר זֶה לֹא אֶמְרָתִי אֶלָּא בְּשַׁעַה
שֵׁשׁ מִצָּה וּמְרוֹר מִנְּחִים לְפָנֶיךָ

מִתְחַלָּה עוֹבְדֵי עֲבוּדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ וְעַכְשָׁו
קִרְבָּנוּ הַמָּקוֹם לְעֲבוּדָתוֹ שְׁנֵאמָר וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ
אֶל־כָּל־הָעָם כֹּה־אָמַר יְיָ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעָבֵר הִנָּהוּ
יָשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם תָּרַח אֲבִי אֲבִרָהָם וְאֲבִי
נַחֲוֹר וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְאֶקַּח אֶת־אֲבִיכֶם
אֶת־אֲבִרָהָם מֵעָבֵר הִנָּהוּ וְאֵלֶיךָ אוֹתוֹ בְּכָל־אֶרֶץ
כְּנָעַן וְאַרְבָּה אֶת־זָרְעוֹ וְאֶתָּן־לוֹ אֶת יִצְחָק וְאֶתָּן
לְיִצְחָק אֶת יַעֲקֹב וְאֶת עֵשָׂו וְאֶתָּן לְעֵשָׂו אֶת־הָרֶם
שְׁעִיר לְרֵשֶׁת אוֹתוֹ וַיַּעֲקֹב וּבָנָיו יָרְדוּ מִצְרַיִם:

בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל בְּרוּךְ הוּא
שֶׁהִקְדֹּשׁ בְּרוּךְ הוּא הֵשִׁב אֶת־הַקֶּץ לַעֲשׂוֹת כְּמָה
שֶׁאָמַר לֹא־בָרָהֶם אֲבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּרָתִּים
שְׁנֵאמָר וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדַע תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זָרְעֲךָ
בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת

מן Rabbi Elieser der Sohn Asarias sagte: Ich bin nun fast 70 Jahr alt und habe es niemals erlangen können, daß man auch des Nachts von dem Ausgange aus Aegypten gesprochen, bis Ben Soma es aus der Schrift hergeleitet hat, denn er sagte, es steht geschrieben: damit du also die ganzen Tage deines Lebens dich des Tages erinnerst, da du aus Aegypten gegangen bist. Die Tage deines Lebens bestimmen bloß die Zeit da es Tag ist, die ganzen Tage deines Lebens aber bestimmen auch die Nächte dazu. Andere Lehrer aber sind der Meinung, die Tage deines Lebens bestimmen bloß dieses Leben, alle Tage deines Lebens aber bestimmen auch die Zeit des Messias dazu.

הלל Gelobt ist Gott, gelobt sei Er, Hochgelobt! Dafür daß Er die Lehre Seinem Volke Israel gegeben, Hochgelobt sei Er! — Vier Kinder verschiedener Gemüthsart lehrt die Thora verschieden unterweisen; das Fromme, das Ruchlose, das Einfältige und das nicht zu fragen versteht.

אמר Das Fromme fragt, was für Bewandniß hat es mit den Zeugnissen, Gesetzen und Rechten, die euch der Ewige gegeben hat? Unterrichte ihn also in allen Lehren des Festes und mache ihn darauf aufmerksam, daß man nach dem Genuße des Ueberschreitungsopfers keinen Nachtschmaus herumgeben darf.

אמר Der Ruchlose fragt: Was bedeutet euch dieser Gottesdienst? — Euch! Nicht auch ihm? Er hat sich also vom Ganzen ausgeschlossen und giebt damit deutlich zu verstehen, daß er die Hauptsache leugne. Nun, so mache auch du ihm seine Zähne stumpf und sage ihm: Dies geschieht wegen dessen was der Ewige mir gethan, als ich aus Aegypten ging. Mir nicht ihm! Wäre er da gewesen, er wäre sicherlich nicht erlöst worden.

אמר Das Einfältige fragt: Was ist dies? So sprich zu ihm: Weil uns der Ewige mit starker Hand aus Aegypten dem Sklavenhause herausgeführt hat.

אמר רבי אלעזר בן עזריה, הרי אני כבן שבעים
שנה, ולא זכיתי שיהאמר יציאת מצרים בלילות,
עד שיהרשה בן זומא, שנאמר למען תזכר את-יום
צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך. ימי חיך,
הימים, כל ימי חיך, הלילות. וחכמים אומרים
ימי חיך העולם הזה. כל ימי חיך, להביא לימות
הבחייה:

ברוך המקום, ברוך הוא, ברוך שנתן תורה
לעמו ישראל, ברוך הוא. כנגד ארבעה בנים
הבירה תורה, אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם,
ואחד שאינו יודע לשאול:

חכם מה הוא אומר, מה העדר והחקים
והמשפטים אשר צוה יי אלהינו אתכם? ואף אתה
אמר לו בהלכות הפסח, אין מבטירין אחר הפסח
אפיקומן:

רשע מה הוא אומר, מה העבדה הזאת לכם?
לכם ולא לו? ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל,
כפר בעקר. ואף אתה הקהה את שניו, ואמר לו
בעבור זה עשה יי לי בצאתי ממצרים, לי ולא לו
אלו היה שם, לא היה נגאל:

תם מה הוא אומר, מה זאת? ואמרת אלו
בהזק יד הוציאנו יי ממצרים מבית עבדים:

(Der zweite Becher wird eingeschenkt.)

ה Warum ist diese Nacht von allen anderen Nächten ausgezeichnet? An jeder anderen können wir sowohl gesäuertes als ungesäuertes essen, diese Nacht nur ungesäuertes; an jeder anderen Nacht können wir allerhand Kräuter essen, diese Nacht nur bittere; an jeder anderen brauchen wir auch nicht einmal einzutauchen, diese Nacht gar zweimal; an jeder anderen essen wir sowohl freisiegend als angelehnt, diese Nacht sitzen wir alle angelehnt.

(Die Gesellschaft antwortet.)

עבד'ם Wir waren einst Knechte des Pharao in Aegypten, da zog uns der Ewige unser Gott von daselbst aus mit starker Hand und ausgestrecktem Arme. Hätte der Heilige, — gelobt sei Er — unsere Vorfahren nicht aus Aegypten herausgeführt, so wären wir, unsere Kinder und Kindesfinder auf immer dem Pharao in Aegypten dienstbar geblieben; wären wir also auch alle weise, verständige und erfahrene Männer, wüßten alle diese Geschichten aus der Thora, so läge es uns doch ob, über den Ausgang aus Aegypten zu sprechen, und jemehr einer über den Ausgang aus Aegypten spricht, je lobenswerther ist er.

עשינו Man erzählt von Rabbi Elieser, Rabbi Jehoschua und Rabbi Elieser dem Sohn Asarias, Rabbi Akiba und Rabbi Tarphon, daß sie einst in Bne Brak zusammengeessen und sich von dem Ausgang aus Aegypten die ganze Nacht unterhalten hatten, bis endlich ihre Schüler gekommen und zu ihnen gesagt haben: Lehrer! Die Zeit ist herangekommen das Morgengebet zu verrichten.

מוזגין לו כוס שני, וכאן הכן שאל אביו, ואם אין דעת בכו, ^{אביו מלמדו לשאול:}

מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות? שבכל-
הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה, הלילה הזה כלו
מצה? שבכל-הלילות אנו אוכלין שאר ירקורות
הלילה הזה מרור? שבכל-הלילות אין אנו מטבילין
אפילו פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים? שבכל-
הלילות אנו אוכלין בין יושבין ובין מסבין, הלילה
הזה כלנו מסבין? —

מחזירין הקערה על השולחן, ויהי המצה מגולה בשעת חמירת ההגדה

ועבדים היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו יי אלהינו
משם ביד חזקה ובזרוע נטויה, ואלו לא הוציא
הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים הרי אנו
ובנינו ובני בנינו משעבדים היינו (לפרעה) במצרים.
ואפלו כלנו חכמים, כלנו נבונים, כלנו זקנים.
כלנו יודעים את התורה מצוה עלינו לספר ביציאת
מצרים, וכל-המרה לספר ביציאת מצרים, הרי
זה משבח:

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר
בן עזריה ורבי עקיבא ורבי טרפון שהיו מסבין
בבני ברק, והיו מספרים בציאת מצרים כל אותו
הלילה, עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם, רבותינו
הגיע זמן קריאת שמע של שחרית:

וְרֵחַן כַּעַל הַבֵּית נוֹטֵל יָדָיו בְּלִי בִּרְכַּת כ"י וְאֵלֶּיךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ

כַּרְפָּם כַּעַל הַבֵּית לֹקֵחַ מֵעַט יֶרֶק הַנִּקְרָא פֶּעֶט עֵרְוִילִיעַ, וַיִּטְכּוֹל אוֹתוֹ בְּמִי
מַלְחָה, וְנוֹתֵן גַּם לַהֲמָסוּכִין וַיְבָרְכֵנו:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרֵא פְּרִי הָאֲדָמָה:

יֶחֱץ כַּעַל הַבֵּית יִקַּח הַמוֹנֶה הָאֲמֻנָעִית וַיִּפְרוֹס לִשְׁתֵּי חֲלָקִים, חֶלֶק אֶחָד
יִפְּסֹן לְאִפְיָקוֹמֹן וְחֶלֶק אֶחָד תִּהְיֶה מוֹנֵחַ בַּקֶּעֶרֶה.

מִגִּיד מַגְלִין הַמֹּנֶה וְנוֹטֵלִין הַכֵּינָה וְהַזֹּרוֹעַ מֵעַל הַקֶּעֶרֶה וּמַגְבִּיהִין אוֹתָהּ וְאוֹמְרִין:

סֵדֶר הַהִגְדָּה לַלֵּיל שְׁמוֹרִים

הָאֵל לַחֲמָא עֲנִיָּא דִּי אֶכְלוּ אֲבָהָתָנָא בְּאַרְעָא
דְּמִצְרַיִם, כָּל־דְּכַפִּין יִיתִי וַיִּכּוֹל, כָּל דְּעָרִיךְ יִיתִי
וַיִּפְסַח, הַשְׁתָּא הָכָא, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאַרְעָא דִּישְׂרָאֵל,
הַשְׁתָּא עַבְדִּי, לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּנֵי חוֹרִין:

הָאֵל Dieses ist das Brod des Elends, welches unsere
Vorfahren im Lande Aegypten gegessen haben. Wer hungrig
ist, komme und esse mit uns, wer bedürftig ist, komme und
feiere das Ueberschreitungsfest mit uns; dies Jahr hier, fünf-
tiges Jahr im Lande Israels; dies Jahr Knechte, fünftiges
Jahr freie Leute!

בי"ט שחל במוצאי שבת.

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם בּוֹרָא מְאֹרֵי הָאֵשׁ:
 בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, הַמְבָדִיל בֵּין
 קֹדֶשׁ לְחֹל, בֵּין אֵזֶר לְחוּשׁ, בֵּין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים.
 בֵּין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְשֵׁשֶׁת יָמֵי הַמַּעֲשֶׂה. בֵּין קֹדֶשׁת
 שַׁבָּת לְקֹדֶשׁת יוֹם טוֹב הַבְּדִלָתָה, וְאֵת יוֹם הַשְּׁבִיעִי
 מִשֵּׁשֶׁת יָמֵי הַמַּעֲשֶׂה קֹדֶשׁת. הַבְּדִלָתָה וְקֹדֶשׁת אֵת
 עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּקֹדֶשְׁרָךְ. בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ הַמְבָדִיל
 בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ:

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, שְׂרָהֵינוּ
 וְקִיָּמנוּ וְהִגִּיעָנוּ לְזֶמֶן הַזֶּה:

Am Sabbathabend.

Gelobt seist Du, Ewiger, unser Gott, Herr der Welt!
 Der Du unterscheidest zwischen Heiligem und Nichtheiligem,
 zwischen Licht und Finsterniß, zwischen Israel und anderen
 Völkern, wie zwischen dem siebenten Tage und den sechs Tagen
 der Schöpfung. Zwischen der Heiligkeit des Ruhetages und
 der Heiligkeit des Festtages hast Du unterschieden, und hast
 den siebenten Tag mehr als die übrigen sechs Tage geheiligt,
 dergestalt hast Du auch Dein Volk Israel durch Deine Hei-
 ligkeit abgesondert und geheiligt. Gelobt seist Du Ewiger,
 der Du unterscheidest zwischen Heiligem und Heiligem.
 Gelobt seist Du Ewiger, unser Gott, Herr der Welt!
 daß Du uns am Leben und bei Wohlsein erhalten und uns
 diese Zeit hast erreichen lassen.

Kidusch = Gebet

beim Eintritt des Sabbath's.

Es ward Abend und ward Morgen.

Der sechste Tag ist derjenige Tag, da vollendet wurden die Himmel, die Erde und ihr ganzes Heer; also hatte Gott am siebenten Tage sein Werk vollendet, das er gemacht, ruhete am siebenten Tage von allen Seinen Werken, die Er gemacht, segnete den siebenten Tag und heiligte ihn, denn an demselben ruhete Gott von allen Werken, die Er erschaffen und gemacht hatte.

(Wenn das Fest an einem Wochentage fällt.)

Gelobt seist Du, Ewiger, unser Gott, Herr der Welt!
Der Du die Frucht des Weinstockes erschaffen.

Gelobt seist Du, Ewiger, unser Gott, Herr der Welt!
Der Du uns mehr als jedes andere Volk erwählt, mehr als jede andere Nation erhoben und uns durch Deine Gebote geheiligt hast. Ewiger, unser Gott! Du hast uns (Sabbath-tage zur Ruhe und) bestimmte Zeiten zur Freude, Fest- und Feiertage zur Wonne (mit Liebe) zugegeben, wie diesen (Sabbath und) Festtag des ungesäuerten Kuchens, die Zeit unserer Freilassung zur heiligen Verkündigung zum Andenken unseres Ausganges aus Aegypten. Ja, Du hast Gefallen an uns gefunden und uns geheiligt mehr als alle anderen Völker und uns (den Sabbath und) deine heiligen Festtage (mit Huld und Gnade zur Freude und Wonne) zu Theil werden lassen. Gelobt seist Du Ewiger! Der Du (den Sabbath) das Volk Israel und die Festzeiten geheiligt hast.

Gelobt seist Du, Ewiger, unser Gott, Herr der Welt!
daß Du uns am Leben und bei Wohlsein erhalten und uns diese Zeit hast erreichen lassen.

סדר קידוש

בשבת

קדש

ויהי ערב ויהי בקר יום הששי : ויכלו השמים והארץ
 וכל צבאם : ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו
 אשר עשה , וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו
 אשר עשה : ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש
 אתו , כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים
 לעשות :

ביום טוב

סברי (מרגן) ורכנן ורכותי !

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם בורא פרי הגפן :
 ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם , אשר בחר
 בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו במצותיו .
 ותתן לנו יי אלהינו באהבה שבתות למנוחה ומועדים
 לשמחה חגים וזמנים לששון את יום השבת הזה ואת
 יום חג המצות הזה . זמן חרותנו באהבה מקרא קדש
 זכר ליציאת מצרים . כי בנו בחרת ואותנו קדשת
 מכל העמים ושבת ומועדי קדשך באהבה וברצון בשמחה
 ובששון הנחתנו , ברוך אתה יי מקדש השבת
 וישראל והזמנים :

ברוך אתה יי אלהינו מלך העולם , שהחיינו
 וקיימנו והגיענו לזמן הזה :

יחזקאל סימניה זכ"ל : ישיבה מ"ז חקש יחז' באש יחז'
 זחמלם ישיבה מ"ז סימניה זכ"ל : יחז' זכ"ל
 זחמלם ישיבה מ"ז סימניה זכ"ל : יחז' זכ"ל

ברכת כדקת חמץ :

בָּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
 בַּמִּצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל־בִּיעוּר חֻמֶּץ :

ואחר הכדיקה מלניע מהעכבר' בחיזן שחלל ושחשייר לאכל ומכטל ואומר
 כָּל חֲמִירָא וְחֲמִיעַ דְּאִכָּא בְּרִשּׁוֹתַי דְּלֹא חֲמִיתִיה
 וְדִלָּא בְּעֶרְתִּיהָ לְבָטֹל וְלִהְיוּ כְּעֶפְרָא דְּאַרְעָא :

בע"פ אוכלין חמץ כל ד' ונהנין כל חמץ ושורפין בתחלת שש מהשעוי הזמניות
 ואז מכטל ואומר כ"ח • וחמיע בלי חל"ף כי כן ת"ח כל חמץ שחמקרא •

כָּל חֲמִירָא וְחֲמִיעַ דְּאִכָּא בְּרִשּׁוֹתַי דְּחֲמִיתִיה
 וְדִלָּא חֲמִיתִיה דְּבְעֶרְתִּיהָ וְדִלָּא בְּעֶרְתִּיהָ לְבָטֹל
 וְלִהְיוּ כְּעֶפְרָא דְּאַרְעָא :

שזח'ף חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש
 חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש
 חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש
 חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש
 חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש חשש

זחמלם ישיבה מ"ז סימניה זכ"ל : יחז' זכ"ל
 זחמלם ישיבה מ"ז סימניה זכ"ל : יחז' זכ"ל

Anmerkungen:

- ¹⁾ Einige Andeutungen über die Druckwerke habe ich in dem „*Conspectus precum*“, S. 297—302 des unter der Presse befindlichen *Catalogus libr. hebr. in biblioth. Bodleiana*, gegeben. —
- ²⁾ So z. B. enthält die antike deutsche HS. *Opp.* 654. Oct. einen Schlusshymnus: יצללו חובכים קול שמחה רגילים. — ³⁾ S. den Artikel „Jüdische Literatur“ in *Ersch's Encykl.* S. 429. — ⁴⁾ Derselbe enthält in der That nicht die von *Abuderahim* angeführte sonderbare Lesart הגיענו למועדים, sondern (f. 105) הגיענו בשמחה לרגלים אחרים, schliesst aber (f. 109) wie derselbe angiebt; vgl. auch den zu nennenden anon. Comm. ed. 1525. — Eine Beschreibung dieser von mir in Oxford entdeckten Agende bringt die Vorrede zu einigen aus derselben so eben gedruckten Hymnen. — ⁵⁾ Er nennt unter andern einige alte Autoritäten für den 5. Becher (s. ob. S. XXVII) vgl. המנהיג § 51. u. שבולי הלקט § 67. — ⁶⁾ S. *Kerem Chemed*, Bd. IX. S. 39. — ⁷⁾ Eine, bis zum Jahre 1730 ziemlich vollständige Aufzählung enthält der erw. *Catal.* S. 411—20. — ⁸⁾ den Titel מה נשתנה („gedruckt hübsch und fein“) habe ich nur in einigen *Prager* Ausgaben (1687—1713) gefunden. — ⁹⁾ Sie enthalten schon אדיר הוא und כי לא נאה. — ¹⁰⁾ Man liest daselbst פירוש הגדה 2 Seiten, vgl. das gedruckte פירוש. — ¹¹⁾ S. *Catal.* S. 305 N. 2068. — ¹²⁾ Vgl. hierüber: „Die fremdsprachl. Elemente“ u. s. w. Prag 1845. S. 7. — ¹³⁾ S. *Catal.* S. 1461, 1465. — ¹⁴⁾ S. *Catal.* S. 412 ff. unter den Jahren 1569, 1641, 1678, 1692 (mit Ausgaben deutsch. u. span. Ritus) 1699, 1701, 1708, 1712, 1720, 1722; ohne Text z. B. *Jakob Kitzingen* (1597), *Benjamin B. Daniel* (1642), *Naftali Ginzburg* (1708), *Pinchas B. Pelta* (1718). — ¹⁵⁾ Vgl. *Catal.* S. 419. — ¹⁶⁾ Jüdische Literatur S. 450. — ¹⁷⁾ Wolf II. p. 1287, der aus Autopsie zu berichten scheint; vielleicht ist „*Judaeorum Benedicite*“ (1512) ein Theil der Hagada? — ¹⁸⁾ Ueber dieselben s. *Catal.* unter 1526 etc. 1560, 1609, 1695, deren Bilder stereotyp. wurden, und die auch mit einer *Karte* ausgestattet ist. — ¹⁹⁾ Ob eine *Prager* Ausgabe wirklich die Hinweisung auf die Frau bei מרור זה enthalte (Litbl. 1840, 253), ist mir noch zweifelhaft. — ²⁰⁾ *Rittangel* berichtet zwar, dass Jemand bestellt werde, die Thüre plötzlich aufzureissen; mir scheint jedoch eine, noch am Seder meines theuren Vaters gehörte Vermuthung nicht unbeachtenswerth, dass man sich vor שפוך חמתך überzeugt, ob kein Denunciant vor der Thüre sei. — ²¹⁾ *Serapeum* 1853, S. 297. — Schon ein Jahrh. früher benutzte *Abraham Bedarschi* die Form der H. zu einem apologesischen Schreiben. — ²²⁾ Der Kanzler von Paris soll in der Disputation mit *Jeziel* (A. 1240) den Spruch des Bileam (4 M. 23, 24) als Beweis angeführt haben! vgl. Jüd. Lit. S. 409. 451.

schonen u. s. w.“ In den mit musikalischen *Noten* gegebenen (zweistimmigen) Melodien von *לוי נאה* u. *אדיר הוא* sind die noch üblichen *nicht* zu erkennen! Aber schon lange vorher war u. A. auch unser Büchlein dem Judenhass empfohlen worden. *Jo. Pfefferkorn*, der Apostat und berüchtigte Gegner *Reuchlin's*¹⁷⁾ in Cöln hatte eine deutsche und lat. Denunciation des jüdischen Osterritus veröffentlicht (1509); bald darauf erhielt der Minorite *Th. Murner* von seinem Orden den Auftrag, 24 hebr. Werke zu übersetzen, und veröffentlichte (1511) eine lateinische H. mit Anmerkungen und *Abbildungen*¹⁸⁾; seitdem ist auch dieser Theil der jüd. Liturgie Gegenstand der Controverse geworden und hat namentlich das Lied vom Zicklein Gelehrte, und ihre Schatten, die Plagiatores, in Bewegung gesetzt. Der getaufte *Ph. N. Lebrecht* schrieb sein „*Chad Gadjä* etc. d. i. ein merkwürdiges Räthsel aus der jüdischen Osterliturgie, welches in sich begreift die Begebenheiten und Schicksale des jüdischen Volks“ (1731) aus einem lat. Programm *van der Hardt's* (1727). Nachdem aber schon *Wagenseil* (1699) vergeblich nach einer Erklärung überall angefragt, und endlich in dem Schreiben eines Prager gelehrten Kabbalisten (nach welchem z. B. die 2 Gulden die „beiden Messiasse“ u. s. w.) die Geheimnisse von der Erbsünde u. Erlösung „herfürschimmern“ gesehn, bewies *C. A. Teuber*, unter den nicht sonderlich hebr. Titel *הר גדיא לא ישרא* (1732), dass das Lied, wenn auch auf Gottes Providenz hinweisend, doch ursprünglich scherzhaft u. der Erheiterung wegen aufgenommen sei.

In der That bietet der eigenthümliche Ritus des Osterabends mit dem Sterbekittel und Afikoman-Stehlen, der Wunderlitanei und dem Speisezettel, den drolligen *Holzschnitten*¹⁹⁾ und köstlichen Anekdoten²⁰⁾, eine merkwürdige Mischung von tiefem religiösen Ernst, heitrrer Familienfeier, historischer Weihe errungener National-Freiheit und unverholnem Triumph ob des Sieges der Allgerechtigkeit über die Laune des Tyrannen; und die H. lehrt uns: „Zu jeder Zeit soll der Mensch sich ansehen, als ob er selbst aus Egypten gezogen.“ Wie oft traten, anstatt der eingeladenen Hungrigen, blutdürstige Mörder und abgefallene Denuncianten in die Thüre²¹⁾! „In jedem Geschlecht,“ — sagt *Jona* (vielleicht aus Vercelles) in seiner polemischen Travestie der H. (1380)²²⁾ — „erheben sie sich uns zu vernichten und zu verderben durch falsche Beschuldigungen u. „besondere Zeichen,“ d. i. das Blut der Armen, das vergossen wird auf der ganzen Erde²³⁾. „Geh hinaus und lerne,“ wie oft uns Gott beschworen, kein Blut zu geniessen in irgend welcher Weise, besonders das des Erwürgten; sind sie doch selbst nicht ausgeschlossen von diesem Verbote nach *Acta Apostol. XV, 20, XXX, 25. u. s. w.*“ — In der That hat die Bosheit stets ihren besten Helfershelfer an der *Unwissenheit* gefunden! Möge daher das Gebot: „Du sollst verkünden deinem Sohne“ nie vergessen sein in Israel, und den Abend des Erlösungsfestes das Licht der Wissenschaft verklären.

Berlin, im Freudenmonat 5616.

besonderen Gegenstand ihrer „Geheimniss“-Deutung machten. Der Spanier *Josef Gikatilia* (*Chiquitilla*, geb. um 1248)¹⁴⁾ hält es für den Zweck der H., die Mysterien der Theosophie aus der „Traditionskette“ der angeblichen Lehrer derselben bis auf Isak den Blinden zu erforschen, und auch sein bald folgender Nachahmer, der berühmte *Moses de Leon*, deutet die „Geheimnisse der H.“ aus Text und Ritualvorschriften. Auch die von *Isak Loria* (st. 1572) sich ableitende Schule hat mit ihren „Intentionen“ (כוונות) des Ritus unserer H. nicht vergessen; am bekanntesten ist der im Siddur (1717) aufgenommene Comm. (bis incl. כי לא נאה) des *Jesaja Hurwitz* (st. in Palästina nach 1626), ungedruckt ist der des *Natan Spira* (st. 1662); ein kurzer anonymes פ"ע הסדר ist seit 1695 oft gedruckt; eine weitläufige Abhandlung über die 4 Becher u. s. w. schickte der Arzt und Corrector *Jakob Marcaria* der Ausg. Riva 1561 voraus. — Es kann hier nicht unsere Absicht sein, alle diejenigen aufzuzählen, welche die H. zum Gegenstand der Erläuterung oder Homilie machten¹⁵⁾; wir nennen nur noch ausser *Zebi Sundels* (1572) zwei gelehrte Typographen: *Josef Schalit Aschkenasi* in Mantua, dessen kurze Noten (seit 1550?) sehr beliebt wurden, und *Moses Schedel* in Prag, der ein Jahr vor der Herausgabe durch seine Söhne (1606) starb, ferner aus dem verflossenen Jahrh. die Vertreter der Critik und Literaturkunde, den Eifrer *Jakob Emden* (1753, im Siddur) und den humanen *J. Ch. D. Asulai* (1782).

Vollständige Uebersetzungen¹⁶⁾ reichen jedenfalls bis in den Anfang des XVI. Jahrh. hinauf. Das deutsche Gebetbuch nebst H. in einer Oppenh. HS. ist geschrieben A. 1536, und ob die Mantuaner Ausg. 1562 die erste sei, ist noch fraglich. Verschiedene Uebersetzungen enthalten verschiedene Separatausgaben z. B. die in Venedig — zugleich mit einer spanischen und italienischen — besorgte 1609 (1629 u. s. w.), wo z. B. וְכִרְנוּ יְכָרְךָ übersetzt wird: „Gott unsere Mannsnamen (!) er soll bentschen,“ hingegen וְכִרְנוּ יְכָרְךָ אֲנִי יוֹדֵעַ und וְכִרְנוּ יְכָרְךָ unübersetzt geblieben; während schon die Ausg. 1526 אֲדִיר הוּא (freilich nur 2 Strophen) in Uebersetzung enthält. Eine deutsche Uebersetzung enthält sogar die Ausg. London 1774 (nachdem 1770 eine englische Uebersetzung vorangegangen). Die erste moderne des Joel Löwe (1785) ist Frl. Blümlein Friedländer gewidmet. — Auch einem judenchristlichen Professorin Königsberg, *Jo. St. Rittangel*, schien dieses Büchlein, von „schöner Gestalt und grosser Würdigkeit,“ nützlich für Christen, „in Sachen welche die Fundamente ihres Glaubens“ betreffen. Er dedicirte daher A. 1644 dem Churfürsten Friedr. Wilhelm eine hebr. Ausg. mit wörtlicher lateinischer und deutscher Uebersetzung (auch der Ritualbestimmungen); für jene Tendenz finden wir jedoch nichts weiter als eine Bemerkung zur Figur des Messias auf dem Esel und die Schlusssausrufung: „Ist zu erbarmen, dass unsere Christen in Fressen und Saufen an ihren Festen es den Juden so sehr nachthun (!) und auch allerding des Tages des Heiligen Abendmahls nicht ver-

portugiesischen (spanischen), hinlänglich gesorgt war durch die Aufnahme in das (ausserdem bekanntlich ärmere) *Machsor* und in die verschiedenartig betitelten Sammlungen der Segenprüche, während dies im deutschen *Machsor* nur selten der Fall ist (wie z. B. Salonichi 1555, und auch da ohne Comm.). Sie ist in jener Zeit vorzugsweise zu suchen in unzähligen Ausgaben des *Siddur* (gegenwärtig als „grosser“ *Siddur* bezeichnet), wie schon in den ersten Soncinaten (XV. Jahrh. u. 1508)²⁾, Prag 1512¹⁰⁾ u. 1515, und in wenigen Ausgaben des *ברכת המזון* u. dergl.

Mit der Feststellung des Ritus und Textes verbindet sich unwillkürlich die *Erläuterung* einzelner Stellen des Letztern, welche mit Rücksicht auf die Erläuterungsquellen selbst, nach 3 Hauptgruppen: Bibel, Talmud etc., und (den jüngern und rituell verschiedenen) Hymnen in Betracht zu ziehen wäre. Schon §. 83 des Werkes *האורח* von *Salomo Isaki* (Raschi, st. 1105) wird in der HS. als „Commentar“ bezeichnet¹¹⁾. Die betreffende Parthie in dem berühmten Werke *שכנולי הלכות* des Römers *Zidkija Anan* (XIII. Jahrh.) musste der, von jeher verstümmelnden Scheere der Herausgeber ganz unterliegen. Ein selbstständiger Anhang zu den Osterregeln des *Simon Duran* in Algier unter dem anspielenden Titel *אפיקורסן* (1440) wartete 300 Jahre auf Veröffentlichung (1744).

An ältern Gebetcommentaren, die auch die H. umfassen, fehlt es in fast keiner grössern Handschriftsammlung; einen solchen, durch Reichthum an alten Quellen eben so ausgezeichneten als wenig bekannten verdanken wir der typographischen Thätigkeit eines Fleischers (קצב) zu Trini (1525), der auf dem Titel sich selbst als „gedruckt“ (נדפסתי) bezeichnet¹²⁾. Die Erläuterung, ursprünglich im Dienste des Textes, wurde aber auch hier, wie sonst¹³⁾, immer mehr Selbstzweck, und hier um so mehr, als man mit Rücksicht auf das Muster der Lehrer in Bene Barak, und die Empfehlung des (wo möglich über Mitternacht) auszu-dehnenden Vortrags, den um Stoff Verlegenen solchen darzubieten hoffte. Es sind daher auch für den practischen Gebrauch bestimmte Ausgaben mit oft weitläufigen s. g. Commentaren versehen erschienen, namentlich (seit 1561) mit dem des berühmten *Abravanel* (verfasst 1496), — der zuerst (1505, 1545, 1557), und in dem Auszug des *Jakob Heilbronn* b. *Eljakim* (1605), nur den unpunktirten Text als Nebensache enthält, — seit 1695 von den Druckern für ihre „practischen“ Zwecke gefälscht und gekürzt, aber auch schon früher in einem Auszuge durch *Isak (Chajut)* b. *Abraham* (1590), und dem andern auf Bestellung gemachten (צלי נא) des *Jehuda di Modena* (1629 u. oft), der seinen, ihm selbst werthen Comm., ungedruckt lassen musste.

Die *Richtung*, welche die Erläuterer einschlugen, kann nur vom Gesichtspunkte der Gesamtentwicklung der jüdischen Exegese nach Zeiten und Ländern gesondert und gewürdigt werden. Am schärfsten kennzeichnet sich die mystische, seit dem XIII. Jahrh. als *Kabbala* bezeichnete, deren Begründer schon die H. zum

Nachwort

die Literatur der Haggada betreffend,

von M. Steinschneider.

Ausser und nach der innern Entwicklungsgeschichte der H., deren Materialien in der vorliegenden Abhandlung des Hrn. L. Landshuth zunächst in Form eines quellen-nachweisenden Commentars niedergelegt sind, bietet auch die äussere oder Literaturgeschichte des Büchleins, wie seltsam es scheinen mag, einen weder an Umfang noch an Bedeutung zurückstehenden Stoff, nicht blos für gelehrte Untersuchung sondern auch für culturgeschichtliche Betrachtung. Ich will es versuchen, in äusserst karg zugemessenen Raum und Zeit die verschiedenen Seiten dieses Gegenstandes in allgemeinen Umrissen anzudeuten.

Ehe wir von der H. als einem „Büchlein“ überhaupt sprechen, sollten wir uns billig fragen: Wann und wo erscheint dieselbe zuerst als ein solches selbstständiges Rituale? eine Frage die freilich auf die Mehrzahl der jetzt unter besondern Namen bekannten liturgischen Sammlungen passt, und nur von einer Gesamtgeschichte des Gebetritus genügend gelöst werden kann¹⁾. Ob in den vielen allgemeinen *halachischen und liturgischen Werken*, welche den Ritus des Osterabends und den Text des Vortrags ganz oder theilweise feststellen, eine Hinweisung auf besonders hierzu gefertigte Handschriften vorkomme, ist mir unbekannt. Wenn *De Rossi's* Angaben über das Alter seiner Hss. zu trauen wäre, so besässe er 2 aus dem XIII., 3 aus dem XIV. Jahrh. Die Oppenheim'sche Bibliothek besass nur eine Hs. vom J. 1712, die Michael'sche freilich eine vom J. 1290, eine andere sehr alte noch nicht untersuchte mit „Zusätzen.“ Desto seltner fehlt die H. in den s. g. *Siddurim*, welche das Jahr umfassen, und ist von der besondern Durchforschung derselben noch manche Ausbeute zu erwarten²⁾; von den eigentlichen alten *Siddurim* oder *Agenden*³⁾ ist die des, in liturgischen Schriften so viel genannten, *Amram Gaon* (IX. Jahrh.) nur in einer jüngern Bearbeitung, hingegen von der interessanteren Arabischen des *Saadja Gaon* (st. 941–2) der Theil noch in Originalsprache vorhanden, welcher die Gebete selbst, und darin auch unsere H. enthält⁴⁾. Als Nachtrag zu dem Arabischen Siddur des *Salomo B. Natan* aus Segelmessa (XII. Jahrh.), der im 9. Capitel auch das Osterritual behandelt⁵⁾, befindet sich in einer Oxforder HS. ein abweichendes Ritual, nebst der H., und insbesondere ein andrer Kiddusch, herrührend von *Jehuda B. Schemarja*⁶⁾.

Das oben angedeutete Verhältniss erhält sich grösstentheils auch noch in den ersten 2 Jahrhunderten der *Druckschrift*. Aeusserst gering erscheint die Anzahl der selbstständigen, für den practischen Gebrauch bestimmten Ausgaben (d. h. mit Ausschluss derer, in welchen der Text nur um des Commentars willen mitgedruckt⁷⁾), und zwar fast nur des *deutsch-polnischen Ritus*⁸⁾, da für die, in Ländern hebräischer Officinen minder zahlreichen, Bekenner des *italienischen* (s. g. römischen) und s. g.

- 1) Gutachten der Leipziger theologischen Fakultät im Jahre 1714.
(Zeit d. Judenthums 1840. No. 19.)
- 2) Manasse B. Israel: Vindiciae Judaeorum, zuerst englisch,
Lond. 1656; deutsch (Rettung der Juden), mit einer Vorrede
von M. Mendelssohn, Berlin 1782 u. f. w. (s. Steinschnei-
ders Catalog S. 1651).
- 3) Isak Vita (Gantarini): Vindex sanguinis etc. Amst. 1680
u. f. w. (s. daselbst S. 1100).
- 4) Löwenstein: Damascia. Möbelsheim 1840.
- 5) Corve (Biesenthal): Ueber den Ursprung der wider die Juden
erhobenen Beschuldigung, bei der Feier ihrer Ostern sich des
Blutes zu bedienen. Berlin 1840.
- 6) Zung: Damaskus, ein Wort zur Abwehr. (Beilage zur Leipz.
Allgem. Zeitung No. 152. vom 31. März 1840.)

(7) אפס דמים, אגרת התנצלות נגד עלילת דם שנתחדשה בימינו
מבער לעווינואָהן ווילנא 1837.

(8) תפארת ישראל מאמר התנצלות נגד עלילות דם מהגאון ר' הירש
חיות (בספר עשרת צבי ואלקויה תר"א).

אלה הדברים אשר ראיתי להקדים להגדת פסח להפיק רצון האדון
המדפים, אשר הדפים ההגדה עם תרגום אשכנזי. והרבה פעמים
הקצרתי במקום שהיה לי להאריך למען תשאר יריעה להכיל עוד
דברי ידידי החכם הנודע בשערים מהו"ר משה שטיינשניידער
אשר נקרא ג"כ מהמדפים למלא את דברי בענין קורות ההגדה אצל
המדפסים והמבארים וכו'. וקראתי הפתיחה הזאת בשם מגיד מראשית
הנאה לה לפי ענינה ותעודתה, והלכתי גם כה בדרך אשר פניתי לי בספר
מקור ברכה על סדר התפלה שבכל יום הנדפס בשנת 1845 בקעניגס-
בערג. ואלהים יאזרני חיל לכלות ספרי על הפיוטים והפייטנים אשר
קראתי עמודי העבודה אשר רובו נדפס והשאר מוכן ומוזמן
לצאת ממכש הדפוס.

ברלין יום ב' כ"ח שבט תרט"ו לפ"ק.

אליעזר ליוור בלא"א הר"ר מאיר לאנדסהוטה

[illegible]

רחץ ברכת נטילת ידיים עיקרי כי משי ידיה בצפרא (ברכות ס').
 וכאן קודם טיבול שני נוטל שנית ידי' עליה ועל ברכת המוציא
 (פסחים קט"ו ב' ובתוספות ד"ה צריך) . מוציא מצה מרור
 ברכת המוציא מקורה במשנה ברכות ל"ה, וברכת אכילת מצה ואכילת
 מרור בפסחים קט"ו א'. ובענין הברכה חלוקין הפוסקים ואין ענין זה
 לכאן. וחרוסות שמטבלין בו המרור שם במשנה ובגמרא (קט"ו קט"ז)
 ואמרו שחרוסות אינה מצוה אלא משום קפא; אך ר' אלעזר בן צדוק
 אומר שם במשנה שהוא מצוה, וזכר לתפוח שהיו יולדות שם בניהם
 בלי עצב (גמרא שם; סוטה י"א) ור' יוחנן אמר שהוא זכר לטיט.
 ואביי השוה דעתם ואמר שצריך בחרוסת תפוחים וזכר לתפוח וצריך
 להיותן עב ע"י תבלין שנותנים בו (שם) ושם בתוספת ד"ה צריך איתא
 מתשובות הגאונים שיעשו חרוסת מתפוחים רמונים ותמרים שנדמו
 להם ישראל בשיר השירים ח' ומשקדים על שם ששקד הקב"ה על
 הקץ. ובירושלמי פסחים פ"ו ה"ד אמרו שהוא זכר לדם, שהיו שוקעין
 בטיט על הילדים הקטנים. כורך. אכילת מצה ומרור בכריכה היה
 מנהג הלל הזקן (ובחים ע"ט פסחים קט"ז) וחכירי' חולקין עלי' ואכלו
 כל א' בפני עצמו, והלכה מסופקת ולכן חוזר וכורך מצה ומרור ביחד
 וזכר למקדש כהלל (שם קט"ז) וזכר לפסח שהיה נאכל בימי הבית על
 השובע אוכלים מצה שנקראת אפיקומן בשיבוש (ע' פסחים קי"ט ב')
 אחר הסעודה. ונוהגין ג' כ' להניח ב' תבשילין על הסל א' זכר לפסח
 וא' זכר לחגיגה (שם קי"ד ב'). ואנו נוהגין מנהג צרפת ופרובנצי לצלות
 זרוע השם זכר לדבר ויוציאנו ה' אלחינו בזרוע נטויה (המנהיג דף
 פד) וכיצה כתר גומו ביעא דבעא רחמנא למפרק יתנא בדרעא מרוממא
 (מקורי מנהגים בשם הכלבו) ונוהגים ג"כ לאכול בצים מבושלים
 קודם הסעודה זכר לחרבן (רמ"א ס' תע"ו). ומקור המנהג לשחזר
 ד' כוסות כלילה חזה כבר ראינו מקורם לעיל אצל כל כוס וכוס.
 וחכמינו רדפו בגמרא ובמדרשים לתת טעם למנהג זה שקראו אותו
 תקנה (פסחים ק"ט ב') ואמרו בירושלמי שהם כנגד ד' גאולות
 שבקרא, או כנגד ד' כוסות הכתובים אצל פרעה, או כנגד ד' מלכיות
 או כנגד ד' כוסות של פורענות שלעתיד (ירושלמי ערבי פסחים ה"א
 רבה וישב פ' פ"ח רבה וארא פ' ו' שו"ח טז' ע"ה). ועם כל אמונתם
 בסכנת זוגות (ברכות ג' מ"ג) תקנו בכוסות זוגות מטעם האמורים
 בפסחים (ק"ט) וחד מהם שהלילה היא ליל שימורים שנשמרת מן

ידע ויכין חידות ותעלומות ורזי יגלה חזק" ועליה כתוב ביאור רחב
 והיא החרוזה אשר זכר שם בסוף ס' סד. וכן יש סימן מס' פסח
 מעובין בהגדות הנדפסות כקעניגסבערג ע"י עדעלמאן. ומקור מנהג
 זה לרשום סימנים הוא כבר בתלמוד כמו יעלקג"ם וכדומה הרבה.
 ד קידוש מנהג הקידוש מוזכר במשנה פסחים קי"ד א'. ואנו עושים
 בבית הלל לברך בתחלה על היין ואח"כ על היום. והקידוש על
 היין בשבת דרשו להו מקרא (שם ק"ו) והיה ג"כ מנהגם לקדש בבית
 הכנסת בשביל האורחים ובבית להוציא בני ביתו (שם ק"א) ורחץ,
 כרפס. שם במשנה קי"ד אמרו שלאחר הקידוש באים ירקות והוא
 טובל אותן, כי דרכם היה לאכול בטיבול (שם רש"י ורשב"ם וכן
 בשתייהם ק"ו ע"ב) והטיבול שבמנהגנו הוא בחומץ או במי מלח כדעת
 ר' תם (בתוספות שם קי"ד ד"ה מטבל). ושם בגמרא אמרו שביבול
 ראשון זה, אומר כ"פ האדמה והאכילת ירק פעם הוזה אינו מצוה אלא
 מנהג כדי שיהיה היכרא לתינוקת וישאלו. והנשילה הוא מפני שכל
 שטיבולו במשקון צריך נשילת ידים (שם בגמרא) וגם היא אינה מצוה
 ולכך אין אנו מכרכין עליה במנהגנו (תוספות שם ד"ה כל) וכך היה
 כתוב בסדר ר' עמרם (מרדכי פסחים).

יחץ מנהג זה מקורו בברכות ל"ט ב' אמר ר' פפא הכל מודים
 בפסח שמניח פרוסה בתוך שלימה ובוצע מ"ט לחם עני כתב.
 ובפסחים קי"ו; מה עני שדרכו בפרוסה אף כאן בפרוסה. וע' ברי"ף
 פסחים שבשאר יו"ט צריכים כמו בשבת לחם משנה מטעם שאמרו
 בברכות שם חוץ מפסח משום לחם עני מבצעין על חדא ופלגא.
 ולפ"ז דיו בכ' מצות וכן כתוב מפורש ברמב"ם (ח"ו פ"ח ה' ו) "ב'
 ריקין"; אך המרדכי טען על זה ואמר שצריכין ג' מצות ב' ללחם
 משנה של יו"ט אלא שהברכה תהיה על חדא ופלגא, ועל הראשונה
 יברך המוציא ועל חצי האחת ממצה הב' יברך אכילת מצה, וחצי
 השניה יקח לאפיקומן ובמצה השלישית יעשה ג"כ מצוה והיא הכריכה
 (מרדכי וע' בהגהות כגדי ישע דפוס וויען) וכן כתב הראב"ן בשם ר'
 עזראל שנהגו בצרפת ליקח ג' מצות זכר ללחם תורה (המנהיג דף
 פ"ד, ב') וע' ג"כ בראש לפסחים. והבציעה נעשית קודם אמירת ההגדה
 כמוזכר בכל בו וכן מסומן הבציעה בסימן ר' יוסף טוב עלם שזכרתי
 "טובל ביצו"ע עניא" וצוררין החציה של האפיקומן במפה לזכר
 "משארותם צרורה בשמלותם" (המנהיג דף פ"ה א').

ר' אלעזר בשה"ש רבה פ"א מכאן שעושים סעודה לגמרה של תורה.
 וע' : בריקק ראבבינישע צערמאניאל געברייכע צד 1 — 7 מקורי
 המנחגים מלעוויןזאהן צד 139.
 (ב) שבת הגדול — שבת שלפני פסח קורין אותו שבת הגדול על פי
 המדרש רבה פ' בא לפי שנעשה בו נס גדול כמוכא כבר בתוספות
 לשבת פ"ז ע"ב ד"ה ואותו. ובקמחא דאבשונא שבמחזור רומא מצאתי
 „שלכך נקרא שבת הגדול שהוא שבת הראשון שבו נכנסו ישראל
 למצות" וכדומה לזה כתב הח' פלעסנער (אבן טובה 228 בהערה).
 ומשכולי הלקט הביא התניא טעם אחר לפי שמאחרין בשבת לפני
 הפסח בבית הכנסת לשמוע הלכות הפסח ולספר בנפלאות ונסים
 במצרים ומפני האיחור שמתאחרים בבית הכנסת נראה להם היום
 גדול וע"כ הרגילו לקרותו ישבת הגדול" מזה נראה שנאבד הטעם
 האמתי שמכונה על ידו השבת הזה הגדול ודרשוהו בכל אופן. ובאמת
 שם זה עתיקא הוא וכבר מכונה כן בימי השלוחים הידועים (יעויין
 יוחנן י"ט ל"א). „רכא יומא דשבתא" (יעללעניק ליטטראטורבלאטט
 של אריענט 1851 צד 287). ובמחזור רומא נקרא כל שבת שלפני כל
 יו"ט וי"ט שבת הגדול.

ג קדש ורחץ — סימנים לרמזו בהם סדר עשיית הפסח הם הרבה
 והראשון הנודע לי הוא מפייטן ר' יוסף טוב עלם ונמצא בפרדס
 לרש"י דף ט"ו ע"ב וע"ג וכתוב עליו למען לא ישגה אדם בסדר תיקון
 הפסח כתיקון רבותינו יגרום לו מסורת הללו מטעם ר"י הגדול, גפן
 קידוש זמן נטילה וג' — והוא הסימן בעצמו שהביא הח' לוצאטו בבית
 האוצר דף נ"ד ב' ממחזור וויטרי כתב יד. ומלת עמה הכתוב בכ"י הנ"ל
 הוא ג"כ בפרדס ולעומת מ"ש לוצאטו שכתוב שם פעם א' קידוש ופעם
 א' קדש, בפרדס מצאתי ב' פעמים קידוש. וכן נרפס שם בין מלת
 אכילת ומלת חסא מצה עמה והוא נוטה מכ"י הנ"ל הכתוב בו עמה
 לבד. ונוסח שבהגדתנו הוא ג"כ במחזור ספרד ורומא אלא שבמחזור
 רומא נוסף עוד סימן אחר בחרוזים „סדר השיר יהיה לכם ליל התקדש
 חג: חפזון וג'; וכן מהר"ם עשה סימן כזה בחרוזים ונמצא בהגהות
 מיימונית סוף הלכות ח"ומ. וכן המהרש"ל בשו"ת שלו ס' פ"ז פ"ח
 עשה ג"כ סימן כזה וחתום בו שמו ושם אבי' ועוד איזה ענינים
 באריכות כזה: שלמה בן מהר"ר יחיאל לוריא שלי"ט הנקרא שלמה
 ברבי יצחק שהוא הממציא מחידה זו ברמיוזה להכימא המשכיל והמחכי

מפראנקעל 1853 (צד 319 – 320), האממערפורגשטאלל געמעלדעזאאל
 כרך ד' (צד 197); וואגענוייל, בעלעהרונגען צד 97. ומפי אחד מיד ידי
 שמעתי בשם רפאפארט שאחד מי יודע עיקרו היה למוד שחנכו
 והרגילו בו לנער, ובכל שנה ושנה עד מלאת לו שנת הי"ג הוסיפו לו
 למוד אחד ואח"כ נעשה מי"ג הלימודים הללו שיר אחד מי יודע הוזה;
 ושיר הוזה נמצא ג"כ בין השירים במחזור אויניון שמוזרים בכל יום
 טוב בסעודה (צונץ צייטונג דעם יודענטהומס III 469). והנה אחרי
 אשר הראיתי לך מקור כל חלק וחלק מטופס ההגדה, נחקור גם
 על דברים אחרים ועל קצת המנהגים על ידה וכן קרוב לפסח.
 (א) תענית בכורים, במשנה פסחים צ"ט ב' אמרו שבערבי פסחים
 לא יאכל אדם עד שתחשך. ואמרו שם בגמרא שהוא הדין גם
 בע"ש ובע"יוט דעלמא כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה. ור' ששת
 דאסתנס היה ישב בתענית כי היכי דמהני ליה מיכלא באורתא (שם
 ק"ח א') אולם מאכלים קלים כמיני תרגימא מותרים לאכול (שם ק"ז)
 ורבא הוזה שתי חמרא כולי יומא דפסחא למען יכול לאכול בערבית
 ליתאכון. וכן בירושלמי פסחים פ"י הלכה א' איתא בשם ר' לוי האוכל
 מצה בערב פסח כאלו בא על ארוסתו והוא ג"כ מטעם הנ"ל. והנה
 גם רבי נהג שלא לאכול בערב פסח אך יש שם בירושלמי פלוגתיה
 בטעמיה חד אמר מפני שרבי בכור הוזה. והקשה על זה ר' מנא ואמר
 ר' יונה אבא היה בכור והוזה אכיל? ומשני הירושלמי בשם ר' תנחומא
 שרבי לא אכיל בע"פ מפני שאסתנים היה כד אכיל כיממא לא אכיל
 ברמשא. ומוזה נראה שעל כל פנים היה מנהג קצת שהבכורים התענו
 בערב פסח לזכר בכורי מצרים אלא שרבי לא התענה משום זה אלא
 משום דאסתנים היה וכן ר' יונה שהיה ג"כ בכור לא השגיח על המנהג
 והוזה אכיל. אולם ברבות הימים התפשט זה המנהג ונמצא כבר
 בחזקתו במס' סופרים שנתחברה בימי הגאונים וז"ל (בפרק כ"א ה"ג)
 אין אומרים תחנונים כל ימי ניסן ואין מתענין עד שיעבור ניסן אלא
 הבכורות שמתענין בערב פסח והצנועין בשביל המצה כדי שיכנסו
 בה בתאוה" – ובימי ראבי"ה היה המנהג שהתענה ג"כ בכור מאם
 כמו מעשה דמכת בכורות (הגהות מיימונית חו"מ פ"ו בסוף) וי"א שאף
 הנקבות הבכורות יתענו שגם הן מתו במצרים (רבה כ"א י"ח) וע'
 בטור א"ח וש"ע בס' ת"ע איזה פרטים במנהג זה. ויש עושין כדי
 להפטר מתענית בכורים סעודה של מצוה בגמירת מסכתא אחת כדאמר

ובשעה שאתה עושה לנו נסים כיום אנו אומרים לך שירה כיום
 ובשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה אנו אומרים לפניך שירה בלילה
 עשית לנו נסים ביום ואמרנו לפניך שירה ביום : ותשר דבורה וברק
 בן אבינועם ביום וג' (שופטים ה') עשית לנו נסים בלילה ואמרנו
 לפניך שירה בלילה : השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל')
 לך נאה לומר שירה ביום ולך נאה לומר שירה בלילה „עכ"ל והקורא
 יראה כי יש התייחסות גדולה בין המדרש הזה לשיר כי לו נאה הן
 מצד שבא בשתייהם לשון כי לו נאה והן מצד לשון לך ולך שבא ג"כ
 בשתייהם וביותר במדרש הנוכח שמפרש לך נאה לומר שירה ביום
 וג' לך יום אף לך לילה וג' לך היום מקלם ולך הלילה ואולי מלות לך
 ולך לך כי לך לך אף לך הם התחלות מחרוזים כאלה אשר נאכדו
 מאתנו — ודומה לזה כתוב הח' רייפמאן (ציון תר"כ) וז"ל : „מלות לך
 ולך, לך כי לך, לך אף לך אשר בפיוט כי לו נאה אין להן הוראה
 בפני עצמן ואינן רק רשימות מראשי מחלקות פסוק לך דומיה תהלה
 אלהים בציון ולך ישולם נדר (תילים ס"ה ב') לך כי לך הנה רשימות
 מראשי מחלקות פסוק לך ה' הגדולה וג' לך ה' הממלכה (ד"ה א' כ"ט
 י"א); לך אף לך. הנה רשימות מדאשי מחלקות פסוק לך יום אף לך
 לילה (תילים ע"ד י"ו) או מפסוק לך שמים אף לך ארץ (שם פ"ט י"ב)
 ולדעתי נראה ברור כי בראשונה היו המלות האלה כתובות בתאר הזה :
 לך : : : ולך : : : לך : : : : : כי : : : : : לך : : : : : אף לך :
 והנקודות האלה היו מורות על המלות החסרות ואח"כ נשמטו הנקודות
 האלה ע"י מדפיסים „עכ"ל. ורהוטה הזאת נמצאת ג"כ במחזור רומא.
 (4) חסל סידור פסה לקוח מסילוק אלהי הרוחות לר' יוסף טוב עלם
 לשכת הגדול מ"פ. 6) אדיר הוא — פיוט זה נמצא ג"כ במחזור
 אוניון לשיר אותו ביום טוב. ולא לבד בפסח (צונץ צייטונג דעם
 יודענשהומס. III צד 469). (7) אחד מי יודע — (8) חד גדיא — הח'
 צונץ כתב (פארטרעגע צד 126) שהפיוטים כי לו נאה. אדיר הוא,
 אחד מי יודע וגם חד גדיא נוספו על עיקרו של ההגדה במאה הש"ו
 למספרם וחד גדיא הוא לדעתו אך דוגמא משיר אחד בלשון אשכנזי
 ששרו אז ההמון. אכן הח' זאנדערס כתב להיפך ששירים הללו
 שבאגדתנו הם עיקר וכתמונתם עשו האשכנזים דוגמא להם והראה
 שגם בלשון אנגלית ובלשון היונים החדשים יש שירים דומים לאלו
 (ווינער יאהבוך מבוש 1847 — 1848 צד 267 — 268 וע' מאנאשריפט

קבוע הגם כי חשבו למצוה להרכות אח"ז בסיפור וקריאת ענין יציאת מצרים. ובפרדס לרש"י דף ט"ז מצאתי" אם ירצה להרכות בשבת „הבורא או ביציאת מצרים כל הלילה הרשות בידו" עכ"ל ובסוף הקדמת המוציא לאור ספר הישר על התורה איתא: „ואין ספק כי להקורא ענין מצרים מזה הספר בלילי פסח יש לו שכר גדול מאוד כמו שאמרו רז"ל כל המספר ביציאת מצרים וג' וגם זה בכלל כי זהו הספר האמת שראו לספר ולקרות בו אחר קריאת ההגדה... וכך אנו עושים היום בגלות כי בארצות ספרד אחר שאנו קורים ההגדה כלם מתחילים לקרוא לספר הזה כל ענין מצרים מירידת ישראל למצרים עד ענין יציאתם כי בספר הזה ראוי אדם לקרות „עכ"ל ובתניא מצאתי: ונהגו לומר רהיטין ופיוטין מסודרין בדברי שבת והודאה וטוב להרכות בהן להזכיר הנפלאות והניסים שעשה לנו הקב"ה וע' דברי חפץ (הנדפס בלונדון 1853 ע"י עדעלמן) בהקדמה צד 5 ובפנים צד 16 שנדפס שם שני פיוטים מאיזה כתבי יד וממחזור קרפאנטרש הנדפס מהגדת ליל פסח, ה"א תחלתו „פסח מצרים אסירי יצאו חפשים" והב': „פסח מצרים מכית און שבת מדני" והרש"ל בתשובה סוף ס' פ"ח כתב: „ואח"כ (אחר ברכה האחרונה על שתיית כוס ד') ינעים מזמורים כמו שעשו הפייטנים כמו אז רוב ניסים ואומץ גבורתך וכי לו נאה ואדיר הוא" ובנוסח הגדה שלנו אלו הן הפיוטים שנוספו: (א) אז רוב נסים הפלאת כלילה — פיוט ע"ס א"כ נמצא ג"כ בהגדה שכמחזור רומא ונבנה על מ"ש ברבה שמות פ' י"ח והוא במנהג פולין לשבת הגדול בין פיוטים שחתום בס ר' יוסף טוב עלם ואמרו עלי' שהוא ג"כ מפייטן הזה. אכן מזה אין ראיה שכבר נמצא ג"כ פיוט זה בקרובות שבת הגדול לאשכנזים אחרי פיוטי ה' בנימן בר זרח ור' ינאי. (ב) אומץ גבורתיך — הוא ע"ס א"כ מר' אלעזר הקליר והוא המשך לקרובות ב' שחל פסח במנהג פולין ואשכנז כאשר כתבתי בספרי עמודי העבודה (צד 35 נומר 53) הנדפס כעת. ורהושה הזאת נמצאת ג"כ במחזור רומא לליל פסח. (ג) כי לו נאה — בהגדה הנדפסה בקעניגסבורג ע"י הח' עדלמאן הובא בשם החכם ה"י זאלקינדש משקלאב מקור שיר הזה והוא במדרש בראשית רבה פ"ו וז"ל: „לך יום אף לך לילה, לך היום מקלם ולך הלילה מקלם, מה היום ברשותך אך הלילה ברשותך. בשעה שאתה עושה לנו נסים ביום לך יום ובשעה שאתה עושה לנו נסים בלילה, אף לך לילה

הליל המעוֹתדה לגאולה וישקה כוס תרעלה לאומות וכוס ישועות לישראל.
לא לנו נשמת הודו } במשנה פסחים קי"ז אמרו שעל כוס הרביעי גומר עלי' את ההלל ואומר עלי' ברכת השיר ובארו שם בגמרא (קי"ח א') שלדעת ר' יהודה ברכת השיר הוא נוסח יהללוך, ולר' יוחנן הוא נשמת כל חי ועל שתי התפלות הללו דברתי בארוכה בספרי מקור ברכה צד 282 וצד 423 — 430 ידרשנו הקורא משם. וע' גם ספרי ואתחנן פסקה כ"ו והיה מנהג איוה ישיבות הגאונים כר' יהודה ואמרו יהללוך לבד וכן היה מקדם מנהג ספרד ופרובנצא והריף כאשר כתב האבן ירחי במנהיג צד פ"ז ופ"ח ס' פ"ט. וכן כתב הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ח ס' י') שאומר יהללוך. אכן אחרים וכן בצרפת נהגו להוסיף על יהללוך עוד נשמת כל חי. ויש חילוק אחר באמירת הלל הגדול במנהגים הקדומים כי הרי"ף ומקודם לו ר' עמרם גאון גרסו שם בפסחים קי"ח שאומר הלל הגדול על כוס חמישי אם רוצה לשתות יותר מד' כוסות של חובה וכ"כ הרמב"ם שם וכן יסד ר' יוסף טוב עלם בסלוק לשבת הגדול מ"פ: ,אם חולה הוא או אסטנס" ובעי למשתי חמרא משום אונס לומר בחמישי הלל הגדול ישתנס". וכן במחזור רומא אומר יהללוך אחר ההלל וחותרם בא"י מלך מהולל כתשכחות ואח"כ כתוב שאם רוצה לשתות כוס ה' אומר חודו ומזמור קל"ה הללויה (וזה סדר מהוסף כי בגמרא שם נאמר שאומר בראשונה מזמור קל"ה כאשר נביא למטה) נשמת וישתכח עם חתימתו אולם הרשב"ם והתוספות שם בפסחים לא גרסו חמישי, אלא רביעי גומר עלי' את ההלל ואומר הלל הגדול ולשטתם אשר כתבתי שם במקור ברכה קבעו ברכת יהללוך אחר ההלל הראשון ואחרי' הלל הגדול. ונשמת ברכה להלל זה השני. והנה הלל הגדול הנזכר שם בגמרא מר' טרפון פליגי שם ג"כ ר' יהודה ור' יוחנן שלראשון הוא מזמור קל"ו הודו לה' כי טוב כל"ח בלבד ולשני הוא מזמור קל"ד שיר המעלות עם מזמור קל"ו ור' אחא בר יעקב אמר תחלת ההלל הוא מפסוק ד' של מזמור קל"ה כי יעקב בחר לו יה וג' הודו לה'. ואנו עושין כר' יהודה. וע' על תכונת מיני הלל ועת הוסדם כ"ח ח"ה צד 95 והלאה; מורי נבוכי הזמן צד 136; רפאפארט: בהקדמה לשארית ישראל צד 8; לוצאטו בהקדמה לכתולת בת יהודה. ...
עד הנה נמצא הדברים שבהגדה בספרי התלמוד והמדרשים אחת הנה ואחת הנה. ובהגדות של הראשונים לא נמצא עוד יותר נוסח

וקוראין פרק ראשון והולכין ואוכלין ושותין וחוזרין באין וגומרין את כולו ואם אי אפשר להן כן גומרין את כולו "עכ"ל וע' במס' סופרים פ' כ' הלכה ט' מאמר ר' שמעון בן יהוצדק שאומרין הלל כליל א' של פסח ובגולה ב' לילות בברכה בנעימה לקיים מה שנאמר ונרוממה שמו יחדיו, והיינו בבית הכנסת כמו שמסיים, וכשהוא קורא אותו בביתו אינו צריך לברך (על ההלל) שכבר ברך ברבים". והנה מאמר ר' שמעון בן יהוצדק נמצא ג"כ כתענית כ"ח ב' ובערכין י' א' ושם לא נזכר כלל ליל א' או ב' דפסח והוא בעצמו מפיק ליה מקרא שאומרין הלל באכילת הפסח (פסחים צ"ה ב') וע' בר"ן לערכי פסחים ד"ה מאי ברכות השיר. ועור בימי הרב שלטי הגבורים נהגו באיזה קהלות לקרות את ההלל בבית הכנסת כליל פסח כמו שכתב בעצמו שם בפסחים. ואנן בבית הלל עושים וקוראין על כוס השני מתחלת ההלל עד חלשיש למעינו מים (פסחים קי"ו ב' במשנה) וע' על סדר שהיו קורין בימים הראשונים את ההלל במקור ברכה שלי מדף רי"ב עד רט"ו.
בא"י אשר גאלנו. הובא במשנה פסחים קי"ו ב' בקיצור ובאריכות יותר בירושלמי במשנה זו אלא שלר' טרפון פותח בברכה ואומר עד מצה ומרור ואינו חותם ור' עקיבא הוסיף כן ה' אלהינו וחותם בגאולה גאל ישראל ואנו עושים כר"ע.
ברכת המזון עליה דברתי בארוכה במקור ברכה שלי מצד 181 והלאה ע"ש. ובסופו ברכו על כוס ד' (משנה פסחים קי"ו ב').
שפוך חמתך מוזכר בפרדס לרש"י דף י"ג ע"ג ובמחזור רומא סוף הנוסח בשמך לא קראו ובמחזור ספרד מוסיף עלי' פסוק כי אכל עד השמו. ובירושלמי ערבי פסחי נאמרו טעמים הרבה על מנהג ד' כוסות שכליל פסח וא' מהם שהן כנגד ד' כוסות של פרענות שהקב"ה עתיד להשקות את אומות העולם ובקצת שנויים הובא ג"כ ברכה וישב פ' פ"ח ובשוח"ט מזמור ע"ה. עוד אמרו שם שכנגדן ישקה הקב"ה את ישראל ד' כוסות של ישועה לעתיד. וברכה בא פ' ט"ו אמרו שקבע הקב"ה חודש ניסן לגאולה וכו' עתיד ין ליגאל ושם פ' בא סוף פ' י"ח אמרו שנקראת ליל פסח ליל שמורים (בלשון רבים) שכו עשה ד' נסים הרבה לישראל ומסיים, וכו' משיח ואליהו מתגדלין ולזה המנהג לפתוח הדלת ולמוג כוס לאליהו ולומר פסוקי' אלו של פורענות עליו כמרמו שמחכים לאליהו שיבוא בזה

המקום אשר יבחר ה' אלהיכם לשכן שמו שם (דברים י"ב י"א).
ד' גמליאל אומר. משנה פסחים קי"ו ע"ב וע' שוח"ט מזמור קי"ג.
 והוא ר"ג הוקן שהיה בזמן הבית ואז היה הנוסח פסח
 זה שאנו אוכלין וג' ואחר החרבן נתנסח: פסח שהיו אבותינו אוכלין
 וג' כמ"ש הרמב"ם הלכת חמץ ומצה פ"ח הלכה ד'. ורבא הנהיג להגביה
 מצה ומרור בשעה שאומר נוסח זה בהגדה אכל לא כשאומר פסח
 שהיו אבותינו וג' שלא יהי' נראה כאוכל קדשים בחוץ (פסחים שם).
בכל דור ודור עד מצרים שם במשנה. ונוסח לא את אבותינו
 בלבד הוא על פי שיטת רבא שם בגמרא, וצריך שיאמר
 ואותנו הוציא משם".
לפיכך. כל הנוסח שלפנינו במשנה פסחים קי"ו. ונוסח שבמשנה
 ירושלמי הוא זה ולפיכך וג'. לרומם לנצח לגדל למי וג'
 לחירות ונאמר לפני' הללויה. והרמב"ם הולך לשטת הירושלמי ומוסיף
 להדר. ובמנהג ספרד חסרים לברך לעלה. והרשב"ץ כתב שר' עמרם
 גאון מחה לאמור ולקלם כי הוא לשון גנאי וקלם וע' במאמר מרדכי לר'
 מרדכי פרידענטהאל צד 30 שהצדיק הנוסחא כי לא מצאנו לשון זה
 לגנאי כי אם בהתפעל. ובשאר נוסחת הרמב"ם כנוסחתנו מלבד
 שחסר בו שירה חדשה וכן אינו במחזור רומא וספרד אבל התוספות
 (פסחים שם ד"ה ונאמר) גרסו ליה. ופסקא זו עם ההלל שאחרי' הוא
 השבח שמסיים בו האמור במשנה (שם קי"ו ע"א).
הללויה במשנה פסחים פ' תמיד נשחט (פ"ד א') אמרו ששחיטת
 הפסח היתה במקדש בשלש כתות זו אחר זו וכל כת וכת
 קראה את ההלל בשעת השחיטה על ידי הלויים (תוספתא שם פ"ד)
 ובמשנה שם קי"ו ב' אמרו שאומר ההלל בביתו על הכוס, והוא
 כשאר הדברים שאנו עושים וזכר למקדש שאמרו ההלל בשעת שחיטת
 הפסח ואכילתו (פסחים צ"ה א' – ב') והיה מדרכם לומר ההלל בליל
 פסח בבית הכנסת ואמר ע"ז ר' יוחנן: אם שמעה בבית הכנסת
 יצא (ירושלמי פסחים דף ל"ד. ובשבת דף ל"א). ואין ספק שלכך
 זה קראוהו בבית הכנסת כדי שיוכלו לענות עם הקורא במקום הראוי
 כמו שאמרו בתוספתא פסחים פ"י: "המקרא את בניו ובנותי' קטנים
 צריך להיות עונה עמהן במקום שעונים... הגיע לברך הבא אומר
 עמהם בשם ד' הגיע לברכנוכם אומר עמהם מבית ד'. בני העיר
 שאין להם מי שיקרא את ההלל (כדי לענות עמו) הולך לבית הכנסת

ובשאר מפרשים ור' אברהם ברודא בהקדמתו לפר"דרא הנדפס
בוילנא תקצ"ח כתב שביאורו לפי מה שאמרו בכי תבוא רבה פ"ז:
מהו האותות? רבנן אמרו שהיו נרשמות על גופיהן דם צפרדע
כנים' וכש"ט מזמור ק"ו על אותותם אותות איתא להדיא ר' יהודה
אומר המכות היו נרשמות וג', ולדעתו חסרה מלת אומר והכונה ר'
יחודה אומר היה נותן (הקב"ה נתן) בהם (במצרים עצמם) סימנים
דצ"ך עד"ש וג' וחולק על מ"ש למעלה והאותות זו המטה. אכן לי
יותר קרוב לאמר שכל המאמר ר' יהודה וג' הוא קצור ממאמר הנמצא
בשמות רבה פ"ח: ,,ואמר ר' יהודה המטה י' מכות חקוקות עליו
נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב, אמר לו הקב"ה בשכסים (בסדר) הזה
הבא עליו את המכות" וע' ג"כ שם פ"ה ובתנחומא וארא, ילקוט שמות
רמז קע"ג. וחזן מזה ראינו שמדרך ר' יהודה להשתמש בנוטריקון
לסימן כמו יד"ד יה"ו במשנה מנחות דף צ"ו כמ"ש שם הברטנורה.
וכבר כתבתי לעיל שכל המאמר הזה נמצא ג"כ בספרי כי תבוא
פסקא ש"א.

ר' יוסי הגלילי אומר } כל הפסקא הזאת במכלתא בשלח פ"ו אלא
ר' אליעזר אומר } שנתקצרה שם בעבור שכבר נמצאת בהגדה
ר' עקיבא אומר } לפסח כמ"ש לעיל אצל ארמי אובד אבי.
וע' ג"כ תנחומא וארא ובילקוט בשלח רמז ר"מ ובשוחר
שוב למזמור ע"ח וברכה בשלח פ' כ"ג. וכל הפסקא הזאת אינה בהגדת
הרמב"ם. ובתרגום לתלים ע"ח מ"ט מתורגם אליבא דר"ע: ,,וגרי
בהון מאתן וחמשין מחן" —

כמה מעלות גם זה אינו בהגדת הרמב"ם ולא נמצא ממנו זכר
לכד מהגדה וקצת ממנו בספרי האוינו פסקא של"ז:

שהוציאנו ממצרים וקרע לנו את הים והוריד לנו את התורה והוריד
לנו את המן וג' וע' ג"כ בתנחומא ויקרא. וכן היא אצל הספרדים
ובמחזור רומא בקצת שינויים והם אלו וג' שפטים ולא עשה דין
באלהיהם ובסוף נוסף עוד אלו אחד, ,,אלו הכניסנו לא"י ולא בנה
לנו את בית המקדש (הרצון על אהל מועד שבנוב וגבעון ושילה) אלו
בנה לנו את בית המקדש ולא בנה לנו את בית הבחירה וג' והיינו בית
המקדש של שלמה שקרא ,,בית הבחירה" שאין אחריה היתר עוד
לכמות כך פירש התניא. וע' זכחים קי"ב ובספרי ראה פסקא ס"ה
וס"ו וס"ח ונקרא המקדש שכירושלים בית הבחירה ע"ש הכתוב והיה

על מאמרם בשוחר טוב קל"ט על פסוק אחור וקדם צרתני בפרחי צפון
 ח"ב; ועל סלמנדרא בציון משנת תר"ב. **וירא** את ענינו זו פרישת ד"א. דרשה זו נזכרה ג"כ ביומא (דף ע"ד
 ב') : „ונילף מעינני דמצרים דכתיב וירא את ענינו ואמר ינן
 זו פרישות דרך ארץ". **ויוציאנו** ה' ממצרים לא על ידי מלאך. במכלתא בא (דפוס אמ"ר)
 פרשה ז' איתא: והכתי שומע אני על ידי מלאך או ע"י שליח
 ת"ל וה' הכה כל בכור לא ע"י מלאך ולא ע"י שליח. ועוד שם פרשה
 י"ג: „וה' הכה כל בכור שומעני ע"י מלאך או ע"י שליח ת"ל והכיתי
 כל בכור לא ע"י מלאך לא ע"י שליח". ונראה כמו שכתב שם המפרש
 שאלמלא חד קרא הייתי אומר ע"י שליח עכשיו מיתורא דקרא קא
 דריש שהקב"ה בעצמו הכם. **ועברתי** בארץ מצרים. כל הפסקא הזאת עד „אחר" אינה בהגדת
 הרמב"ם. ובתניא כתוב „ועברתי והכתי כל הני מיעוטיין
 אינן מסדר ההגדה ואינן כתובין במכילתא עם כל שאר ההגדה לפיכך
 אינן עיקר ואין ר' נוהג לאמרן". והכונה על רש"י כידוע לכל קורא
 בשה"ל ובתניא ובפרדס. ובאיזה נסחאות היה כתוב אחר ועברתי הנ"ל
 מאמר אחר והוא: „אמרו חכמים כשירד רבון העולמים למצרים
 רדו עמו וג' מלאכי האש וג' אמרו לפניו רבש"ע הנח לנו ואעשה רצונך
 וג' אמר להם לא נתקררה דעתי עד שארד אני בעצמי ויעשה נקמה
 במצרים עכ"ל וזה נמצא במחזור וויטרי ובסידור כתוב יד רש"י ובס'
 האסופות ובכולם כתוב על זה שאין לאומרו מפני שאינו מסדר האגדה
 ואינו ג"כ במכלתא ועל הנוסח הזה רמז ג"כ הכוזרי (מאמר ג' ס' ע"ג)
 (ש"ד לוצאטו בהליכות קרם צד 40). **זה המטה** עליו ספרו לנו חאגדות נוראות ונפלאות אין מספר;
 מהם אמרו שנברא ביום ב' (פרקי דר"א פ"ג) ומהם
 בע"ש בין השמשות (אבות פ"ה פרדר"א פ' י"ג ומ' ילקוט שמות רמז
 קע"ג) והיה חקוק עליו שם המפורש (מדרש ויושע לפסוק עזי וזמרת
 יה פרדר"א פ"מ ומ"ב ובס' הישר לשמות) ועשר מכות בנוטריקון
 דצ"ך עד"ש באח"ב (תנחומא וארא שמות רבה פרשה ה' ופרשה
 ח' מדרש ויושע שם). **אלו עשר מכות** — לשון זה עד מצרים
 בספרי ואתחנן פסקא כ"ח. **ר' יהודה** היה נותן בהם סימנים. רבו בזה הפירושים ע' בתניא

גדול ועצום כמו שנאמר "וג' ובספרי כי תבוא הנוסח ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצויינים שם ואח"כ וירא את ענינו וג' ואין ספק שהוקצר כמ"ש לעיל וגרסת הרמב"ם היא ג"כ גרסת הרשב"ץ כמו שנראה מביאורו. ובפסיקתא דר' טוביה איתא על מלת מצויינים שם וז"ל: "פירוש שם שהיה מלבושם ומאכלם ולשונם משונים מן המצריים מסומנין היו וידועין שהן גוי לבדם חלוק מן המצריים" עכ"ל והוא כמו שאמרו בויקרא רבה פרשה לב וכשה"ש רבה פ' ב' בזכות ד' דברים נגעלו שלא שינו את שמם ולא שינו את לשונם וג' ולשון מצוינים השתמש בו גם הספרי פ' עקב פסקא מ"ג והוציאו מן הציבו לך ציונים (ירמיה ל"א).

עצום כמו שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו וג' (שמות א' ז') כתב הראב"ע וז"ל: "וישרצו רמו שילדו נשיהם תאומים ויותר ואני ראיתי ארבע בנים שילדה אשה אחת, והרופאים נותנים טעם עד שבעה יגיעו כבטן אחת" עכ"ל והמקור חיים כתב שם על הראב"ע: "וכבר העיד אלראקי שראה אשה שילדה עשרים בנים כארבעה פעמים וחיו" עכ"ל ולפי האמור אין עוד זרות בדברי רז"ל שאמרו שהיו יולדות ששה בכרם אחד (כש"ר א' וראה בוימגארטען (וועלט-היסטאריע כרך ב' צד 359) שכתב שגם ראש כנסת הנוצרים הוא אויגוסטינוס (De Civit. 1. 18. §. 7.) כתב כמו כן; עוד כתב בוימגארטען שם שאפשר שמקור הראב"ע הוא אריסטוטלים (1. 7. C. 4. Histor. Anim.) או טראָגוס שכתבו שבמצרים ילדו הנשים שבעה בנים בפעם אחד. והחכם מאָהר (ירושלים ח"ג צד 69) אמר על זה "דרשתם שילדה אשה ששה בכרם אחד במצרים חשכנו לגוזמא והפלגה, אולם בימינו אלה יספרו לנו מודיעי קורות החדשות בקונטרסיהם היוצאים יום יום נפלאות כאלה אשר נראו עתה ולא ירחיקו עידותם, שים עינך עליהם: בכ"א יוני 1838 ילדה אשה בת שלשים ושלש בנעאפעל בן זכר וארבע בנות בפעם אחד, אך כולם מתו בחצי שעה אחרי מולדתם (יורנאל ביידער ויציליען). בארץ רוסיא בגליל כערזאן הפילה אשה בת כ"ה שנה ארבע בנות ובן אחד בירח החמישי להריונה (רוססישעס יורנאל דעם מיניסטער דעם איננערן מחדש פעברואר 1839). בעיר שאטטעלדארף בוירטענבורג ילדה אשה חלשה מאוד בת כ"ו שנה בשנת 1840 חמשה בנים חיים אך כולם מתו אחרי כ"ד שעות ללדתם מפני רפיונם (אסט אונה וועסט 1840) עכ"ל וע'

עד שהוא גומר כל הפרשה" דהיינו הפסוקים בדברים כ"ו, ה - ח המדברים מירידת יעקב למצרים עד יציאת ישראל משם. ולדעת צונץ (פארטרעגע צד 127 בהערה) הדרשה שבהגדה שלפנינו היא עצמה הנזכרת במשנה שם. והנה כל הפסקא הזאת עם סימני ר' יהודה דצ"ך עד"ש באח"כ נמצאת ג"כ בפסקתא דר' טוביה, ובספרי כי תבוא פסקא ש"ע כך הנוסח: „ארמי אוכד אבי מלמד שלא ירד יעקב לארם אלא לאוכד ומעלה על לבן ארמי כאילו איבדו, וירד מצרימה מלמד שלא ירד להשתקע אלא לגור שם. שמא תאמר שירד ליטול כתר מלכות ת"ל ויגר שם, יכול באוכלוסין הרכה ת"ל במתי מעט, כמה שנאמר בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ויהי שם לגוי גדול מלמד שהיו ישראל מצוינים שם, וירא את ענינו כמה שנאמר וראיתם על האבנים, ואת עמלינו כמה שנאמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכ' **אגדה** רבי יהודה היה נותן בהם סימנים דצ"ך עד"ש באח"כ" עכ"ל ויש ש"ס כמה שכתוב אלא לאוכד כי בספרי דפוס ראדוויל עם פירוש זרע אברהם כתוב בצדו הגהה זו"ל „בכת"י גורם להדיא בפנים שלא ירד יעקב לארם אלא ליאכד מן העולם" ובפירוש הנזכר זה לשונו „ה"ג וכ' אגדה עד ר' יהודה היה נותן בהם סימנים ומפני שסדר האגדה מצויה ביד כל אדם לכך קצר בה וכתב בסתם וכולי אגדה עד ר' יהודה. וכה"ג כתבתי בחלק ראשון פרקא קנ"ז ע"ש אבל בילקוט יש כאן חסרון הניכר דוק ותשכח עכ"ל וזה בעצמו דעת צונץ שם בהערה שאמר שכל הפסקא היתה כתובה בספרי אלא שהוקצר וכתבו במקום הזה אגדה לאמור שהדברים כתובים בהגדת פסח. וראה מה שכתבתי למטה בפסקא ר' יוסי הגלילי אומר. והנה כונת הפסוק ארמי אוכד אבי הנ"ל תרגם אנקלוס, „לבן ארמאה בעא לאוכדא אבא" והוא כמשמעות המדרשות שהעתקנ' למעלה על פסוק זה: ולדעתם מלת אוכד פועל יוצא והפעול הוא אבי, והראב"ע ורשב"ם ורדק השיגו על הפירוש הזה לפי שלא מצאנו לשון אוכד בבנין הקל יוצא. אכן ראה מ"ש רו"ה היידנהיים בהערה לפסוק זה בחומש הנדפס עם רש"י ברעדלהיים 1848 שאמר שהוא פועל יוצא מבנין מיוחד שנמצא ממנו דוגמאות בתנ"ך וביותר בלשון ערבי והצדיק בזה דרשותם שאינה אסמכתא כ"א ע"פ הדקדוק. (0884)

ויהי שם לגוי גדול מלמד וג' גדול ועצום כמו שנאמר וג' כן הוא הגרסא במחזור ספרד וברמב"ם. ובתניא כופל ג"כ מלת לגוי „לגוי

יכול מר"ח ע' פסחים דף ו' ע"ב שאמרו שפרשת החדש הזה לכם
 (שמות י"ב ב') נאמרה כר"ח ומשה עומד כר"ח ומוהיר
 על הפסח שכי"ד ניסן בין הערבים (שם ו') ולכן תשאל הפסקא
 (הנמצאת ג"כ במכלתא בא על פסוק וחגדת ובילקוט שם רמ"ז רכ"א)
 יכול שחיוב והגדת לבנד (שם י"ג ח') חל מראש חודש ניסן ? וג'.
מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו כבר אמרתי לעיל אצל
 עבדים היינו שהוא הנוסח שמתחיל בו ההגדה לדעת רב
 בפסחים בבלי דף קי"ו א' . ובירושלמי פסחים פ"י הלכה ה' בגמרא
 זה הלשון: „רב אמר מתחלה צריך להתחיל בעבר הנהר ישבו אבותנו
 וג'. ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר וג' עכ"ל ולפ"ז מתחיל
 הירושלמי באמצע הפסוק של ויאמר יהושע (יהושע כ"ד ב') ואין לו
 נוסח מתחלה ע"ז היו אבותינו הנוכר בש"ס בבלי; לכן נ"ל שש"ס הוא
 בירושלמי וצ"ל „רב אמר צריך להתחיל מתחלה" והיינו מתחלה עע"ז
 הנוכר בבבלי אלא שמקצר ומראה רק על התחלת הנוסח כמו שמקצר
 גם אחרי כן בפסוקים וזה מוכח גם מצד הלשון כי מתחלה צריך
 להתחיל הוא כפילת הדבר שלא לצורך אם יפורש כמשמעו — ולפי
 מה שכתבתי לעיל אצל עבדים היינו לא חבר רב בעצמו נוסח זה
 אלא כבר מתוקן היה וחזר ויסדה בהגדה . וע' בסדור מקור ברכה
 שלי כתפלת לעסוק בתורה . ויהי רצון שתרגילנו בתורתך , ויהי רצון
 שאנו אומר בשבת שמברכין בו החודש , אצל המלך הקדוש והמלך
 המשפט , מודים דרבנן , ברכת הגומל , ובכן תן פחדך , ותודיענו ,
 תפלת עלינו במוסף ר"ה , אתה זוכר , אתה נגלית . וע' שם ג"כ דף רמ"ו —
 רמ"ח ובדף רס"ח . והנה בעל ההגדה שהעמיד שתי ההתחלות זו אצל
 חברתה הלך בזה בשטת ר' פפא שאמר כמו כן בשאר תפלות : הלכך
 נמדינהו לתרויהו כמו שכתבתי שם במקור ברכה בכרכת והערב
 במודים דרבנן ובכרכת אשר יצר . וע' ג"כ שם כתפלת רבש"ע אדון
 כל העולמים למוצאי שבת . ולדעת צונץ (פארטרעגע צד 127 בהערה)
 סוף נוסחת רב היא מצילנו מידם ; ועל כל פנים נוסח ברוך שומר
 הבטחתו מוזכר כבר מר' נטרונאי גאון כמובא במנהיג מאבן הירחי
 צד 82 מדפוס ברלין .

צא ולמד מה בקש לבן הארמי , כמשנה פסחים פ"י דף קי"ו אמרו
 שאחר שהתחיל ההגדה כגנות „דורש מארמי אובד אבי

חשיבא חזא מ"ה חשי חזא חזא

שאמרו בברכות ס"א ע"א ובעירובין דף י"ח ע"ב, אלא מעתה גבי אלקנה דכתיב: וילך אלקנה אחרי אשתו ובקרא כתוב, וילך אלקנה הרמיה על ביתו (שמואל א' ב' י"א) וע' שם בתוספות ברכות שכתבו ששבוש הוא ולא גרסינן ליה שאין זה פסוק בכל מקום אכן חמרש"ל כתוב על זה, דברי התוספות שמוחקין הגרסא כל עיקר קשה בעיניי עכ"ל. ומ"ש הוא וכן חמרש"א שם דרך דרש הוא. וכן בשופטים ט"ו ושם י"ו כתוב שתי פעמים ששפט שמשון את ישראל עשרים שנה ובסוטה דף י' ע"א איתא, אמר רב אמר שמשון לפני הקב"ה רב"שע זכור לי עשרים ושתים שנה ששפטי את ישראל" וכבר שאל תלמיד א' את רשב"א (שו"ת רשב"א ס' פ"ח) מה טיבן של שתי שנים הללו? והשיב לו שמלת ושתים חסר בגמרא שלו; אבל מספר זו של עשרים אינו בחזקתו גם ממקום אחר והוא מירושלמי פ"א דסוטה: , כתוב א' אומר וישפוט את ישראל ארבעים שנה (שופטים ט"ו) וכתוב א' אומר והוא שפט ישראל עשרים שנה (שם י"ו) א"ר אחא מלמד שהיו הפלשתים יראים ממנו עשרים שנה לאחר מותו כדרך שהיו יראים ממנו כ' שנה בחייו. ועל כל פנים נלמוד מזה שהי' הנוסחאות משונות לפניהם במקרא וכמ"ש התוספות בשכת ג"ה ב' והיפה מראה שם בירושלמי — וכן פסוק בחגי ב' לי הכסף ולי הזהב נאם ה' צבאות העתיקו הגמרא בסוף פ"ד מקדושין ככתבו נאם וכן באבות פרק ו' שכסידור השלה; אולם באבות שבמחזור רומא דפוס בולניא משנת ש"ו הנוסח אמר ה' צבאות וכן הוא בפירוש הרמב"ם הנדפס שם בצדו. וע' ביד מלאכי דפוס ברלין צד 42 סימן רפ"ג שהביא שבקונקראראנץ דפוס וויניציאה משנת רפ"ד הובא פסוק הנ"ל בשורש אמר ולא בשורש נאום (ולא כן בדפוס בסילאה משנת שמ"א שהביאו בשורש נאום). וכן מצא מקרא בכתב יד אחד משנת רג"ל שנכתב באשכליא והיה כתוב בו לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות, וכן הוא בזהר ויחי דף רט"ז ע"א ובסוף פסקי הראש דמסכת קידושין — וכי תקרא בעין בקורת מה שכתוב עוד שם מחבר הנ"ל וכן מ"ש ר' משה קוניץ כבן יוחאי מענה ז', מ' מ"ה, מ"ו, מ"ז, נ"ה, פ"ה, וקכ"ד, תמצא עוד יותר נוסחאות שונות ונוטות מתלמוד ומדרש ממה שנקרא כתנ"ך שלנו. ועיין ג"כ ציון תר"א צד 100 — 103 133 — 135; החלוץ א' צד 97 — 110; שם ח"ב צד 56. ירושלים ח"ג צד 60 — 70 ריגיו באגרות ישר ח"א אגרת המישית.

ועוד שם: „רחמים ותחנונים לפי המקום“ ושם בפ"ג: שלחנו של מקום“ „משמח את המקום“ „אוהב אתו המקום“ ובעדיות פ"ה: „שעה אחת לפני המקום“ וכירושלמי שקלים פ"ג „לצאת ידי המקום“ ובילקוט פקודי רמז תי"ח: „כומן שישראל ברצון לפני המקום מה נאמר בהן“ — וכן דרשו ויפגע במקום (בראשית כ"ח, י"א) שפגע בהקב"ה וז"ל בכ"ר פרשה ס"ח: ר"ה בשם ר' אמי אמר מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקוראין אותו מקום? שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו. אמר ר' יצחק כתיב (דברים ל"ג) מעונת אלהי קדם, אין אנו יודעים אם הקב"ה מעונו של עולמו ואם עולמו מעונו, מן מה דכתיב ד' מעון אתה (תהלים צ') הוה הקב"ה מעונה של עולמו ואין עולמו מעונו. א"ר אבא בר יודן לגבור שהוא רוכב על הסוס וכלי' משופעין אילך ואילך הסוס טפילה לרוכב ואין הרוכב טפילה לסוס שנאמר כי תרכב על סוסך (חבקוק ג'). וע' ג"כ ילקוט תהלים צ' רמז תתמ"א ובילקוט חבקוק רמז תקס"ג ובתנחומא כי תשא פסוק הנה מקום אתי — ובפרקי דר"א ל"ה איתא: „בן שבעים ושבע שנה היה יעקב בצאתו מכית אבי' . . . ופגע בו הקב"ה שנאמר ויפגע במקום ולמה נקרא שמו מקום? אלא בכל מקום שהצדיקים שם הוא נמצא עמהם שנאמר בכל מקום אשר אזכיר את שמי' ע"כ והמקובלים אמרו שאם תחשוב מספר אותיות של יהוה כוה: י' פעמים י' הם ק'; ה' פעמים ה' הם כ"ה; ו' פעמים ו' הם ל"ו; ועוד הפעם ה' פעמים ה' הם כ"ה, יעלה לך חשבון של מספר קפ"ו וזה ג"כ מספר של מקום, ולכן הוא כינוי לשם הויה. והנה קדמונינו אמרו זה דרך דרש ויש מאחרונים שרצו לאמור שנמצא גם בתנ"ך שם מקום כינוי להויה והוא רוח והצלה יעמוד ליהודים מ מקום אחר (אסתר ד' י"ד) ויהיה זה פעם א' שימצא זכר השם במגלה. אכן כבר אמר הראב"ע בפתיחתו לאסתר שזה אינו נכון שרק דרך קדמונינו הוא לקרוא את השם מקום; ועוד איך יאמר הקרא ממקום אחר שהוא כאלו אומר שיעמוד ליהודים רוח והצלה מאל אחר ח"ו ע"ש וכן הוא בפירוש הראב"ע מהדורא תנינא הנדפס לאסתר בשם ויוסף אברהם מצעדנער לונדן 1850 בפנים הספר לפסוק הזה. והנה לשון ברוך המקום ברוך הוא שגור בס' תנא דבי אליהו (צונץ פארט שרעגע צד 113 הערה) ובתנחומא (הנ"ל צד 235 הערה a) שנתחברו בימי הגאונים (שם צד 112 וצד 236 — 237) ומה אמר הח' צונץ

הנה הגם כי נזכר בתוכפתא שהי' כלוד ובהגדה בבני ברק וכן שם
נזכרו זקנים ור' גמליאל בראשם ופה נזכרים החכמים אחד אחד בלי
ר' גמליאל כי חילופים כמו אלה נמצאים הרכה מאוד במעשיות
התלמוד הבבלי והירושלמי ובמדרשים אם באנשים ואם במקומות ואם
בענינים וכמו כן ג"כ בפסקא אמר ר' אלעזר בן עזריה כאשר תראה
למטה. וע' אמרי בינה הוא חלק ב' משו"ת ר' צבי הירש חיות (ואלקויה
תר"ט) דף ד' וה' ותמצא דוגמאות רבות כאלה.

אמר ר' אליעזר פסקא הזאת עד לימות המשיח נשנית ג"כ ככתבה
וכלשונה בספרי פ' ראה סוף פסקא ק"ל וכמשנה
ברכות י"ב. ושם דף כ"ח א' בגמרא: שבאוהו היום שמינהו את ר"א
לנשיא אמרה ליה אשתו לית לך חזרתא (שערות לבנות) ההוא יומא
בה תמני סרי שני הוה איתרחיש ליה ניסא ואהדרי ליה תמני סרי
דארי חזרתא (פירוש שהיה אז בן י"ח שנים ונעשה לו נס שהלכינו
י"ח שורות שערותי) והיינו דקאמר ר"א ב"ע הרי אני כבן ע' שנה
ולא בן ע' שנה עכ"ל הגמרא. והירושלמי תענית פ"ד מספר ג"כ
התמנות ר"א לנשיא ואמר שם שביום ההוא „בן שש עשרה שנה
היה ונמלא כל ראשו שיבות“ וכן פליג הירושלמי על הבבלי בפירוש
הרי אני כבן שבעים שנה, כי בכרכות ירושלמי פ"א אמרו על משנה
הזאת „ואע"פ שנכנס לגדולה האריך ימים הדא אמרה שהגדולה
מקצרת ימים עכ"ל ופירש שם בעל יפה מראה שאע"פ שמינוהו ריש
מתיבתא כשהיה בן י"ח כדאיתא בבבלי ואע"פ שהגדולה מקצרת
ימים האריך ר"א ימים ואמר על זה על עצמו חרי אני כבן שבעים
שנה וזה הולקע על הבבלי. שאמר דעל שהלכינו י"ח שורות שערותי אמר
הרי אני כבן שבעים — ולענין הזכרת יציאת מצרים בשאר לילות
השנה ראה במקומות שרשמתי לעיל ובמכלתא בא פרשה י"ו ומה
שכתבתי בארוכה על זה במקור ברכה בסדר הגיון לב כתפלת ערבית
צד ק"י ע"ב. ובעל ההגדה הביא משנה זו כאן הגם כי אין ענינה
ענין פסח כדי לדרוש מענינו של יציאת מצרים.

ברוך המקום ברוך הוא — בנוסח הרמב"ם ובתניא ובמחזור ספרד
לא גרס ברוך הוא הראשון אכן במחזור רומא גרס ליה. ושם
מקום הוא כינוי לאלהי' במשנה אבות ב"י כלוה מן המקום ברוך הוא (*).

(*) כך בגמרא במחזור כומא — 236 דף 112 ע"ב (שם) פירוש י"ב

שנוסחתה לא נמצאה במשנה וכתלמוד; ד' שאלת הטבול. וכן נוסח הגדה לרמב"ם וכן במחזור רומא וספרד היא שאלה הראשונה, וכן היא לעדות צונץ (צייטיג דעם יודענשהומס III צד 469) במחזור אוניון. עבדים היינו הוא תשובה לשאלת מה נשתנה ואמרו במשנה פסחים (קי"ו, א') שאחרי ששאל הבן מה נשתנה משיב לו אביו כפי השגת בנו אולם התוו לו תיו זה והוא: „מתחיל בגנות ומסיים בשבח“ וכגמרא שם ששאלו מח בגנות? רב אמר מתחלה עובדי ע"ז היו אבותנו, ושמואל אמר עבדים היינו. והנה כבר הנחנו ליסוד מוסד בספרנו מקור ברכה (הנדפס בסידור הגיון לב קעניגס-בערג 1845) דף מ' ע"ב אצל הבינו שכל תפלה ותחנה המובאת בתלמוד בשם איש מתחלתה ועד סופה חדשה היא ומהוכרת מאיש אשר בשמו נאמרה; אכן אם רק התחלת התפלה מובאה בלי ההמשך וסופה ישינה היא. ולפ"ז גם נוסח עבדים היינו גם נוסח מתחלה וג' לא רב ולא שמואל תקנו אלא כבר מתוקנים היו וכל אחד בחר לו כאות נפשו היותר רצוי לו. וראה מה שכתבתי שם במקור ברכה על שמואל בתפלת מודים (דף ל"ח ב') הבינו (דף מ') אתה יודע רזי עולם (רמ"ו והלאה) אתה נותן יד לפושעים (רס"א) ולמטה אצל מתחלה ע"ז היו אבותנו. ונוסח הרמב"ם והתניא הוא עדיין אנו במקום הרי אנו שחוא ג"כ גרסת מהזור רומא. ובפרדס לרש"י דף י"ג מצאתי ומוזג כוס ב' ואומר עלי' הלל שהוא (?) הא לחמא עניא ומה נשתנה ויחזירם בלע"ז עכ"ל.

מעשה ברבי אליעזר הפסקא הזאת עד של שחרית לא נמצא עוד בשום מדרש, והתוספות בכתובות נ"ה ד"ה דחשיב, הביאו מעשה זו מבלי אשר ציינו מקורה; אולם בע"ז דף מ"ה ע"א ד"ה אמר אמרו שמקומה" באגדת פסח" ומוזה דן הח' צונץ (פארטרענגע צד 126 בהערה b) שבעל הגדה לא חעתיקה ממדרש אחר אך ההגדה שלפנינו היא מקור מעשה זו. עוד הראה החכם הנזכר על מעשה דומה לזו המוזכרת בתוספתא ערבי פסחים וזה צורתה: „חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה אפילו בינו לבין בנו. אפילו בינו לבין עצמו אפילו בינו לבין תלמידו, מעשה ברכן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד והיו עסוקין בהלכות הפסח כל הלילה עד קרות הגבר; הגביהו מלפניהן ונועדו והלכו להן לבית המדרש עכ"ל ואפשר ששתי המעשיות אחת

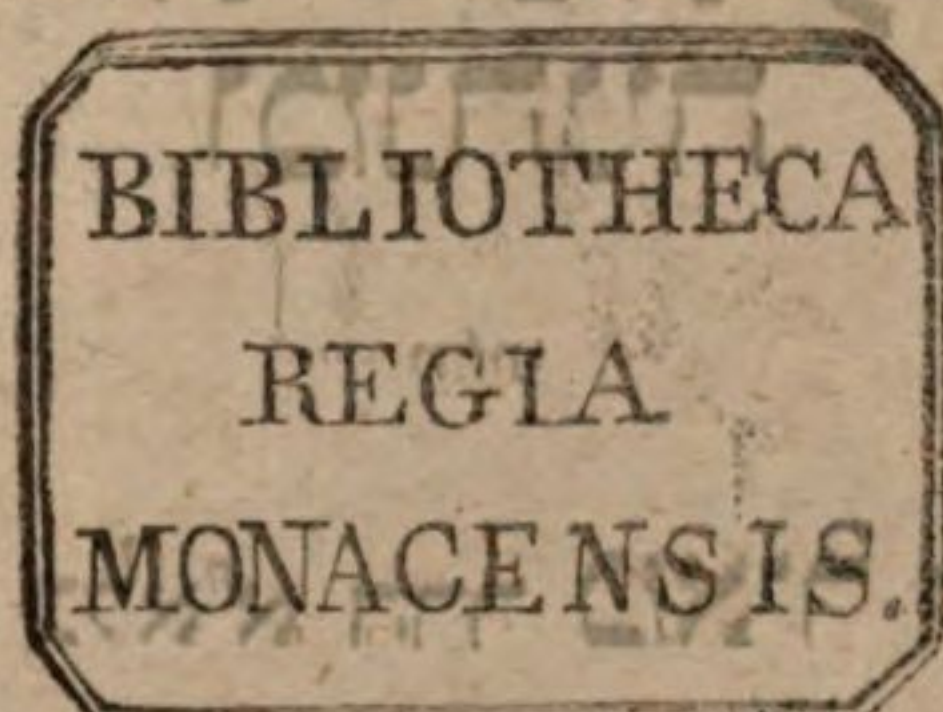
הא לחמא עניא הפתיחה הזאת לסדר ההגדה נחלקת לב' חלקים
 חלק הא' מושך והולך עד ויפסח והוא קריאה לעניים
 שיבואו ויסעדו לבם. ומשם עד סופה חלק הב': תפלה קטנה שישבו
 בני ישראל לארצותם ויהיו בני חורין. והנה יש גורסין הא לחמא ויש
 הא כלחמא ושניהם נכונים אבל הגורסים כהא לחמא טועים כי לא
 יתכן לאמור אחר זה די אכלו כמ"ש היעב"ץ בסידורו ח"ב דף כ"ד ב'.
 ונוסח הא לחמא מצאתי בהגדה שהעתיק חרמ"בם בסוף הלכות חמץ
 ומצה וכן הוא במחזור ספרד ובמחזור בני רומא ובתניא. ונוסדה
 פסקא זאת כלשון ארמי אחר חרבן הבית שזה היה לשונם אז
 ולמען יבינוהו ג"כ עניים עמי הארץ. ולשון ייתי ויפסח אינו מתנגד
 לזה כי אין הכונה על גופו של פסח שאכלו בימי המקדש כי אם על
 הדברים שאנו עושים זכר לפסח והם א': שני מיני בשר, אחד זכר
 לפסח ואחד זכר לחגיגה שמשימים בקערה: ב': כריכת מצה ומרור
 יחד על שם הכתוב על מצות ומרורים יאכלוהו (הפסח). ג': אכילת
 אפיקומן שנאכל במקום הפסח כמ"ש התניא בפירוש הגדה נגד ר' ישעיה
 שרצה למחוק כל דצריך ייתי ויפסח כמובא ג"כ במנהיג מאבן הירחי
 (דפוס ברלין צד 84). ונסח לשנה הבאה שבא ב' פעמים בפסקא זו
 אינו נכון כי כולה בארמית נתקנה ונוסח האמתי הוא במחזור רומא:
 „הא שתא הכא לשתא דאתיא בארעא דישראל, הא שתא עבדי
 לשתא דאתיא בארעא דישראל בני חורין“ — והרשב"ץ במאמר
 אפיקומן כתב, וזאת הפסקא לא זכרה בשום מקום מדברי רז"ל לא
 בתלמוד ולא במדרש עכ"ל אכן דוגמא ללשון כל דצריך מצא הח'
 רייפמאן (ציון תר"ב) בתענית כ' ע"ב: „ר' הונא כי הוה כריך ריפתא
 הוה פתח לכביה ואמר כל מאן דצריך ליתי ולאכל“.

מה נשתנה — נוסח זה כבר היה נהוג בימי הבית ונשנה במשנה
 פסחים קי"ו א'. ויש שם ד' שאלות והן: א' על חמץ
 ומצה, ב' על אכילת מרור, ג': „שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי
 שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי“ ושאלה הזאת מחקו אחר החרבן
 מהגדה כמ"ש ר' אלפס למשנה זו „והשתא לא לימא בשר צלי דלית
 לן פסחא“ וכ"כ הרמב"ם שם פ"ח ב'. והכונה על גופו של פסח
 שהביאו לפניו בימי המקדש כעדות ר' אלעזר כן צדוק במשנה פסחים
 קי"ד א' ועל מקום שאלה הנשמטת הכניסו שאלת ההסבה בהגדה

חיצא חזא

৮২৬

חם חמה לע חמש חזקה חוצה

היה חזק ונחמד

הַשְׁמֵרָה

תענית וצדקה

ה'תשנ"א ח' שבט תשנ"א

Vertrag für die beiden Schenkungen

ՀԱՅԿԱԳԻՐ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԱՆ ԳԻՐԻՆԵՐ

1104

2. 2nd ed.

Wird einem literarischen Nachwort von W. Steinbühner.

111728

W. B. E. & Co.

מגיד מראשית

כולל

הערות וחקירות שונות על הגדת פסח
ומנהגיה

מאת

אליעזר ליזר בלא"א הרר מאיר לאנדסהוטה

ונלוה עליה

סדר ההגדה עברית ואשכנזית.

HAGADA

Vortrag für die beiden Pessachabende
Hebräisch und Deutsch.

Nebst einer geschichtlichen Einleitung über die Entstehung der
Hagada und der sie begleitenden Gebräuche

von

E. Landsbuth.

Mit einem literarischen Nachwort von **M. Steinschneider.**

Berlin.

W. Adolf & Co.

Landshuth, L.

Hagada Vortrag für die beiden Pessachabende. Nebst einer geschichtlichen Einleitung über die Entstehung der Hagada und der sie begleitenden Gebräuche. Mit einem literarisch Nachwort v. M. Steinschneider

Berlin (?? 1840)

Jud. 63-6

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10570986-5